

De asbestperceptie van de huurder

Een onderzoek naar hoe de perceptie van asbestveiligheid van huurders van woningcorporaties kan worden gebruikt voor meer proportioneel asbestbeleid.

Sander Wellinga

s4000315

Masterthesis Bestuurskunde

Master 'Besturen van Veiligheid'

Faculteit der Managementwetenschappen

Radboud Universiteit Nijmegen

Nijmegen, oktober 2015

De asbestperceptie van de huurder

Een onderzoek naar hoe de perceptie van asbestveiligheid van huurders van woningcorporaties kan worden gebruikt voor meer proportioneel asbestbeleid.

Sander Wellinga
s4000315
Masterthesis Bestuurskunde

Correspondentie:
Van Welderenstraat 63
6511MD Nijmegen
sander_wellinga@hotmail.com

Begeleider:
Prof. Dr. I. Helsloot
Faculteit der Managementwetenschappen
Radboud Universiteit Nijmegen

Nijmegen, oktober 2015

Voor- en dankwoord

Het onderzoek dat voor u ligt is tot stand gekomen tijdens een onderzoeksstage bij woningcorporatie Talis te Nijmegen. Het dient als afsluiting van de masterfase van mijn opleiding Bestuurskunde aan de Radboud Universiteit. Ik heb alles wat ik op de studie en daarbuiten heb geleerd getracht te vatten in dit ene onderzoek.

Ik kijk met veel voldoening terug op mijn studententijd, waarin ik mezelf heb kunnen ontwikkelen op vele gebieden. Naast studeren heb ik vele nevenactiviteiten mogen ontplooiën, die mij onvergetelijke ervaringen hebben opgeleverd. Ik denk daarbij bijvoorbeeld aan de studiereis naar Lissabon in mei 2015, waarvan het organiseren me heel veel heeft geleerd.

Voor de totstandkoming van deze scriptie ben ik een aantal mensen een woord van dank verschuldigd. Ten eerste wil ik prof. dr. Ira Helsloot bedanken voor het begeleiden van mijn onderzoek en de wijze waarop hij me een stageplaats heeft bezorgd bij woningcorporatie Talis. Daarnaast ook woord van dank aan Judith Vlagsma, de rechterhand van Ira, voor de feedback en de praktische tips. Ten tweede wil ik een aantal mensen binnen Talis bedanken. Mijn begeleiders Karin Broekhuizen en Jolanda Zondag, met wie ik vele uren heb overlegd over de praktische invulling van het onderzoek, de hoofdstukken en de praktische invulling van de dataverzameling; dank! Verder wil ik graag Leonie de Olde, Jochem Schoemaker, John Pijnappels, Gerco Liefink, Thierry Farla en al mijn andere collega's bedanken voor de fijne wijze waarop jullie me in mijn periode bij Talis hebben opgevangen. De werksfeer binnen jullie organisatie is zeer fijn en jullie laten dagelijks zien hart voor de sociale huisvesting te hebben.

Als laatste wil ik graag mijn vrienden, familie, en in het bijzonder mijn moeder en zusje, bedanken voor hun constructieve, inhoudelijke, maar ook zeker hun minder inhoudelijke steun. Jullie zijn er altijd voor me en dat waardeer ik zeer. Jullie hebben er mede voor gezorgd dat ik dit afstudeeronderzoek met succes heb kunnen afronden!

Sander Wellinga
Oktober 2015

Managementsamenvatting

Woningcorporaties hebben de afgelopen jaren te maken gehad met oplopende kosten van het asbestveilig maken van woningen. Deze kosten stijgen zo aanzienlijk dat corporatiebestuurders zichzelf vragen zijn gaan te stellen over de efficiëntie van de steeds strengere regelgeving rondom asbest. Want, niet alleen lopen de kosten van asbestveiligheid op; woningcorporaties kunnen elke euro maar eenmaal uitgeven. Andere risico's die ook investeringen vereisen mogen niet ondergesneeuwd raken door het risico van asbest. Daarbij vragen corporatiebestuurders, van onder andere Talis uit Nijmegen, zich af of huurder zo bang is voor het asbestrisico als men denkt. Zouden de schrikbeelden die in de media worden getoond ook zo beleefd worden door de doorsnee burger? Dit zijn vragen en stellingen die uiteindelijk hebben geleid tot het onderzoek dat voor u ligt. Het onderzoek richt zich derhalve op het beschrijven van de risicoperceptie en –acceptatie van de huurder van Talis. Vervolgens worden aan de woningcorporatie(s) geadviseerd over de wijze waarop deze perceptie kan worden gebruikt voor een meer proportioneel en participierend asbest- en veiligheidsbeleid.

In het onderzoek wordt de theoretische basis gevormd door een drietal begrippen; risicoperceptie, risicoacceptatie en risicocompensatie. Ten eerste het begrip risicoperceptie, dat een beschrijving is van de inschatting van risico's door de burger. Ten tweede risicoacceptatie – de burger maakt aangaande risico's een afweging tussen de voor- en nadelen die men ervaart. Daarbij is het mogelijk dat men een verhoogd risico accepteert als ze daarvoor evenredige voordelen ervaart. Het derde begrip is risicocompensatie, wat inhoudt dat de overheid actief inspeelt op de risicoacceptatie van de burger door te compenseren voor een verhoogd risico. Vele voorbeelden uit de praktijk tonen aan dat risicocompensatie een vruchtbaar middel is in het risicobeleid. Een belangrijke voorwaarde is wel dat de burger daartoe goed en volledig wordt geïnformeerd. Naast de gehanteerde theorie is tevens de methodologie van belang. Het onderzoek hanteert zowel kwantitatieve (survey) als kwalitatieve onderzoeksmethode (groepsgesprek). Het oproep tot deelnemen werd verspreid onder circa 3000 huurders en leverde 345 ingevulde vragenlijsten en 4 deelnemers aan het groepsgesprek op.

De vraagstelling van het onderzoek is in essentie opgebouwd in twee stappen. Ten eerste wordt getracht middels de theorie de risicoperceptie te beschrijven die huurders van Talis hebben van asbest. Uit het onderzoek blijkt dat de huurders van Talis een realistisch en objectief beeld hebben van het risico dat asbest vormt. Men spreekt uit dat de kans op overlijden door asbest klein is en ziet de kans op overlijden door andere risico's zoals verkeersdeelname en brand als significant groter. Daarnaast denkt de huurder dat de gezondheidseffecten van blootstelling aan asbest in potentie groot zijn. Dit zorgt bij sommige huurders voor ontzag of in enkele gevallen zelfs angst voor de gezondheidsrisico's. Daarom kan worden gesteld dat de subjectieve factor 'gruwelijkheid' vanwege de persoonlijke beleving invloed heeft op de risicoperceptie. Een tweede conclusie over de perceptie is dat men 'als huurder' een andere mening over het asbestrisico uit dan 'als bestuurder'. In zowel de rol als 'huurder' en als 'bestuurder' investeert de grootste groep als eerste in energiezuinigheid van woningen. Opvallend is dat men 'als bestuurder' in 44% van de gevallen kiest voor investeren in een vorm van veiligheid, terwijl slechts 35% van de respondenten 'als huurder' kiest voor veiligheid. De theorie veronderstelt dat men in de rol van

consument meer investeert in veiligheid dan 'als bestuurder'. De data veronderstelt echter een omgekeerde verhouding; juist in de rol van bestuurder investeert men meer in veiligheid. Als laatste valt op dat men 'als bestuurder' binnen het veiligheidsdomein sterke nadruk legt op bouwtechnische veiligheid.

Verder blijkt uit de data dat slechts twee derde van de huurders in woningen van voor 1994 een asbestkaart heeft ontvangen, terwijl Talis eenieder in een dergelijke woning actief wilde informeren. Naar aanleiding van deze cijfers dient Talis te herijken wat haar doelstellingen zijn met betrekking tot de volledige informatievoorziening, om op basis daarvan eventueel te handelen. Op basis van de data kan tevens worden geconcludeerd dat de huurder denkt zelf keuzes te kunnen maken omtrent asbestrisico's. Desgevraagd antwoordt 70% zelf een keuze te kunnen maken tussen het saneren van asbest binnenshuis en het vervangen van bijvoorbeeld de verouderde keuken of badkamer. Voorwaarde daarbij is echter een volledige, eerlijke en empathische communicatie en informatievoorziening. Ook wil men onafhankelijk worden geïnformeerd door bijvoorbeeld de GGD. Als 'leek' stelt 75% verder niet genoeg te weten van het asbestrisico om direct bij de beleidsontwikkeling te worden betrokken. Het gros van de toelichtingen duiden op vertrouwen van de huurder in de kennis en kunde van Talis om de beleidsontwikkeling zelf in te richten.

De tweede, vervolgstap betreft het gebruiken van deze mening (annex perceptie) ter verbetering van het asbest- en veiligheidsbeleid. Op basis van de perceptie wordt advies gegeven over een meer proportioneel en participierend asbest- en veiligheidsbeleid. In beginsel blijkt dat de huurder realistisch is over het risico van asbest en het in perspectief plaatsen ervan. Een proportioneel veiligheidsbeleid is er volgens huurders in de basis één die *geen* speciale aandacht schenkt aan één risico, maar risico's in vergelijkend perspectief plaatst. Risico's moeten in verhouding worden gezien en in relatie tot elkaar worden geplaatst. Woningcorporaties werken namelijk met maatschappelijk budget; geld van de huurder, en hebben daarom de verantwoordelijkheid deze zo effectief mogelijk in te zetten.

Daarnaast is er, gegeven de data, grond om te verkennen in hoeverre het mogelijk is om het risicobeleid meer participierend in te richten. Huurders blijken in staat te zijn om risico's in te schatten, te vergelijken en in perspectief te plaatsen. Daarnaast denkt een meerderheid als beschreven dat desgevraagd concrete keuzes kunnen worden gemaakt als de woningcorporatie deze voorlegt. Daarvoor is een transparante, volledige en empathische communicatie echter van doorslaggevend belang. Tevens hecht de huurder veel waarde aan onafhankelijk advies door bijvoorbeeld gezondheidsinstellingen zoals de GGD. In het kader van participatie vindt de huurder een goede informatievoorziening van groot belang. Men wordt graag op de hoogte gebracht van plannen en waardeert het als medewerkers van Talis meedenken over oplossingen op maat. Er wordt met andere woorden een proactieve, communicatieve houding verwacht; liever teveel dan te weinig. Huurders denken dat als de informatievoorziening op orde is, men in staat is zelf bepaalde keuzes of afwegingen te kunnen maken met betrekking tot hun eigen veiligheid. De verantwoordelijkheid voor de veiligheid ligt namelijk niet exclusief bij de woningcorporatie, maar vraagt ook om verantwoordelijk handelen door de huurder zelf.

Concreet zou een meer proportioneel en participierend risicobeleid ten eerste kunnen inhouden dat de asbestveiligheidscategorisering van Talis wordt heroverwogen. Het huidige asbestbeleid houdt in dat alle aangetroffen asbest in categorie 3, 4 en 5 wordt gesaneerd of verzegeld. Categorie 5-asbest

betreft 'niet-hechtgebonden asbest' en vormt daarom een 'hoog' risico voor de gezondheid van de blootgestelde. Voor veiligheidscategorie 3 en 4 geldt echter dat de gezondheidsrisico's niet zo omvangrijk zijn als de vijfde. Voor deze categorieën is er derhalve de mogelijkheid om de huurder zelf een keuze te laten maken, mits zij daarbij afdoende en onafhankelijk wordt geïnformeerd. Een tweede advies omtrent het asbest- en veiligheidsbeleid betreft het stoppen met handelen op '(maatschappelijke) onrust'; het veiligheidsbeleid van woningcorporaties zal bij huurders vrijwel nooit leiden tot verstoring van het maatschappelijk verkeer. In het conclusiehoofdstuk wordt dieper ingegaan op beleidsvoorstellen voor Talis.

Samenvattend levert de ontstane disbalans in het risicobeleid kansen op voor woningcorporaties om hun asbest- en veiligheidsbeleid meer proportioneel en participierend in te richten. Huurders hebben een realistisch beeld van de risico's in en om hun woning en daarbinnen blijkt asbest slechts één van de onderwerpen. Speciale aandacht voor asbest kan als disproportioneel worden beschouwd. De moderne huurder wil daarnaast graag een zekere mate van keuzevrijheid hebben. Woningcorporaties als Talis kunnen hierop inspelen door met de huurder in gesprek te gaan over risicobeleid. Dit kan door men beter te informeren, maar ook te luisteren wat de huurder nu werkelijk vindt van risico's. De dialoog bevordert het wederzijds begrip over risicopercepties van zowel huurder als bestuur. De informatievoorziening is daarbij van doorslaggevend belang. Het asbestvraagstuk levert woningcorporaties daarmee de kans om de huurder te laten participeren en een meer proportioneel risicobeleid te gaan voeren.

Inhoudsopgave

Voor- en dankwoord	2
Managementsamenvatting	3
Lijst van figuren	9
I. INLEIDING	10
1.1 Aanleiding.....	10
1.2 Maatschappelijke relevantie	11
1.3 Bestuurskundige relevantie.....	12
1.4 Probleemstelling.....	13
1.5 Methodes.....	14
1.6 Leeswijzer	14
II. ACHTERGROND.....	15
2.1 De Nederlandse woningcorporatiesector en haar geschiedenis	15
2.2 Functie corporatiesector in maatschappelijk middenveld	18
2.3 Asbestwet- en regelgeving	20
2.4 Asbest & asbestveiligheid.....	22
2.5 Resumé en conclusies	24
III. THEORETISCH KADER.....	26
3.1 Risico's en risicoperceptie	26
3.1.1 Risico's	27
3.1.2 Risicorealisme, moraliteit en subjectiviteit	28
3.1.3 Maatschappelijke onrust	29
3.1.4 De huurder 'als bestuurder'	30
3.2 Risicoacceptatie.....	31
3.2.1 Acceptatie.....	31
3.2.2 Beïnvloeding	32
3.3 Risicocompensatie.....	33
3.3.1 Burgerbetrokkenheid en risicocompensatie	33
3.3.2 Praktijkvoorbeelden van risicocompensatie	34
3.3.3 Wat betekent dit voor asbest?	35

3.4	Resumé en conclusies	35
IV.	METHODOLOGISCH KADER	37
4.1	Onderzoeksdesign – typering van het onderzoek.....	37
4.1.1	Sequentieel gemengde methode	37
4.1.2	Validiteit, betrouwbaarheid en triangulatie.....	38
4.1.3	Theoretische operationalisatie.....	38
4.2	Dataverzameling.....	40
4.2.1	Inhoudsanalyse.....	40
4.2.2	Survey	40
4.2.3	Groepsgesprek.....	41
4.2.4	Klankbordgroepen.....	41
4.3	Uitvoering en resultaten van de dataverzameling	42
4.4	Data-analyse	43
4.4.1	Kwantitatieve data-analyse	44
4.4.2	Kwalitatieve data-analyse	44
4.5	Resumé en conclusies	44
V.	RESULTATEN	46
5.1	Demografische gegevens van de steekproef	46
5.2	Risico inschatting en –vergelijking	49
5.3	De huurder ‘als bestuurder’	51
5.4	Informatie en betrokkenheid	53
5.5	De keuze aan de huurder	56
5.6	De invloed van demografische kenmerken op risicoperceptie.....	58
5.7	Verdieping door middel van een groepsgesprek	60
5.8	Resumé en conclusies	61
VI.	ANALYSE	62
6.1	Risicoinschatting en –vergelijking	62
6.2	De huurder ‘als bestuurder’	63
6.3	Informatie en betrokkenheid	64
6.4	De keuze aan de huurder	66
6.5	De invloed van kenmerken en subjectiviteit op risicoperceptie	67
6.6	Resumé en conclusies	68

VII.	CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	70
7.1	Beantwoording van de vraagstelling	70
7.2	Aanbevelingen	72
7.2.1	Talis' asbest- en veiligheidsbeleid	72
7.2.2	Aanbevelingen voor vervolgonderzoek.....	73
7.3	Reflectie.....	74
7.3.1	Reflectie op gehanteerde theorie	74
7.3.2	Reflectie op onderzoeksaanpak	74
	Noten.....	76
	Literatuur.....	77
Bijlage 1	Vragenlijst bewonersonderzoek Talis – september 2015	83
Bijlage 2	Resultaten survey	91
Bijlage 3	Verslag groepsgesprek – 5 november 2015	96

Lijst van figuren

Figuur	Titel	Pagina
Figuur 2.1	Hybriditeit; onderscheid tussen staat, gemeenschap en markt	18
Figuur 2.2	Overzicht asbestwet- en regelgeving woningcorporaties naar rollen	21
Figuur 2.3	Asbestveiligheidscategorisering	24
Figuur 3.1	Ruwe ramingen van jaarlijkse sterfte en verlies aan gezondheid gewogen levensjaren (DALY's) door een aantal risico's in Nederland	28
Figuur 4.1	Conceptueel model van het onderzoek	39
Figuur 5.1	Man/vrouw-verhouding van de steekproef	47
Figuur 5.2	Leeftijd van de steekproef	47
Figuur 5.3	Opleidingsniveau van de steekproef	48
Figuur 5.4	Heeft u kinderen?	48
Figuur 5.5	Hoe groot denkt u dat het risico is van asbest voor uw gezondheid?	49
Figuur 5.6	Hoe groot denkt u dat de kans is, dat als u in een woning met asbest woont, u kunt overlijden door een asbest gerelateerde ziekte?	50
Figuur 5.7	Risicovergelijking ten opzichte van asbest	51
Figuur 5.8	Investeringsvragen 'als huurder' en 'als bestuurder'	52
Figuur 5.9	Veiligheidsnadruk 'als huurder' en 'als bestuurder'	52
Figuur 5.10	Kennis van aanwezigheid asbest in de woning	54
Figuur 5.11	Heeft uw woningcorporatie Talis u op de hoogte gesteld van de eventuele aanwezigheid van asbest in uw woning?	54
Figuur 5.12	Hoe zou u het liefst geïnformeerd willen worden over de asbestveiligheid?	55
Figuur 5.13	Zou u als huurder actief willen worden betrokken bij de manier waarop Talis met asbest omgaat en zo ja, op welke wijze?	56
Figuur 5.14	Zou u de woning huren nu u weet dat er asbest in de isolatieruimte zit?	57
Figuur 5.15	Zou u willen kiezen?	57
Figuur 5.16	Verklarende kracht onafhankelijke variabelen voor grootte van het risico van asbest	58
Figuur 5.17	Verklarende kracht onafhankelijke variabelen voor kans op overlijden door asbest	58
Figuur 5.18	Verklarende kracht onafhankelijke variabelen nadruk op vorm van veiligheid als bestuurder	59
Figuur 5.19	Verklarende kracht opleidingsniveau voor besluit bestuurder bij vrijkomen asbest	59
Figuur 5.20	Verklarende kracht opleidingsniveau en 'heeft u kinderen?' op het zelf willen maken van keuzes	59

I. INLEIDING

'Laws, like sausages, cease to inspire respect in proportion as we know how they are made'¹

1.1 Aanleiding

Woningcorporaties zijn afgelopen jaren veelvuldig in het nieuws geweest. De brede maatschappelijke discussie rond de sector startte toen de aandacht werd gevestigd op een aantal (financiële) misstanden in de sector in de jaren 2011 en 2012, toen de rechtszaak tegen Servatius uit Limburg en de financiële problemen bij Laurentius uit Breda in de actualiteit kwamen (De Limburger, 2012; Binnenlands Bestuur, 2012). Het hoogtepunt in de ophef werd echter de acute financiële problematiek bij Vestia uit Rotterdam, de grootste woningcorporatie van Nederland. Vestia kreeg in 2012 dankzij de extreem lage rente van 2% te maken van liquiditeitsproblemen door verliezen in haar derivatenportefeuille (Verbraeken, 2012). Naar aanleiding van de Vestia-casus en gelijksoortige financiële problematiek bij andere corporaties werd door de Tweede Kamer geconcludeerd dat er behoefte was aan een parlementaire enquête over de sector. Medio 2012 begonnen zes Kamerleden met het *'onderzoeken van het stelsel van woningcorporaties en de misstanden die daarbinnen konden gebeuren'* (Kamerstukken II, 2014/15, 33 606, nr. 4).

De parlementaire enquêtecommissie kwam in oktober 2014 met haar rapport, waarin een aantal hervormingen werd aanbevolen. De voorstellen van de commissie-van Vliet lopen uit één van het aanscherpen van het toezicht op de sector tot het inperken van de grondposities en het defuseren van een aantal grote, landelijke woningcorporaties. Naast de (financieel) problematiek bij enkele woningcorporaties kwam de sector in de actualiteit door incidenten met asbest. Het vergrootglas der actualiteit lag zodoende onverminderd op de corporatiesector. De afgelopen jaren werden namelijk gekenmerkt door tientallen grote en kleinere incidenten met asbest, die in verschillende mate in lokale, regionale en landelijke media werden besproken. Enkele voorbeelden zijn het vrijkomen van asbest in Utrecht (NOS, 2013) en Nijmegen (Gelderlander, 2012) in het jaar 2012 en de asbestbrand in de binnenstad van Roermond tussen Kerst en Oud en Nieuw, eind 2014 (NOS, 2015). Niet al deze incidenten zijn echter gelinkt aan woningcorporaties. Het is een opvallende constatering dat andere grootschalige incidenten, zoals het vrijkomen van een gevaarlijk soort asbest in Alkmaar, niet of nauwelijks in het nieuws kwamen. Dergelijke verschillen in hoeveelheid aandacht in de media roepen vragen op over de brede landelijke media-aandacht voor het ene incident, terwijl het andere slechts leidt tot een zeer 'lauwe' reactie. Tegen de achtergrond van deze incidenten vindt in de corporatiesector echter veel discussie plaats over hoe om te gaan met asbest en de sanering ervan. Deze afstudeerscriptie richt zich

¹ Uitspraak van John Godfrey Saxe in The Daily Cleveland Herald van 29 maart 1869. Saxe benadrukt met zijn uitspraak dat wetten vaak respect verdienen zolang het publiek niet weet hoe ze gemaakt zijn. Deze uitspraak wordt overigens vaak ten onrechte toegeschreven aan Otto von Bismarck.

daarom op de omgang met asbest door woningcorporaties, de risicoperceptie van asbest bij huurders en de wijze waarop de huurder beter kan worden betrokken bij het asbestbeleid van haar corporatie.

Over de aanpak van asbestsanering is in corporatieland als gezegd de laatste jaren veel te doen. Woningcorporaties maken grote slagen in het inventariseren, saneren en asbestveilig maken van hun woningbezit. Deze activiteiten leiden echter tot veel vragen; vragen over het vereiste niveau van sanering, hoe om te gaan met de oplopende kosten en hoe men dient om te gaan met incidenten. Bovendien vraagt men zich ondertussen steeds meer af welke plaats de huurder heeft in deze discussie. Zowel binnen individuele woningcorporaties als bij koepelorganisatie Aedes bleek de discussie over asbest steeds pro-actiever te worden gevoerd.

Er is dus een patroon waarneembaar rondom asbest in de corporatiesector. De aandacht voor asbest neemt toe, terwijl de (Arbo-)regelgeving ten aanzien van werken met asbest alsmaar wordt aangescherpt. Woningcorporaties worden daardoor geconfronteerd met kostenstijgingen op het gebied van asbestinventarisaties en -saneringen. Oplopende investering in het risico asbest heeft namelijk gevolgen voor de investeringsruimte in de rest van het (veiligheids-) beleid. Woningcorporatie Talis maakte in 2012 een tweetal ernstige asbestincidenten mee in Nijmegen en Wijchen. Naar aanleiding daarvan is Talis proactief met het onderwerp asbest aan de slag gegaan en geldt inmiddels als voortrekker van de discussie over asbest. Als onderdeel van het proces heeft Talis onderzoeksgroep Crisislab in de lente van 2015 opdracht gegeven om onderzoek te doen naar redelijker en proportioneler asbestbeleid. Eén van de drie bouwstenen van het onderzoek van Crisislab betreft mijn afstudeeronderzoek, dat voor u ligt. Tegen de achtergrond van redelijk asbestbeleid richt deze thesis zich op de aansluiting van Talis' asbestbeleid en de veiligheidsperceptie van haar huurders rondom asbest. Door dit te onderzoeken wordt voor Talis inzicht geboden in de wijze waarop asbestbeleid kan worden vormgegeven. Daarbij wordt aan de ene kant de mening en risicoperceptie van de huurder stringenter in het (asbest)beleid meegenomen. Aan de andere kant is het mogelijk dat deze aanpak leidt tot het drukken van de kosten van asbestonderzoek en –sanering.

1.2 Maatschappelijke relevantie

De maatschappelijke relevantie van dit onderzoek kent vier facetten. Ten eerste is het maatschappelijk belang van de sociale huursector en het functioneren daarvan evident. Burgers zijn voor het vervullen van hun woonbehoefte afhankelijk van de woningmarkt, die in 2014 voor circa 44% wordt gevormd door het huuraanbod. Iets meer dan 30% van de in totaal 7,5 miljoen Nederlandse woningen zijn in beheer van woningcorporaties (Rijksoverheid, 2015). Miljoenen Nederlanders, woonachtig in 2,3 miljoen corporatiewoningen, zijn derhalve voor het vervullen van hun woonbehoefte afhankelijk van de sociale huursector en haar functioneren (Rijksoverheid, 2015). De strategische keuzes die een woningcorporatie maakt aangaande asbestveiligheid hebben daarmee directe implicaties voor de andere (veiligheids-)uitgaven van de woningcorporatie. Indirect wordt hiermee ook de huurprijs die de huurder betaald beïnvloedt. Het feit dat 'elke euro maar één keer kan worden uitgeven' (zie ondertitel van het hoofdstuk) maakt het onderwerp nog pregnanter. De afgelopen jaren lopen de kosten van asbestonderzoek en –sanering voor corporaties echter snel op, waardoor corporaties steeds meer worden gedwongen tot het maken van investeringskeuzes. Prioritering van asbest heeft directe gevolgen voor de investeringsruimte van andere veiligheidsmaatregelen (bijvoorbeeld brandveiligheid,

bouwtechnische veiligheid, etc.), regulier onderhoud aan woningen en tevens het drukken van huurlasten. Om deze reden heeft de discussie rondom asbest sterke maatschappelijke relevantie, omdat de uitkomsten directe gevolgen kunnen hebben voor Nederlanders die huren bij een woningcorporatie.

Ten tweede is in de voorbije jaren veel onderzoek gedaan naar de risicoperceptie, –acceptatie en –compensatie van huurders (Slovic, 1987; Starr, 1969; van Eeten et al, 2012; van Tol et al, 2015; Helsloot et al, 2015). Daarover zal in hoofdstuk 3 uitvoerig inzicht worden geboden. Veel risico's zijn beschreven in termen van de wijze waarop burgers er tegenaan kijken. Op het gebied van het risico asbest heeft dergelijk onderzoek daarentegen nog niet plaatsgevonden. Dit onderzoek zal inzicht bieden in de risicoperceptie en –acceptatie van burgers en verkent tevens de mogelijkheden die er zijn om te compenseren voor asbest als risico. Het onderzoek is daarmee maatschappelijk relevant, omdat het meer inzicht biedt in de risicoperceptie in de samenleving. Ten derde biedt het onderzoek in het verlengde van de tweede relevantie een inkijk in de wijze waarop burgers asbest als risico zien. Uit onderzoek blijkt dat bestuurders en overheden in veel gevallen een verkeerd beeld hebben van de risicoperceptie van burgers. Door een accurate beschrijving van de risicoperceptie op het gebied van asbest kan bij woningcorporaties meer bewustzijn ontstaan over de risicorealiteit van haar huurders. Door inzicht in het risicorealisme van de huurder kan de bestuurder in een andere stijl communiceren over asbest en over risico's in het algemeen. Dergelijk bewustzijn van risicorealisme onder de Nederlandse bevolking bevordert de kwaliteit van het bestuur. De aansluiting van burger en bestuur is in het belang van de gehele samenleving en maakt het onderzoek daarom maatschappelijk relevant.

Tot slot sprak Koning Willem Alexander in zijn troonrede van 2013 van een nieuwe maatschappelijke tendens, die hij kenschetste als 'de participatiesamenleving' (Rijksoverheid, 2013). In deze nieuwe maatschappelijke visie wordt de burger niet gezien als afhankelijke individuen, maar wordt ze aangemoedigd juist maatschappelijk betrokken te zijn en te participeren. In dit onderzoek wordt de huurder van Talis aangehaald en aangemoedigd om zich uit te spreken over haar perceptie van het asbest- en risicobeleid van hun woningcorporatie. De uitkomsten van het onderzoek kunnen worden gebruikt om het asbest- en risicobeleid van Talis meer af te stemmen op de mening van de huurder.

1.3 Bestuurskundige relevantie

Naast maatschappelijk relevant is het onderzoek is om een tweetal redenen wetenschappelijk relevant. De Baas (1995, p.16) omschrijft in zijn *Bestuurskunde in Hoofdpijnen* bestuurskunde als 'de wetenschap die de werking van het openbaar bestuur bestudeert'. De afgelopen decennia is menigmaal onderzoek gedaan naar de verschillende percepties van risico's van burger en overheid (van Eeten et al, 2012). Op het gebied van communicatie en reactie omtrent risico's blijken deze actoren significant te verschillen. Deze spagaat in percepties heeft implicaties voor de wijze waarop het openbaar bestuur functioneert en hoe het zou moeten functioneren. In dit onderzoek staat daarom het gezondheidsrisico als gevolg van asbestblootstelling centraal. Voor het asbestrisico geldt dat risicoperceptie, –acceptatie en –compensatie niet of slechts zijdelings wetenschappelijk is onderzocht. Het onderzoek dat voor u ligt draagt bij aan het in kaart brengen en verkennen van deze begrippen onder huurders van woningcorporatie Talis. Het onderzoek brengt de asbestperceptie in kaart, plaatst het asbestrisico in verhouding met andere risico's en doet uitspraken over hoe de (mening van de) huurder beter kan worden betrokken bij het asbestbeleid van de woningcorporatie. Het opvullen van dit gat in

wetenschappelijke kennis over het functioneren van het openbaar bestuur maakt het onderzoek daarom wetenschappelijk relevant.

Ten tweede biedt het onderzoek een nieuwe invalshoek op het asbestbeleid van Talis, en mogelijk in een latere fase, in dat van alle woningcorporaties. Het onderzoek brengt het risicorealisme in kaart en onderzoekt de mogelijkheden om de huurder meer te betrekken bij het asbestbeleid van hun corporatie. Door deze aanpak krijgt Talis inzicht in de wijze waarop huurders nauwer kunnen worden betrokken bij haar risico- en veiligheidsbeleid. Op het moment van schrijven, gebeurt het meenemen van de risicopercepties in beleid nog maar zelden. Door deze bij huurders te onderzoeken en aanbevelingen te doen omtrent het asbest- en risicobeleid van woningcorporatie Talis is deze thesis wetenschappelijk relevant.

Het onderzoek draagt aldus op twee manieren bij aan een meer proportionele en participerende invulling van veiligheidsbeleid. Daarmee biedt het een relevante meerwaarde voor de bestuurskundige discipline zoals de Baas die beschrijft.

1.4 *Probleemstelling*

In het onderzoek dat voor u ligt zal de volgende probleemstelling, bestaande uit doel- en vraagstelling, worden gehanteerd:

Doelstelling: Het beschrijven van de risicoperceptie en –acceptatie van huurders, teneinde advies te geven aan woningcorporatie Talis om te komen tot een meer proportioneel en participierend asbestbeleid.

Vraagstelling: Hoe kan woningcorporatie Talis middels inzicht in de perceptie van asbestveiligheid van huurders komen tot een meer proportioneel en participierend asbestbeleid?

Om de methodologische voortgang inzichtelijk te maken en de systematische beantwoording van de vraagstelling te bevorderen worden deelvragen opgesteld. De deelvragen vormen deels een weerspiegeling van het theoretisch kader en worden in de verschillende hoofdstukken in de paragraaf ‘*Resumé en conclusies*’ beantwoordt. De deelvragen die horen bij de vraagstelling zijn:

Deelvragen:

- Hoe ziet de geschiedenis van de corporatiesector eruit en welke functie vervult ze in het maatschappelijk middenveld?
- Aan welke asbest wet- en regelgeving moeten woningcorporaties voldoen?
- Wat houdt asbest en asbestveiligheid in gebouwen van woningcorporaties in en wat zijn de gezondheidsrisico’s van blootstelling aan asbest?
- Welke theorie is beschikbaar en relevant voor het beschrijven van risicoperceptie, – acceptatie en –compensatie van huurders?
- Wat is de perceptie van huurders aangaande het asbestrisico en in welke mate accepteert men het risico van asbest?
- Zijn er factoren voor het risico van asbest die de risicoacceptatie van huurders van Talis beïnvloeden? En, zo ja, welke factoren zijn dat?

1.5 Methoden

In het voorgaande is een inleiding op het onderzoek beschreven, zijn de relevanties, zowel maatschappelijk als wetenschappelijk, verantwoordt en is de probleemstelling gepresenteerd. Ter beantwoording van de vraagstelling van het onderzoek is gekozen voor het hanteren van een mix van onderzoeksmethoden. In het methodologisch kader zullen de theoretische begrippen die vanuit de theorie voortkomen worden geoperationaliseerd naar meetbare begrippen. De dataverzameling zal gebeuren aan de hand van zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden, te weten; een vragenlijst (survey) en groepsgesprekken (focusgroepen) onder huurders(groepen) van woningcorporatie Talis. Tevens wordt gebruik gemaakt van document- en literatuuranalyse voor het vormgeven, aanscherpen en inkaderen van het onderzoek. Verder werden gedurende de stageperiode interviews en gesprekken gevoerd en klankbordgroepen gehouden met experts uit de bestuurlijke en asbestpraktijk. Deze interviews en klankbordgroepen hebben echter plaatsgevonden ter vorming en bijsturing van het onderzoek en hebben niet als doel direct aan de dataverzameling bij te dragen. Analyse van de data van het survey en de focusgroepen wordt gedaan aan de hand van verschillende methoden. De kwalitatieve data uit de groepsgesprekken zal gebeuren door middel van het coderen van de transcriptie van het groepsgesprek. De analyse van de data uit de vragenlijst gebeurt door middel van statistische beschrijvingen en toetsen.

1.6 Leeswijzer

In dit eerste hoofdstuk is de *Inleiding* van het onderzoek aan de orde gekomen. De aanleiding wordt beschreven, de relevanties wordt verantwoordt en de probleemstelling wordt gepresenteerd. Hoofdstuk 2 dient als *Achtergrond*-hoofdstuk. Hierin wordt de context geschetst waarin het onderzoek zich plaatsvindt. De geschiedenis van de woningcorporatie komt aan de orde, asbest en de gezondheidsrisico's ervan wordt besproken en er wordt een 'wettelijk kader asbest' opgetekend. Het derde hoofdstuk betreft het *Theoretisch kader*. In dit hoofdstuk worden de theoretische begrippen gepresenteerd en uitgewerkt. Hoofdstuk 4 betreft het *Methodologisch kader* van het onderzoek. Hierin komt de methodologische typering aan de orde, worden de onderzoeksmethoden verantwoordt en vindt de operationalisatie van de theoretische begrippen plaats. In hoofdstuk 5 worden de *Resultaten* van het onderzoek gepresenteerd. De data die is verkregen middels de onderzoeksmethoden wordt geordend, zodat deze in hoofdstuk 6 *Analyse* kunnen worden geanalyseerd. Vervolgens wordt in het afsluitende hoofdstuk *Conclusies* de data overzien en samengevat om er daarna conclusies over te trekken. Tevens zal hier de beantwoording van de vraagstelling plaatsvinden. In het afsluitende hoofdstuk komen daarna ook de reflectie en de aanbevelingen van het onderzoek aan de orde.

II. ACHTERGROND

“It was perfect! Just perfect! The only problem was that it was killing people”²

In het eerste hoofdstuk is een inleidende schets van het onderzoek gegeven. In het tweede hoofdstuk zal verder worden verdiept op de achtergrond van het onderzoek. Daartoe zal in eerste instantie een beknopte geschiedenis worden beschreven van de sociale huursector. Vervolgens wordt in de tweede paragraaf ingegaan op de hybride functie die de corporatiesector inneemt in het maatschappelijk middenveld. In de derde paragraaf wordt een wettelijk kader beschreven, waarin de nadruk zal liggen op de wet- en regelgeving rondom asbestbeleid. Daarna wordt ten vierde ingegaan op asbest als materiaal en de gezondheidsrisico's die kleven aan het gebruik ervan. Ter beantwoording van de vraagstelling zullen in dit hoofdstuk verschillende deelvragen worden beantwoordt. Deze beantwoording zal worden gedaan in de laatste paragraaf; *resumé en conclusies*.

2.1 De Nederlandse woningcorporatiesector en haar geschiedenis

Landelijke wetgeving omtrent huisvestingswetgeving ontstaat in het begin van de 20ste eeuw. Na enkele decennia van maatschappelijk debat over leefbaarheid van woningen werd de Woningwet in 1901 in de Tweede Kamer ingediend door minister Goeman Borgesius (Branden & Helderman, 2004; Beekers, 2012). De Woningwet voorziet indertijd voornamelijk in het garanderen van gezonde en leefbare woonruimte voor de bewoner; een fenomeen dat indertijd verre van vanzelfsprekend was. Vooral in grote steden heersten er ziektes door een gebrek aan hygiëne en slechte woonomstandigheden (van der Woud, 2010; Beekers, 2012). Het invoeren van Woningwet is de markering van een belangrijk omslagpunt in de Nederlandse wetgeving rondom volkshuisvesting. Het is namelijk het begin van de bemoeienis van de Nederlandse Rijksoverheid in de volkshuisvesting. In deze paragraaf zal beknopt de geschiedenis van de woningcorporaties in Nederland worden beschreven.

Voor het invoeren van de Woningwet telde Nederland een veertigtal privaat opererende woningcorporaties. De eerste daarvan werd in 1852 opgericht door Amsterdamse notabelen die de woonsituatie van de arbeidersklasse wilden verbeteren. Al snel volgden gelijksoortige initiatieven in Arnhem (1853) en Den Haag (1854). Dergelijke kleinschalige inspanningen van meer welgestelden om de arbeidersklasse betere huisvesting te verlenen wordt door Beekers (2012) ‘filantropisch kapitalisme’ genoemd. Aan de ene kant was de inzet een maatschappelijke verbetering, anderzijds behaalden de investeerders een bescheiden winst op hun activiteiten. Eén van de nieuwe woningcorporaties, *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (kortweg 't Nut), deed in 1890 en 1896 twee onderzoeken naar de staat van de Nederlandse volkshuisvesting en stelden de vele problemen die er waren aan de kaak. Volgens de rapporten waren veel woningen in slechte staat. Oude buurten moesten worden gesloopt en er moest nieuwbouw worden gerealiseerd in stadsuitbreidingsgebieden. De Woningwet van 1901 neemt

² Quote over asbest en haar eigenschappen, uit de Kezel (2013).

veel van de voorstellen van 't Nut over (Beekers, 2012). De Woningwet vormt als gezegd het startschot van de overheidsinmenging op de Nederlandse woningmarkt. Indertijd zijn er als gezegd voornamelijk in de grote steden problemen met slechte woonomstandigheden en ongezonde woonsituaties (van der Woud, 2010). De wet biedt de overheid middelen om de leefbaarheid van het woonaanbod te gaan verbeteren en reguleren.

De periode daarna werd tevens gekenmerkt door sterke groei van het aantal woningcorporaties. Onder invloed van de Woningwet groeide de professionele werkwijze van de verenigingen, waardoor de reikwijdte van de bestaande verenigingen, maar ook het aantal woningcorporaties snel kon toenemen. Aanjagend effect was het formuleren van de 'toegelaten instelling' in 1905. Doordat corporaties in spé en tevens de regering nu inzicht hadden in de voorwaarden tot het worden van een volwaardige woningcorporatie werd een hoop duidelijkheid geschept. In de periode 1905 tot 1910 erkende de regering ongeveer honderd nieuwe woningbouwverenigingen (Beekers, 2012). De huurmarkt bestond in het begin van de 20ste eeuw voor circa 80% uit private verhuurders. De economische crisis van eind jaren '20 en de jaren '30 bracht hier echter verandering in, omdat investeringsruimte bij de private partijen verdween. Vooral tijdens de wederopbouwperiode na de Tweede Wereldoorlog nam de groei van de sociale verhuurders een vlucht (Brandsen & Helderma, 2004; Beekers, 2012).

De jaren van wederopbouw werden gekenmerkt door sterke economische groei. De volkshuisvesting profiteerde hiervan mee. Echter, ondanks de aantrekkende activiteit van de corporatiesector constateerde minister Witte in 1959 dat de sector kampte met ten minste drie belangrijke problemen; onzelfstandigheid, ondeskundigheid en onverschilligheid van de leden. De commissie-De Roos ging aan de slag en kwam in 1962 met haar adviezen (Beekers, 2012). De Roos kwam met concrete aanbevelingen aangaande de drie thema's. Ten eerste pleitte de commissie voor meer zelfstandigheid van de corporaties en het reguleren van meer bestuurlijke vrijheid. In het verlengde daarvan moest de corporatiesector niet meer worden verplicht om subsidies terug te betalen en winsten in gemeentelijke fondsen te storten. Corporaties kregen daardoor de mogelijkheid om financiële reserves op te bouwen (Brandsen & Helderma, 2004). Ten tweede moest een professionaliseringsslag worden gemaakt door kleine corporaties aan te moedigen om te fuseren en het verplicht te stellen om lid te worden van landelijke koepels. Zo zou een systeem van zelfregulering zich ontwikkelen. Ten derde moest worden ingezien dat de betrokkenheid van de leden afnam en een verandering doormaakte naar een verhouding 'huurder – verhuurder'. Dit vroeg om een nieuwe aanpak van het benaderen van huurders (Brandsen & Helderma, 2004; Beekers, 2012). Achteraf kan worden gesteld dat de adviezen van de commissie-De Roos een belangrijke aanleiding zijn voor het in werking treden van de verzelfstandiging van de corporaties.

Politieke keuzes van achtereenvolgende kabinetten leidde eind jaren '70 tot onhoudbare subsidielasten voor de overheid. Deze ondermijnde uiteindelijk de effectiviteit en legitimiteit van het volkshuisvestingbeleid. In dit kader sprak van der Schaar hierover als de 'ijzeren driehoek' van het huur- en subsidiebeleid (van der Schaar, 1987). Vanaf 1982 kreeg het terugdringen ervan uiteindelijk prioriteit, mede doordat het kabinet Lubbers zich genoodzaakt zag tot begrotingsdiscipline. In 1986 volgde naar aanleiding van de oplopende kosten de parlementaire enquête Bouwsubsidies naar het huur-, subsidie- en financieringsbeleid. Er waren fraudes geconstateerd met deze subsidies en staatssecretaris Brokx

moest onder invloed van zijn eigen CDA aftreden. Zijn opvolger Heerma zou daarna een grote invloed hebben op de hervorming van de volkshuisvesting (Brandsen & Helderman, 2004; Beekers, 2012).

Heerma drukte al snel zijn stempel op de Nederlandse volkshuisvesting door het opstellen van de integrale beleidsnota *Volkshuisvesting in de jaren negentig*. Deze nota verscheen in concept in 1988 en verliet daarin onder andere het *merit good*-beginsel als legitimatie voor overheidsinterventie in de woningmarkt; de corrigerende werking van de markt moest weer meer ruimte krijgen. Wonen werd weer aangeduid als consumptiegoed (Beekers, 2012). Kern van deze stelselherziening was het realiseren van een meer doelmatigere besteding van het in het verleden opgebouwde vermogen en de zoektocht naar nieuwe politiek-bestuurlijke verhoudingen tussen corporaties en de overheid (Brandsen & Helderman, 2004). Een voorbeeld hiervan was het uitbreiden van het takenpakket van het in 1984 opgerichte Waarbondfonds Sociale Woningbouw (WSW), waarin woningcorporaties gezamenlijk financieringsrisico's dragen (WSW, 2015). Het WSW kon deze functie overnemen van de centrale overheid, die tot dan toe garant stond voor leningen op de kapitaalmarkt (Brandsen & Helderman, 2004).

De stelselherziening en de 'operatie Heerma' beleefde haar climax in 1993, toen het bruteringsakkoord werd gesloten. Het bruteringsakkoord bepaalde dat het Rijk en woningcorporaties in één keer alle lopende objectsubsidies en rijksleningen tegen elkaar wegstreepten. Beide partijen hadden voordelen door het sluiten van het akkoord. Het toenmalige ministerie van VROM kon van de ene op de andere dag één van haar grootste kostenposten van haar begroting halen. De volkshuisvestingsuitgaven van het Rijk daalde hiermee van 8,7% in 1985 naar 2,7% in 1998. Voor de bruterering bestond de VROM-begroting vooral uit objectsubsidies. Tegenwoordig drukken de huursubsidies er het zwaarste op. De corporatiesector was op haar beurt verzekerd van de overgebleven objectsubsidies. Meer dan 90% van de corporaties stemde daarom voor het akkoord. In totaal werden dankzij de bruterering ruim 16 miljard aan objectsubsidies weggestreept tegen 17 miljard aan af te lossen rijksleningen (Brandsen & Helderman, 2004).

Voorts voerde Heerma in 1992 het plan op tot het invoeren van het Besluit Beheer Sociale Huursector (BBSH). Dit besluit staat tegenwoordig bekend als de 'Grondwet' der woningcorporaties en schepte duidelijkheid in de politiek-bestuurlijke verhoudingen, zoals Heerma dat graag wilde (Brandsen & Helderman, 2004; Beekers, 2012). Het BBSH stelt vanaf dat moment dat corporaties in eerste instantie zelf verantwoordelijk zijn voor de afweging tussen doelen en middelen. De overheidssturing op de besteding van het non-profit vermogen wordt hiermee losgelaten (Brandsen & Helderman, 2004). De auteurs benoemen de periode na de bruterering als de *postbruteringsfase*. Deze wordt gekenmerkt door financiële zelfstandigheid van de corporaties en belangrijke veranderingen in de sturingsmogelijkheden van de overheid. Sturingsmiddelen veranderden van subsidie-instrumenten naar 'zachtere' sturingsinstrumenten, zoals overleg en overtuiging (Brandsen & Helderman, 2004). De jaren '90 gelden verder als voorbeeld van grote vrijheid voor corporaties. De economische mogelijkheden van de corporatiesector waren groot en men pakt de taak van 'maatschappelijk ondernemer' op in de breedste zin van het woord. In de media zijn hiervan de excessen beschreven; zoals het ophalen van vuilnis, het ombouwen van het schip de SS Rotterdam en het realiseren van sociale huurwoningen in Vlaanderen. In de voorbije jaren kwamen dergelijke voorvallen echter als een boemerang terug naar de sector. Er was

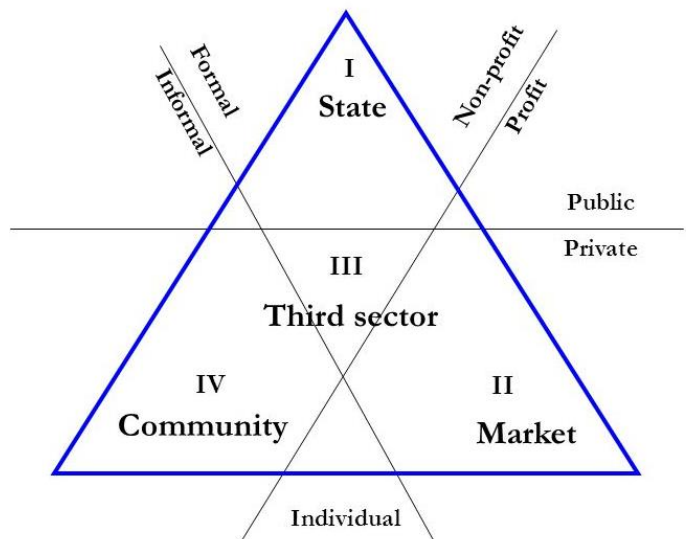
veelvuldige negatieve berichtgeving en enkele bestuurders van corporaties zouden ‘Zonnekoning gedrag’ vertonen. In reactie op dergelijke berichtgeving besloot de Tweede Kamer tot de parlementaire enquête Woningcorporaties in 2013.

In oktober 2014 kwam de parlementaire enquête Woningcorporaties met haar conclusies. Corporaties moesten weer aan banden worden gelegd. Men presenteerde daartoe een pakket maatregelen dat zou moeten leiden tot ‘een robuuster corporatiestelsel [...], dat de doeltreffendheid, doelmatigheid, transparantie en legitimiteit zal vergroten’. Het samenhangende pakket beoogt grenzen te stellen, *governance* te verbeteren, het *geld* te beteugelen en het *gedrag* te veranderen (Kamerstukken II, 2014/15, 33 606, nr. 4). Voorbeelden van concrete maatregelen zijn het inperken van de commerciële activiteiten (niet-DEAB-activiteiten), het instellen van (verscherpt) toezicht, het stellen van grenzen aan grondposities en het op termijn defuseren van grote, landelijk opererende corporaties. De conclusies van de enquêtecommissie zijn grotendeels overgenomen door de Tweede Kamer en zijn 1 juli 2015 van kracht geworden.

2.2 Functie corporatiesector in maatschappelijk middenveld

Hiervoor is een beschrijving gegeven van ruim een eeuw aan sociale verhuur in Nederland. In deze periode zijn, onder druk van verschillende beleidsmaatregelen, een aantal patronen waar te nemen. Er valt te zien dat de corporatiesector door de tijd heen verschillende functies heeft vervuld en dat de positionering in termen van staat, samenleving en markt aan verandering onderhevig is geweest. In deze paragraaf zal worden ingegaan op de functie van de corporatiesector en de hybridisering waaraan zij onderhevig is.

De woningcorporatiesector is één van de toonbeelden van de hybride organisatie. Ze zijn door de decennia heen onderhevig aan wat Herbert Simon de ‘*blurring of sectors*’ noemde. In de bestuurskunde vond men al snel dat voor veel organisaties niet direct viel te determineren of ze nou behoorden tot de overheid, de markt of de samenleving. Steeds meer kruisvarianten en organisatievormen ontstonden en de scheidslijnen tussen de drie sectoren vervaagde. In ’t Veld (1997) definieert hybride organisaties als publieke organisaties die private taken uitvoeren en private organisaties die publieke taken uitvoeren. Honingh (2008) concludeert hieruit dat er sprake is van een ontkoppeling van de rechtspersoon en de taakstelling van de organisatie.

Figuur 2.1 Hybriditeit; onderscheid tussen staat, gemeenschap en markt (Brandsen et al, 2005)

Onder bestuurskundigen leidt dit tot publiek – privaat-discussies over bestendigheid en wenselijkheid. Men vreest dat de overheid de greep verliest op de uitvoering van publieke taken en dat er sprake zal zijn van concurrentievervalsing. Tevens zou overheidsgeld weglekken naar commerciële activiteiten (Werkgroep Markt en Overheid, 1997; Kapteyn, 2001). Daarentegen stellen organisatiekundigen juist de strijdige organisatiecultuur aan de orde. Zullen organisaties in staat zijn de ambtelijke en commerciële cultuur samen te laten samensmelten? Een dergelijke symbiose kan een meerwaarde zijn, maar kunnen een organisatie ook kwetsbaar maken.

Bij veel organisaties die opereren in het maatschappelijk middenveld valt echter niet alleen een scheidslijn te trekken op het gebied van publieke en private activiteiten. Figuur 2.1 verbeeldt een meer uitgebreide weergave van de mogelijke verschillende aard van hybride organisaties (Brandsen et al, 2005). Brandsen et al maken naast publiek – privaat onderscheid tussen non-profit – profit en formeel – informeel (zie figuur 2.1 *Hybriditeit; onderscheid tussen staat, gemeenschap en markt*). Op basis van deze driedeling kunnen ze het schema opdelen in staat, samenleving en markt. Door dit onderscheid zijn organisaties beter te determineren en valt meer op te maken over het hybride karakter van de woningcorporatie. Tevens valt nu een geschiedkundig pad te beschrijven van de transitie die de corporatiesector in het verleden heeft gemaakt. Zoals in de vorige paragraaf is beschreven zijn woningcorporaties namelijk in beginsel private sociale ondernemingen, die zijn ontstaan uit de *samenleving* (Beekers, 2012). Aan het einde van de 19de eeuw drong echter bij de overheid steeds meer het besef door dat er wetgeving moest worden gecreëerd omtrent de kwaliteit van woningen (Brandsen & Helderma, 2004; Beekers, 2012). De kwaliteit van woningen liet te wensen over en er diende wetgeving te komen om de gezondheidssituatie in met name steden te verbeteren (van der Woud, 2010). Doordat de Rijksoverheid de verantwoordelijkheid voor de woningmarkt, en daarmee ook de corporatiesector, naar zich toetrok verschoof de verantwoordelijkheid van de samenleving richting de *'staat'*. Onder invloed van opkomende politieke stromen en de bijbehorende New Public Management-stijl (NPM) werden woningcorporaties in de tweede helft van de 20ste eeuw steeds meer zelfstandig opererende organisaties. Naast hun kernactiviteiten voerde ze tevens marktactiviteiten uit. Het NPM bracht ideeën en praktijken vanuit de economie, accounting en privaat management naar de publieke sector (Honingh, 2008). De afstand tussen corporatie en gemeente nam onder invloed van NPM in de jaren '80 en '90 toe. Er waren steeds meer marktinvloeden in de corporatiesector (Brandsen & Helderma, 2004; Honingh, 2008; Beekers, 2012). Daarin valt een transitie waar te nemen van de staat richting de *'markt'*. Hieruit blijkt dat woningcorporaties door de tijd heen verschillende functies hebben vervuld en dat deze tevens aan verandering onderhevig zijn.

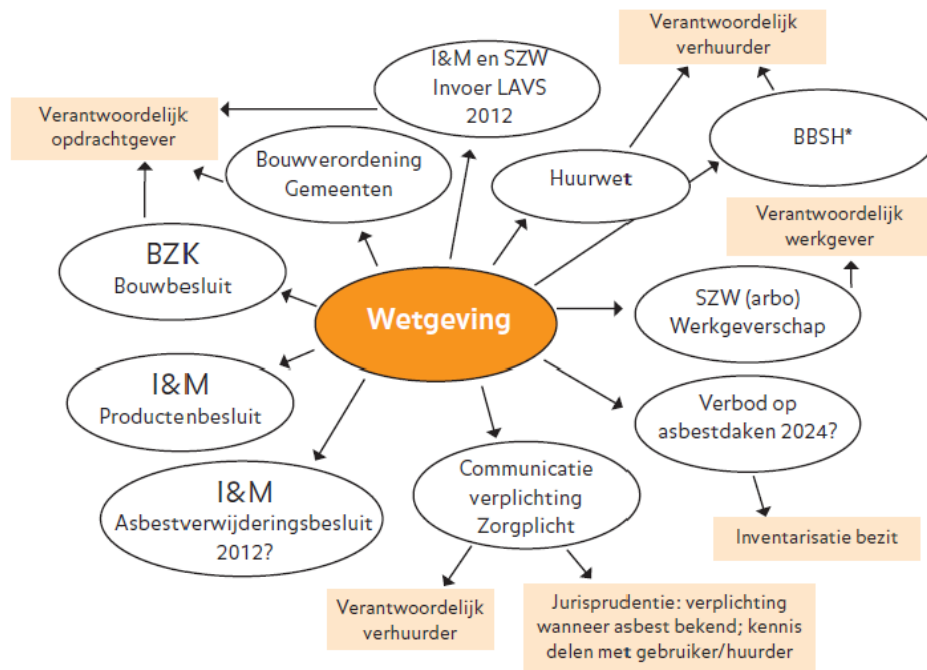
Woningcorporaties hebben in Nederland aldus door de tijd een transitie gemaakt van de *'community'*, naar de overheid, om in het huidige tijdsgewricht juist meer kenmerken van de markt te vertonen (Helderma & Brandsen, 2011). Bij deze constatering moet worden opgemerkt dat de positie van woningcorporaties op elk moment in de tijd kan worden beïnvloed door nieuwe wet- en regelgeving. Tijdens het schrijven van deze thesis is per 1 juli 2015 een ingrijpende verandering gepleegd in de Woningwet, als product van de parlementaire enquêtecommissie *Woningcorporaties*. De wijzigingen (zie paragraaf 2.1 *De Nederlandse woningcorporatiesector en haar geschiedenis*) halen de band tussen overheid en corporaties aan en plaatsen de corporaties onder andere onder (verscherpt)

toezicht. De woningcorporaties zullen binnen het schema weer dichterbij de 'state' komen te liggen. Dit voorbeeld laat zien dat nieuwe wet- en regelgeving corporaties op elk moment kunnen doen bewegen tussen markt, overheid en gemeenschap. Deze kenmerken maken woningcorporaties bij uitstek een voorbeeld van een hybride organisatie (Brandsen, 2006; Brandsen & Karré, 2010; Helderma & Brandsen, 2011).

2.3 *Asbestwet- en regelgeving*

In deze paragraaf zal worden ingegaan op het wettelijk kader waarbinnen woningcorporaties functioneren. Daarbij ligt de focus op de wet- en regelgeving die men dient te hanteren inzake asbestveiligheid. Deze wet- en regelgeving is er op landelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau, en moet tevens in overeenstemming zijn met Europese richtlijnen (Asbestnet, 2006). Om te beginnen wordt hier de landelijke wetgeving weergegeven, om daarna verder in te gaan op asbestregelgeving en de verantwoordelijkheden van woningcorporaties hierin.

In paragraaf 2.1 is al beschreven dat landelijke wetgeving over huisvesting ontstaat in het begin van de 20ste eeuw. Na enkele decennia van maatschappelijk debat over leefbaarheid van woningen werd de Woningwet in 1901 in de Tweede Kamer ingediend door minister Goeman Borgesius (Beekers, 2012). Het biedt de overheid een wettelijke basis om invloed uit te oefenen op de Nederlandse woningmarkt. De wet voorzagt overheden van de mogelijkheid tot financiële steun aan woningbouwverenigingen en de verplichting tot het aanvragen van een bouwvergunning. Verder kregen gemeentes de verplichting om bouwvergunningen op te stellen en kon men woningen onbewoonbaar te verklaren. Al deze maatregelen droegen bij aan het bevorderen van de leefbaarheid van de Nederlandse woningvoorraad (van der Woud, 2010). Nadien is de Woningwet nog vele malen gewijzigd om haar actueel te houden. Als gezegd vindt tijdens het schrijven van dit onderzoek bijvoorbeeld op 1 juli 2015 een ingrijpende wijziging plaats. Deze wijziging regelt voor woningcorporaties onder andere een verscherpt toezicht en het intern scheiden van activiteiten op de sociale en de gewone huurmarkt. Verder neemt de zeggenschap van huurders in corporatiebesluiten toe (Rijksoverheid, 2015).

Figuur 2.2 Overzicht asbestwet- en regelgeving woningcorporaties naar rollen (Aedes, 2013).

Sinds 1993 is de corporatiesector gebonden aan het Besluit Beheer Sociale Huursector (BBSH), dat wel wordt gezien als de ‘Grondwet van sociale huursector’ (Brandsen & Helderma, 2004, p. 87). Dit besluit regelt dat corporaties verplicht zijn om bepaalde doelgroepen met voorrang te huisvesten. Het tracht woningcorporaties te bewegen weer vooral lagere inkomens te voorzien in hun woonbehoefte. Voorts regelt het BBSH dat woningcorporaties zelf een afweging mogen maken tussen haar doelen en middelen. Deze maatregel zorgt dat directe overheidstoezicht op het non-profit-vermogen van woningcorporaties werd losgelaten (Brandsen & Helderma, 2004). Tevens regelt het BBSH dat woningcorporaties op verschillende wijzen financiële voordelen hadden ten opzichte van *for-profit* partijen in de markt. Zo kan men goedkoop leningen laten borgen bij het WSW en kan men zich bij financiële problematiek richten tot het CFV (WSW, 2015; CFV, 2015).

Hierboven staat in *figuur 2.2 Overzicht asbestwet- en regelgeving woningcorporaties naar rollen* een compleet overzicht van de verantwoordelijkheden die woningcorporaties hebben op het gebied van asbestveiligheid. Het figuur toont dat een woningcorporatie naast algemene regelgeving moet voldoen aan een veelheid aan specifieke en lokale regelgeving. Hieronder zullen de belangrijkste daarvan worden uiteen gezet. Ten eerste geldt het productenbesluit van juli 1993 als belangwekkende regelgeving. Deze stelt dat vanaf die datum het verboden is asbest op voorraad te hebben, te verhandelen en te verwerken³. In gewijzigde versies van het besluit werd aangevuld dat asbestproducten niet mogen worden gemaakt of ingevoerd als er asbest in aanwezig is (Aedes, 2013). Verder gelden aanvullende wetten en regels omtrent asbest. Zo geldt sinds 2012 het Landelijke Asbest Volg Systeem (LAVS), dat zorgt dat alle partijen die met asbest werken rapporteren over hun asbesthandelingen. Tevens is in de Tweede Kamer besloten dat vanaf 2024 geen asbestdaken meer mogen bestaan in verband met de

³ Laatst gewijzigd besluit Staatsblad, 2008, nr. 160.

buitensituatie (Rijksoverheid, n.d.). Door de mogelijke verweerde toestand van het asbest in met name boerderijen is er een verhoogde kans op asbestemissie. Weer andere wetgeving regelt dat er in het werkveld asbest een certificeringsplicht is voor bedrijven die asbest verwijderen en –inventarisaties uitvoeren⁴. De certificering gebeurt in het werkveld door de Stichting Certificatie Asbest (Ascert) (Talis, 2013). Tot slot zijn er wettelijke arresten die de asbestwetgeving beïnvloeden. In september 2010 sprak de Hoge Raad uit dat de verhuurder van een woning de gebruiker afdoende moet informeren over ‘aanwezige asbesttoepassingen’. In casu was de verhuurder, de woningcorporatie, op de hoogte van de asbest-aanwezigheid, maar verzuimde men om hierover te informeren. Verder verwoordt jurisprudentie rond de Huurwet wanneer asbest ‘een gebrek’ vormt aan een woning, namelijk ‘*wanneer de blootstellingsgrens wordt overschreden*’. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de staat van de toepassing en of er al dan niet sprake is van losgebonden asbest. De aanwezigheid van asbest in een woning kan een gebrek in de zin van artikel 204 van boek 7 van het Burgerlijk Wetboek opleveren (Aedes, 2013).

Tot slot dient Talis als werk- en opdrachtgever conform de Arbowetgeving te handelen. Concreet betekent dit dat men per project een risico-inventarisatie moet aanleveren betreffende de mogelijke aanwezigheid van asbest in een gebouw of bouwdeel. Een dergelijke inventarisatie heet een Risico-Inventarisatie & Evaluatie (RI&E) en wordt gecontroleerd door de Arbeidsinspectie (Aedes, 2013). Uit interviews, persoonlijk contact en inmiddels ook uit eigen ervaring blijkt dat er binnen de corporatiesector en daarbuiten echter veel discussie is over het veiligheidsniveau dat is vastgelegd in de Arbowetgeving. De strenge regelgeving leidt tot hoge kosten voor asbestonderzoek en –sanering en vormen de voornaamste aanleiding voor de totstandkoming van dit afstudeeronderzoek.

2.4 Asbest & asbestveiligheid

Hierboven is, ter beantwoording van één van de deelvragen van het onderzoek, een wettelijk kader geschetst rondom asbestveiligheid. Ter beantwoording van de volgende deelvraag wordt in deze paragraaf meer verdieping geboden over het materiaal asbest. Daarbij zal achtereenvolgens worden ingegaan op de eigenschappen, toepassingen en de gezondheidsrisico's die met asbest gepaard gaan.

Asbest is een van de leidende begrippen in dit onderzoek, maar wat is het nu eigenlijk voor materiaal? Asbest geldt als benaming voor een aantal groepen van microscopisch kleine silicaatmineralen met een vezelachtige structuur (Asbestnet, 2006; de Kezel, 2013). Asbestvezels hebben een aantal zeer nuttige eigenschappen voor commercieel gebruik. De mineralen zijn sterk, slijpvast, bestand tegen inwerking van zuren en logen (inertie), en tegen hoge temperaturen. Verder hebben asbestvezels een sterk (geluids-)isolerende werking, thermische en elektrische eigenschappen, zijn ze onverbrandbaar en hebben ze een zeer lage absorptiecapaciteit. Daarnaast is asbest gemakkelijk te winnen en daarom een goedkoop bouw materiaal. Er zijn verschillende soorten asbestmineralen, die kunnen worden opgedeeld in twee groepen; *serpentijnen* (gekrulde vezels) en *ambifolen* (staafvormige vezels). Het onderscheid in asbestsoorten wordt vaak gemaakt op basis van de kleur van de vezel. In bijna 90% van de asbesttoepassingen in Nederland is sprake van chrysotiel (wit asbest; een serpentijn). Ambifolen zoals amosiet (bruin), cricidoliet (blauw), tremoliet (wit-achtig) en anthophylliet (grijs) werden

⁴ Certificatienormen SC-530 en SC-540.

minder toegepast, maar leveren wel de grootste gezondheidsrisico's op (Janssen, 2005; Asbestnet, 2006; Gezondheidsraad, 2010; Tempelman et al, 2010; de Kezel, 2013).

Asbest wordt al toegepast sinds de Oudheid, maar kreeg een vlucht sinds de moderne industrialisatie vanaf 1880. Vanaf 1910 nam de productie van asbest hard toe en kende in Nederland haar hoogtepunt in de jaren '60 en '70. Naar schatting is in ons land ongeveer acht miljoen ton aan asbesthoudende producten verbruikt (Gezondheidsraad, 2010; Tempelman et al, 2010). Er is een grote verscheidenheid aan toepassingen van asbest. De eigenschappen die hierboven worden weergegeven hebben geleid tot ongeveer drieduizend asbesthoudende producten en toepassingen (de Kezel, 2013). Vooral in de bouwsector werd asbest gebruikt voor bijvoorbeeld vinylvloerbedekking, vensterbanken en lucht- en ventilatiekokers. Grofweg kunnen asbesttoepassingen worden ingedeeld in twee groepen; hechtgebonden en losgebonden (of niet-hechtgebonden) asbest. Hechtgebonden asbest betreffen asbestvezels die zijn gemengd met een andere stof. In de meeste gevallen zijn dit cement of lijm. Voorbeelden van toepassingen zijn golf- en Eternit wandplaten, bloembakken, riool-, gas- en waterleidingbuizen. Voor hechtgebonden asbest geldt dat als zij niet beschadigd is, ze weinig gevaar voor de gezondheid oplevert. Losgebonden asbest kan daarentegen gemakkelijker vrijkomen, omdat ze niet is verwerkt in een ander materiaal. Om deze reden moet losgebonden asbest vrijwel altijd verzegeld of gesaneerd worden. Voorbeelden van toepassingen zijn brandwerende kleding, vinyl, afdichtingskoord en isolatieplaten (Asbestnet, 2006).

Aan de blootstelling aan losse asbestvezels zijn gezondheidsrisico's verbonden. Bij eenmalige blootstelling aan asbest zijn er nauwelijks risico's, maar bij langdurige blootstelling is asbest gevaarlijk, ongeacht welke soort asbest men aan blootgesteld wordt. Juist door het oplopende risico bij langdurige blootstelling dragen mensen die beroepsmatig met asbest werken beschermende kleding ('maanpakken'). Langdurige inademing van asbestvezels kan leiden tot een aantal ziektes. Deze openbaren zich echter soms pas na tientallen jaren en komen in grote meerderheid voor bij mensen die in het verleden beroepsmatig met asbest hebben gewerkt. Er zijn veel ziektes die men kan krijgen naar aanleiding van asbestblootstelling, maar het gros van de 'asbestzieken' leidt aan drie asbest gerelateerde ziektes; longkanker, longvlies- en buikvlieskanker (mesothelioom) en stoflongen (asbestose) (Asbestnet, 2006; de Kezel, 2013). Ten eerste longkanker, dat veroorzaakt wordt door het inademen van asbestvezels. Longkanker ontstaat in principe pas na langdurige blootstelling aan asbest. Voor longkankerpatiënten is de kans op genezing aanwezig. Het is lastig om deze vorm van kanker te relateren aan een oorzaak. Patiënten kunnen de ziekte namelijk ook ontwikkelen door te roken (of meeroken). Wel is bekend dat de combinatie van roken en asbestblootstelling een cumulatief effect heeft. Ten tweede kunnen blootgestelden mesothelioom ontwikkelen. Deze zeldzame vorm van kanker aan het longvlies (pleuraal mesothelioom) of buikvlies (peritoneaal mesothelioom) wordt enkel veroorzaakt voor blootstelling aan asbest. Het manifesteren van deze ziekte kan tientallen jaren (gemiddeld 45 jaar) duren. Een patiënt met mesothelioom overlijdt meestal na ongeveer anderhalf jaar. Voor beide vormen van mesothelioom geldt dat er nog geen geneeswijze beschikbaar is. Ten derde asbestose, waarvan de kans op de ziekte toeneemt naarmate de concentratie vezels hoger is en langer is blootgesteld. Het betreft hier een beroep gerelateerde ziekte, die vergelijkbaar is met de 'stoflongen' die bij mijnwerkers vaak worden aangetroffen (de Kezel, 2013, p. 22-7).

We weten nu meer over het materiaal asbest; de verschillende soorten asbestmineralen en hun eigenschappen. Daarnaast hebben we inzicht in de gezondheidsrisico's die als gevolg van asbest kunnen ontstaan. Het begrip 'asbestveiligheid' verdient echter nog verdere verdieping. In de praktijk leidt het begrip namelijk tot veel onduidelijkheid en wordt het op vele manieren geïnterpreteerd. Woningcorporatie Talis heeft, als beschreven, in 2012 twee ingrijpende asbestincidenten in haar eigendom meegemaakt en heeft daaruit lering getrokken. De inzichten die de organisatie kreeg naar aanleiding van de incidenten is omgezet in een herziene versie van het asbestbeleid. Eén van de producten van is een categorisering van asbestveiligheid, die in dit onderzoek zal worden gehanteerd. Deze categorisering staat hieronder schematisch uitgewerkt in figuur 2.3 *Asbestveiligheids-categorisering*.

Situatie	Risicocategorie
1 Geen asbest aangetroffen	Geen direct risico ⁵
2 Niet-hechtgebonden asbest en hechtgebonden asbest, constructief, niet aanraakbaar (bv. Asbestkoord of –kit in sponning van raam)	Laag risico
3 Hechtgebonden asbest, constructief, aanraakbaar, op locatie wat niet leidt tot beperking van het woongenot (bv. Balkonafscheiding)	Gering risico
4 Hechtgebonden asbest, constructief, aanraakbaar, op locatie waar (mechanische) beschadiging kan ontstaan (bv. Vensterbank of kruipluik)	Verhoogd risico
5 Niet-hechtgebonden asbest	Hoog risico

Figuur 2.3 *Asbestveiligheids-categorisering (Talis, 2013)*

Voor de invoering van het herziene asbestbeleid had Talis als doelstelling om in 2012 een asbestvrij bezit te realiseren. Naar aanleiding van de incidenten is men begonnen met het inventariseren van de hoeveelheid asbest. Vanwege de omvang ervan kwam men al snel tot de conclusie dat deze doelstelling zowel onwenselijk als onrealistisch was. Er werd besloten tot het herformuleren van de doelstelling; *'Talis streeft er naar om in 2022 een asbestveilig bezit te hebben, om daarmee gezondheidsrisico's voor klanten, medewerkers en derden in woon- en werkomgeving te beperken'* (Talis, 2013). Het begrip 'asbestveilig' is geoperationaliseerd naar een vijftal categorieën. In de categorisering is gebruik gemaakt van de begrippen (niet-)hechtgebonden, aanraakbaarheid en de constructieve toepassing van het asbest. De woningcorporatie stelt in haar asbestbeleid nu dat asbestveiligheid *'wil zeggen dat asbest in risicocategorie 3, 4 en 5 in het bezit van Talis is verwijderd ofwel duurzaam verzegeld'* (Talis, 2013).

2.5 *Resumé en conclusies*

In dit hoofdstuk is getracht een achtergrond te schetsen bij de het centrale onderwerp van dit onderzoek; asbest. Daartoe is ten eerste een geschiedenis geconstrueerd van pregnante en relevante gebeurtenissen in ruim een eeuw sociale volkshuisvesting. Er is daarbij vooral gericht op

⁵ Talis noteert bij deze categorie een belangrijke nuance; 'Geen asbest aangetroffen wil niet zeggen dat er geen asbest aanwezig is. Dit mogelijk toch aanwezige, maar niet-zichtbare asbest kan wel een probleem opleveren bij sloop dan wel renovatie of onderhoud (Talis, 2013).

beleidswijzigingen die invloed hebben op de afstand van de corporatiesector tot de centrale en lokale overheid. Dit is gedaan om, ten tweede, een inzicht te scheppen in de mate van hybriditeit van de sector. Woningcorporaties zijn bij uitstek organisaties die functioneren in de semipublieke sector. Op basis van de beschreven geschiedenis valt zodoende de hybriditeitstransitie van de sector inzichtelijk te maken. Hiermee is invulling gegeven in de beantwoording van de eerste deelvraag. De tweede deelvraag betrof het schetsen van een wettelijk kader voor woningcorporaties. Dit is in de basis gedaan door middel van documentatie vanuit Talis zelf, wat aangeeft dat men goed zicht heeft op wettelijke verplichtingen en mogelijkheden. Daarnaast is het overzichtswerk van Brandsen en Helderma (2004) gebruikt voor inzicht in de invulling en totstandkoming van de 'Grondwet van de sociale huursector'; de BBSH. De derde deelvraag gaat verder in op wat asbest nu precies is, wat de toepassingen ervan zijn en welke gezondheidsrisico's het vormt. Tot slot wordt in deze paragraaf een goed inzicht gegeven in een mogelijke definitie van het begrip asbestveiligheid. Deze is verkregen uit het Handboek Asbest van Aedes. Middels de beantwoording van de drie deelvragen is derhalve een uitvoerig inzicht gegeven in de context waarin het onderwerp van dit onderzoek zijn plaats heeft.

III. THEORETISCH KADER

*“Fly on the damn plane! Calculate the odds of being harmed by a terrorist! It’s still about as likely as being swept out to sea by a tidal wave. Suck it up, for crying out loud. You’re almost certainly going to be okay. And in the unlikely event you’re not, do you really want to spend your last days cowering behind plastic sheets and duct tape? That’s not a life worth living, is it?”*⁶

In de eerste twee hoofdstukken zijn de hoofdlijnen van het onderzoek beschreven. Daarbij is het onderzoek ingeleid en is de contextuele achtergrond beschreven. In het nu volgende hoofdstuk zal het theoretisch kader worden vormgegeven, waarin inzicht wordt geboden in de theoretische basis van het onderzoek. De rode lijn van het hoofdstuk zal worden gevormd door literatuur rondom de risicoperceptie en –acceptatie van burgers. Een groot deel van deze literatuur zal worden verkregen vanuit het programma Risico’s en Verantwoordelijkheden van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Het onderzoeksprogramma is inmiddels afgerond en deed onderzoek naar de risicoregelreflex en de theoretische mechanismen die invloed hadden op het plaatsvinden van de reflex (van Tol et al, 2015). Vanuit deze theorie zal in het nu volgende hoofdstuk uitgebreid worden ingegaan op de theorie rondom risicoperceptie, –acceptatie en –compensatie. Deze zal dienen als theoretische basis van het onderzoek dat voor u ligt.

In dit hoofdstuk wordt ten eerste beschreven wat risico’s zijn en wat onderzoek heeft opgeleverd aangaande de perceptie van burgers rondom deze risico’s. Vervolgens wordt ingegaan op de acceptatie van risico’s en wordt inzicht gegeven in waarom deze plaatsvindt. Daarbij wordt tevens beschreven of risicoacceptatie kan worden beïnvloedt. Als laatste stap wordt risicocompensatie aangedragen als oplossing om risicoacceptatie te beïnvloeden. Er worden voorbeelden uit het beleidsveld veiligheid uitgewerkt waar compensatie voor gedragen risico’s succesvol is gebleken. Afsluitend wordt beschreven waarom compensatie al dan niet geschikt is om toe te passen in de asbestveiligheid.

3.1 Risico’s en risicoperceptie

Afgelopen decennia is veel onderzoek gedaan naar risico’s en de perceptie van risico’s. Onderzoek wijst uit dat er een kloof waarneembaar is wat betreft het beeld van risico’s en risicoperceptie tussen enerzijds burgers en anderzijds overheid en bestuur (Janssen, 2005). Overheden, bestuurders en veiligheidsdeskundigen bedienen zich vooral van een technocratische-instrumentele denkwijze aangaande risico’s, terwijl burgers veel meer vatbaar zijn voor kwalitatieve aspecten van risico’s. Maar, wat is de aard van risico’s? Welke perceptie heeft de burger van het risico die ze lopen? En, welke aspecten van de risicoperceptie van burgers worden door het bestuur niet afdoende ingeschat? In deze paragraaf zal worden ingegaan op wat risico’s zijn en welke factoren invloed

⁶ Republikeins Senator John McCain verwoordde in 2004 een oproep van risicoacceptatie en moed. De uitspraak omtrent realiteit over risico’s is opvallend gezien de aanslagen van 11 september 2001 slechts tweeënhalf jaar daarvoor plaatsvonden. J. McCain (2004). *Why Courage Matters: The Way to a Braver Life*, New York, p. 35-6.

uitoefenen op de perceptie van de burger. Daarnaast zal worden ingegaan op hoe overheden de risicoperceptie van burgers anders moeten benaderen.

3.1.1 Risico's

In de inleiding van deze paragraaf is reeds gesteld dat de overheid veelal een technocratische houding aanneemt ten opzichte van risico's. Datzelfde geldt voor risicoanalyses. Deze analyses richten zich op de feitelijke vraag 'wat zijn de risico's precies?'. Feitelikheden zijn geen basis voor het handelen of het vormgeven van besluitvorming door overheden; ze geven weer hoe de werkelijkheid eruit ziet, maar doen geen uitspraken over wat er moet gebeuren. Voor dit laatste is volgens van Eeten et al (2012, p. 16) een 'normative leap' vereist; een sprong van wat er is, naar wat er zou moeten gebeuren. Handelen vereist een moreel oordeel. Gevolgen van risicoanalyses zoals ze nu worden gemaakt is dat er een impliciet verhaal ontstaat. Dit verhaal stelt vast dat er een risico is dat gereduceerd *kan* worden en daarom gereduceerd *moet* worden. In de term risico zit volgens van Eeten et al (2012) dan ook een morele duiding van een noodzaak tot reductie verweven. Er is een risico en dus een kans op leed. Door het potentiële leed dat er aanwezig is hebben we de plicht om, indien mogelijk, dat leed te voorkomen of te verminderen. De auteurs stellen tevens vast dat risico's strikt genomen bijna altijd kunnen worden verkleind. Het hangt er alleen vanaf hoeveel moeite je daarvoor wilt doen (van Eeten et al, 2012).

Het morele fundament onder besluitvorming dat hieruit volgt is dat een risico in beginsel iets is dat vermeden dient te worden. Hoe minder, hoe beter. Als het risico groot en onbeheersbaar is moet het worden teruggedrongen of uitgebannen. Als het klein en beheersbaar is valt het te tolereren. De technocratische behandeling van risico's versterkt deze aannames. De focus op het via risicoanalyses vaststellen van de omvang van een risico stelt impliciet dat de omvang van het risico bepaald of het risico acceptabel is. Deze redeneringswijze is kenmerkend voor de overheid. Echter, later in dit hoofdstuk zal blijken dat voor burgers naast de omvang van het risico nog andere factoren meespelen, die sterke invloed hebben op of het als acceptabel wordt ervaren (van Eeten et al, 2012).

Het is echter van belang om eerst de feitelikheden op een rij te krijgen. Hoe groot zijn de verschillende risico's nu daadwerkelijk en hoe moeten we het risico van asbest zien in verhouding tot andere risico's? *Figuur 3.1* geeft inzicht in de grootte van een veertiental risico's en geeft weer hoeveel mensen er jaarlijks aan sterven (RIVM, 2003). Daarnaast wordt gegeven hoeveel DALY's erdoor verloren gaan. Een DALY is een graad die het verlies aan gezond gewogen levensjaren weergeeft. Het gaat hier om cijfers van het RIVM uit 2003, maar deze bieden een ruwe indicatie van de omvang van het aantal slachtoffers en verloren levensjaren per risico. In Hoofdstuk 2 is gebleken dat het slachtofferschap van asbest niet eenvoudig is vast te stellen. Een typische 'asbestziekte', longkanker, die veel levens eist is namelijk ook vaak het gevolg van roken. Daardoor is asbest als oorzaak vaak moeilijk met zekerheid vast te stellen. In 2012 rapporteert de Inspectie van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid dat er jaarlijks tussen de 900 en 1300 mensen sterven aan de gevolgen van asbest (Inspectie SZW, 2012). Daarbij verwijst men onder andere naar cijfers van het Instituut Asbestslachtoffers (IAS, 2015). Het Integraal Kankercentrum Nederland (IKNL) schat de omvang op circa 1000 slachtoffers per jaar (NRC, 2012). Vele partijen benadrukken echter dat er nog geen consensus is over het jaarlijkse aantal slachtoffers. Daarnaast is in het tweede hoofdstuk reeds de nuance geplaatst dat asbestslachtoffers

gemiddeld al meerdere decennia eerder werden blootgesteld. De beschikbare cijfers geven echter een goede indicatie van de orde van grootte en daarmee het relatieve risico dat asbest vormt ten opzichte van andere risico's.

Risicofactor	Sterfte per jaar	DALY's
Het roken van sigaretten	20.000	440.000
Overgewicht	8.000	170.000
Lichamelijke inactiviteit	8.000	135.000
Ongezonde voeding	7.000	137.000
Alcohol	2.200 ⁷	195.000
Ongevallen thuis	2.200	52.500
Ongevallen verkeer	1.200	85.000 ⁸
Luchtverontreiniging stof ⁹	1.300	1.800
Radon in woningen	800	7.900
Passief roken	530	6.300
Legionella in drinkwater	80	560 ¹⁰
Benzeen	3	140
Grote ongevallen	1	40
Bliksem	1,5	40 ¹¹

Figuur 3.1 Ruwe ramingen van jaarlijkse sterfte en verlies aan gezondheid gewogen levensjaren (DALY's) door een aantal risico's in Nederland (RIVM, 2003).

3.1.2 Risicorealisme, moraliteit en subjectiviteit

Uit perceptieonderzoek blijkt dat de gemiddelde Nederlander 'een realistische kijk [heeft] op aard en relatieve omvang van risico's' (Helsloot, 2015). Vrijwel niemand verwacht dat risico's volledig kunnen worden uitgebannen en burgers blijken in grote meerderheid een realistisch beeld te hebben van welke risico's groot en klein zijn (Helsloot, 2015). Elchardus et al (2005, p. 49; 2008, p. 454-5) beschrijven in aanvulling een tweetal posities aangaande veiligheidsperceptie; het rationalistische en symbolische paradigma. Het rationalistische paradigma veronderstelt dat mensen vanuit individueel oogpunt rationeel zijn als het gaat om de vatbaarheid voor een bepaald slachtofferschap, de waarschijnlijke ernst van de gevolgen van slachtofferschap, de acceptatie dat risico's bestaan en dat men er geen invloed op heeft. Op het symbolische paradigma zullen we later terugkomen. We weten dus dat burgers realistisch zijn over de omvang van kansen, maar we weten ook dat burgers moeite hebben om de grootte van zeer kleine kansen adequaat in te schatten. Daarnaast is het handelen van mensen vaak niet in overeenstemming met wat de 'kans maal effect' berekening laat zien. Zo stellen Helsloot et al (2015) dat mensen bijvoorbeeld massaal deelnemen aan loterijen, terwijl sparen op de bank vanuit een kleine-kansen-redenatie meer zou opleveren. Doordat het schatten van kleine kansen lastig blijkt heeft

⁷ Exclusief verkeersongevallen

⁸ Alleen blijvende letsels

⁹ Gebaseerd op studies naar samenhang dagelijkse variatie in sterfte en luchtverontreiniging

¹⁰ Alleen verloren levensjaren door sterfte

¹¹ Alleen verloren levensjaren door sterfte

het vragen naar de perceptie van een enkel risico weinig zin; voor meer inzicht in de perceptie is het van belang om mensen te vragen hoe ze risico's ten opzichte van elkaar inschatten. Dergelijk onderzoek laat burgers een inschatting maken van de rangschikking van verschillende risico's, zoals een vliegtuigramp, overstroming of een verkeersongeluk. Publieksonderzoeken van deze strekking laten zien dat inschatting van de Nederlandse burger in ruime meerderheid overeen komt met de 'objectieve' volgorde omvangen van risico's zoals die uit statistische cijfers blijkt (Helsloot et al, 2015).

Overheden en veiligheidsdeskundigen hebben als beschreven de neiging om risico's te benaderen als 'kans maal effect', terwijl uit onderzoek blijkt dat risico's voor burgers vaak vooral een subjectief karakter hebben (Hollander & Hanemaaijer, 2003; Janssen 2005; Helsloot & In 't Veld, 2014). Er is veelvuldig onderzoek gedaan naar subjectieve argumenten die invloed hebben op hoe men tegen een risico aankijkt. Hieruit blijkt dat de burger zich niet kan vinden in *'de 'enge' technologische definitie [...] van risicoproblemen, [en] dus ook niet in de diagnose, de beoordeling of beslisregels, laat staan in de voorgestelde maatregelen'* (Woudenberg, 1997). Helsloot en In 't Veld (2014) presenteren een overzicht van het onderzoek naar subjectieve factoren of argumenten die invloed hebben op de risicoperceptie. Ze noteren; (gebrek aan) controle over het risico, (on)eerlijkheid, gewoon of uitzonderlijk risico, (niet) gruwelijk, natuurlijk of kunstmatig risico, (on)bekend risico, (geen) kinderen betrokken en een hoge of lage persoonlijke kans op het risico (Blake, 1995; Ropeik, 2006; Sjöberg, 1996; Slovic, 1987; Kahneman, 2003; Starr, 1969; Hollander & Hanemaaijer, 2003).

Over risico's en risicopercepties spreken van Eeten et al (2012, p.5) van een 'tragische paradox' van interactie tussen overheid en burger. Volgens hen gaat een techno-instrumentele overheid uit van een risicomijdende burger en benadrukt daarom exclusief het niveau van veiligheid van haar plannen. Maatschappelijk verzet tegen risico's richt zich vervolgens uitsluitend op de claims die de overheid presenteert. Argumenten van andere aard ontbreken in het overheidsbetoog en kunnen daarom ook niet of nauwelijks door de maatschappij worden bestreden. De reactie van de burger op het overheidsbetoog wordt opgevat als een verwerping van het gepresenteerde veiligheidsniveau. Met andere woorden; de overheid interpreteert dit verzet op haar beurt als risicoaversie van de burger. Van Eeten et al (2012) stellen echter dat het niet gaat om het vaststellen van het risico of de omvang ervan, maar om de morele vraag waarom het risico acceptabel is. Uitweg uit de paradox is volgens de auteurs het *'expliciet benoemen van de morele kwesties rondom risico's'*. Het gaat daarbij aan het appelleren aan andere waarden dan veiligheid, zoals rechtvaardigheid, moed, wederkerigheid, soevereiniteit, vrijheid, kwaliteit van leven of moed (van Eeten et al, 2012; p. 6-7, Meurs, 2014). Van Eeten et al (2012) onderscheiden een drietal basishoudingen jegens het omgaan met risico's door overheden, namelijk; berekenen, verdelen en verzoenen. De auteurs stellen vast dat de overheid zich uitsluitend bedient van de berekenende basishouding. Door andere basishoudingen te hanteren kan de overheid meer morele discussies voeren die de discussie rondom risicobestrijding kan verdiepen.

3.1.3 Maatschappelijke onrust

Hierboven werd het onderscheid tussen de rationalistische en symbolische positie ten opzichte van veiligheidspercepties beschreven. Het tweede paradigma van Elchardus et al (2005, p. 50; 2008, p. 454-5) betreft de symbolische positie. Deze positie kent geen individuele, maar collectieve voorstelling

van veiligheid. Onveiligheidsgevoelens zijn een gevolg van de maatschappelijke onrust die wordt opgevoerd door collectieve gevoelens van kwetsbaarheid, hulpeloosheid en bedreiging (Elchardus et al, 2005; 2008). Helsloot en In 't Veld (2015) stellen echter dat het benoemen van de mogelijkheid op maatschappelijke onrust naar aanleiding van incidenten niet voldoende is. Maatschappelijke onrust is volgens hen verworpen tot een containerbegrip, dat een te groot 'palet aan gevoelens en acties' omvat en geen eenduidig beeld geeft van de verscheidenheid aan maatschappelijke reacties (Helsloot & In 't Veld, 2015). Het begrip maatschappelijke onrust komt enkele malen terug in het asbestbeleid van woningcorporatie Talis, maar kan dus geen intrinsiek argument vormen voor het nemen van ongewogen veiligheidsmaatregelen. Helsloot en In 't Veld maken onderscheid tussen drie vormen van maatschappelijke reacties op incidenten; 'maatschappelijke commotie', 'maatschappelijke bezorgdheid' en 'maatschappelijke agressie'. Maatschappelijke commotie wordt omschreven als de maatschappelijke behoefte om emoties en opvattingen te uiten, al dan niet naar aanleiding van een incident of risico. Hiermee wordt aangegeven dat praten over risico's en incidenten kan dienen als gezonde ontlading van emotie, waarmee het maatschappelijk verkeer niet noodzakelijk drastisch wordt beïnvloedt. Ten tweede wordt maatschappelijke bezorgdheid gedefinieerd als maatschappelijk zorgen die door een incident of risico zijn ontstaan en die tot actie leiden bij groepen in de samenleving. Hierbij kan onbedoeld sprake zijn van verstoring van het maatschappelijk verkeer. Ten derde wordt maatschappelijke agressie onderscheiden. Hiermee worden maatschappelijke acties naar aanleiding van een risico of incident bedoeld die doelbewust gericht zijn op het verstoren van het maatschappelijk verkeer (Helsloot & In 't Veld, 2015).

Naar aanleiding van de definiëring van maatschappelijke onrust hebben Helsloot en In 't Veld onderzoek gedaan naar de handelingsperspectieven die de overheid heeft bij de verschillende vormen van maatschappelijke onrust. Ze stellen dat maatschappelijke reacties op incidenten een 'normaal maatschappelijk verschijnsel' zijn. Een reactie van de overheid hoeft daarbij niet vanzelfsprekend te zijn. In geval van maatschappelijke commotie wordt gesteld dat de overheid een afzijdige en neutrale stijl van optreden moet hanteren. Daarnaast moet te allen tijde een empathische opstelling worden ingenomen richting betrokkenen bij het incident. In geval van maatschappelijke bezorgdheid dient de overheid zich te bedienen van een open en empathische communicatiestijl. Burgers moeten direct worden geïnformeerd over achterliggende problematiek die hoort bij het risico. Maatschappelijke agressie vraagt om meer concrete handelingen van de overheid. Agressie vraagt ten eerste om het breed open en empathisch informeren van het publiek over de te nemen acties. Tevens moet repressief worden opgetreden tegen degene die doelbewust het maatschappelijk verkeer verstoren. Als laatste dient een overheid breed te informeren over evaluaties van onderliggende onderstromen die hebben geleid tot het ontstaan van de agressie. Zo kunnen reacties van specifieke groepen voor en door het publiek in perspectief worden geplaatst (Helsloot & In 't Veld, 2015).

3.1.4 De huurder 'als bestuurder'

Een belangrijk inzicht over de risicoperceptie van burgers dat het onderzoeksprogramma Risico's en Verantwoordelijkheden heeft opgeleverd betreft het inzicht dat burgers anders reageren op een risico wanneer ze in een andere rol worden geplaatst. Helsloot et al (2015) stellen dat er een spagaat waarneembaar is tussen het risicobeleid dat burgers 'als consument' en 'als bestuurder' verkiezen. Aan

de ene kant wil de burger 'als consument' dat de overheid investeert in veiligheid, zonder dat met kosten wordt rekening gehouden en zonder daarvoor te willen betalen in de vorm van belastingen. Aan de andere kant blijkt dat burgers, 'eenmaal geïnformeerd', desgevraagd zelf '*als bestuurder rationeel zou besturen op basis van het algemeen belang en op basis van kosten-baten analyses*' (Helsloot et al, 2015). Onderzoek uit het programma toont daardoor aan dat mensen anders tegen eenzelfde situatie aankijken als ze vanuit een andere rol of verantwoordelijkheid moeten antwoorden omtrent een risico. Dit beeld sluit aan bij het risicorealisme van burgers dat hierboven al werd geschetst. Eenzelfde spagaat is waarneembaar na een incident. Burgers willen dat de overheid snel maatregelen neemt ter voorkoming van een nieuw gelijksoortig incident, maar in de positie van bestuurder geplaatst zou men pas maatregelen nemen nadat kosten en baten ervan zijn afgewogen (Helsloot et al, 2015). Onderzoek naar concrete investeringen in veiligheid toont aan dat het veranderende perspectief van de vraagstelling het beeld oplevert dat burgers in staat zijn over zijn schaduw heen te stappen (Helsloot & Schmidt, 2012). Volgens de Raad van de Leefomgeving en Infrastructuur is het van belang dat de dialoog tussen burger en bestuurder op gang komt, zodat '*emotionele reacties en onderliggende waarden*' ten positieve kunnen worden gebruikt voor betere morele discussies over risico's (RLI, 2014).

3.2 *Risicoacceptatie*

In navolging van de vorige paragraaf zal in deze paragraaf het begrip risicoacceptatie worden uitgewerkt. Daarbij zal het verschil tussen risicoperceptie en –acceptatie worden uitgewerkt en worden beschreven welke factoren invloed hebben op het accepteren van een verhoogd risico. Tot slot zullen middelen worden aangedragen waarvan uit onderzoek blijkt dat ze kunnen bijdragen aan het beïnvloeden van risicoacceptatie.

3.2.1 Acceptatie

In deze paragraaf komt de vraag aan de orde waarom risico's worden geaccepteerd. Als antwoord wordt in wetenschappelijk onderzoek gewezen op het onderscheid tussen risicoperceptie en risicoacceptatie. Bij risicoperceptie gaat het om inschatting van 'het gevaar' van een risico. Risicoacceptatie is daarentegen een afweging tussen de voor- en nadelen van het persoonlijke risico en of men bereid is dit risico te accepteren, ongeacht het niveau van het risico dat men loopt (Slovic, 1987). Als burgers de voordelen van een risicodragende activiteit groot achten, kunnen ze het dus alsnog accepteren. De reden hiervoor is in beginsel te vinden in het onderscheid dat door Starr werd beschreven. Hij verwoordde de wetmatigheid dat burgers vrijwillig genomen risico's duizend maal acceptabeler achten dan onvrijwillige risico's (Starr, 1969; van Eeten et al, 2012). Bij vrijwillige risico's kan ervan worden uitgegaan dat burgers kunnen oordelen over de gevolgen van het genomen risico. Men maakt bijvoorbeeld een afweging en besluit te gaan roken of te gaan wonen in de uiterwaarden bij een rivier, waarbij risico's evident vrijwillig zijn. Uit onderzoek blijkt dat burgers vinden dat de verantwoordelijkheid voor vrijwillige risico's voornamelijk bij henzelf ligt en dat er hier slechts een informatieplicht ligt voor de overheid (Bemer et al, 2012). Echter, er bestaan ook onvrijwillige risico's, zoals aardbevingen, treinongelukken en fabrieksrampen. In geval van onvrijwillig risico kunnen burgers volgens van Tol et al (2015) worden betrokken bij risicobeleidsvorming. Hierbij vormt het algemeen

belang het uitgangspunt en kan de maatschappelijke kosten-baten analyse (mkba) als onderzoeksmethode worden gehanteerd (van Tol et al, 2015).

In aanvulling stellen van Eeten et al (2012, p. 13-4) dat naast vrijwilligheid ook twee andere typen factoren invloed hebben op risicoacceptatie; billijkheid en verwijtbaarheid. Wat betreft vrijwilligheid sluiten de auteurs zich aan bij Starr en stellen dat leidend is of de burger zelf kiest voor het lopen van een risico. Zelfbeschikking geldt hier als moreel principe dat leidt tot acceptatie van een risico. Echter, van Eeten et al (2012) wijzen op de mogelijkheid tot framing van de vrijwilligheid van het gelopen risico. In sommige gevallen lijken individuen namelijk risico's vrijwillig te accepteren, terwijl ze in feite maar beperkte keuzevrijheid hebben. Billijkheid, ten tweede, verwijst naar de verdeling van lusten en lasten. Als je als persoon of als groep een groter risico draagt dan anderen zal het risico sneller als onacceptabel worden ervaren. Hier geldt andermaal niet het principe van de omvang van het risico, maar appelleert acceptatie aan de eerlijke verdeling ervan. Ten derde heeft verwijtbaarheid te maken met de vraag of het leed naar aanleiding van een risico kan worden voorkomen. Als het risico het gevolg is van bewust onveilig gedrag kan er sprake zijn van verwijtbaar handelen. Schade die bewust wordt veroorzaakt vinden we nu eenmaal erger, ongeacht dat de schade strikt genomen hetzelfde is (van Eeten et al, 2012). Samenvattend kan worden gesteld dat burgers veel sneller overgaan tot acceptatie van een zeker risico als zij deze vrijwillig, vanuit billijkheid of los van verwijtbaarheid aangaan.

3.2.2 Beïnvloeding

Hierboven is het verband beschreven tussen risicoacceptatie en het al dan niet vrijwillig aangaan van een bepaald risico, de billijkheid van het risico en de verwijtbaarheid ervan. Dit levert echter vragen op met betrekking tot de mogelijkheid tot het beïnvloeden van de risicoacceptatie de burger. Is het mogelijk om de acceptatie van een gegeven risico af te dwingen? En, is het mogelijk om burgers te betrekken bij veiligheidsbeleidvorming en accepteert men daardoor sneller een bepaald risico? Onderzoek naar risicoperceptie en –acceptatie heeft het inzicht opgeleverd dat burgers kunnen worden betrokken bij veiligheidsbeleid. Dergelijke betrokkenheid van burgers wordt de laatste jaren steeds meer aangemoedigd en past binnen de maatschappelijke transitie naar de 'participatiesamenleving' (Rijksoverheid, 2013; Tonkens, 2012; van de Wijdeven, 2012). Zoals eerder werd beschreven is de Nederlandse burger een risicorealist is die, *'mits geïnformeerd en gecompenseerd, bereid is tot een zekere acceptatie van veiligheidsrisico's in zijn leefomgeving'* (Helsloot & In 't Veld, 2014).

Het is echter voor bestuurders van belang om zich te realiseren dat burgers naast de objectieve kans op een risico ook morele en gevoelsmatige argumenten meewegen in hun veiligheidsperceptie. Volgens de auteurs is het risicobeleid in Nederland al te lang gefocust op het berekenbaar maken van risico's, om deze daarna met meer beleid te bestrijden (Helsloot & In 't Veld, 2014; van Eeten et al, 2012; Janssen, 2005). Deze aanpak overtuigt de samenleving niet, omdat ze niet uitputtend is (Van Eeten et al, 2014; Meurs, 2012). Bestuurders dienen daarom meer inzicht te verkrijgen in de werkelijke kijk van burgers op risico's, om op basis daarvan het gesprek aan te gaan. Volgens Helsloot en In 't Veld (2014) moet daarvoor de 'handelingsverlegenheid' worden afgeschud. Uit onderzoek blijkt dat burgers weten dat risico's een gegeven zijn en ze kunnen daarom meer aangesproken worden op hun rationaliteit en eigen verantwoordelijkheid. Bestuurders zouden daarom in meer gevallen moeten durven om de burger te vertellen wat ze niet wil horen, maar moeten *'daarentegen ook met concrete alternatieven komen zodat in samenspraak evenwichtig en rechtvaardig risicobeleid'* kan worden vormgegeven. Dit vergt

echter regentenmoed; *'besturen is een publieke zaak en afwegingen en beslissingen over risico's in de samenleving verdienen het om in het openbaar te worden gemaakt'* (Helsloot & In 't Veld, 2014). Daarnaast ziet de Raad van het Openbaar Bestuur [ROB] het als opdracht van bestuurders om uit te leggen dat er een bepaald niveau van risicoacceptatie op basis van maatschappelijke kosten- en batenafwegingen gerechtvaardigd is. Daarbij verwacht de Nederlandse burger niet altijd meer regels of toezicht, maar *'gebalanceerde en deskundige overheidsbesluiten'* over risicobeleid (Raad van het Openbaar Bestuur, 2012). Resumerend blijkt het voor overheden mogelijk om de risicoacceptatie te beïnvloeden. Helsloot en In 't Veld (2014) zien compensatieregelingen als instrument om te komen tot het beïnvloeden van risicoacceptatie door bestuurders. Daarnaast zal in de volgende paragraaf blijken dat compensaties een veelgebruikt middel zijn om te komen tot het accepteren van een verhoogd risico. In de volgende paragraaf zal verder worden ingegaan op risicocompensatie.

3.3 *Risicocompensatie*

In de vorige paragraaf is risicoacceptatie beschreven. De verschillen met risicoperceptie zijn uitgewerkt en de factoren die acceptatie beïnvloeden zijn uitvoerig behandeld. Tevens is geïntroduceerd dat compensatieregelingen worden gezien als instrument om risicoacceptatie te beïnvloeden. In deze paragraaf zal worden ingegaan op risicocompensatie. Daartoe zal ten eerste het begrip risicocompensatie worden uitgewerkt, waarna praktijkvoorbeelden zullen worden gepresenteerd. Tot slot van de paragraaf zal worden uitgewerkt wat risicocompensatie kan betekenen voor acceptatie van een verhoogd asbestrisico.

3.3.1 Burgerbetrokkenheid en risicocompensatie

Hierboven werd al gerefereerd aan het onderzoek van Helsloot en In 't Veld. Het onderzoek beschrijft dat het in tegenstelling tot wat het NIMBY-principe veronderstelt *'wel degelijk mogelijk blijkt om burgers te betrekken in risicobeleid door hen eenduidig over risico's te informeren, een stem te geven in de vormgeving van risicobeleid en te onderhandelen over compensaties'* (Helsloot & In 't Veld, 2014). Over onvrijwillige risico's wordt gesteld dat er een maatschappelijke discussie dient plaats te vinden over verantwoording van het risicobeleid en de mogelijkheden tot compensatie. Volgens van Tol et al (2015) moet de focus van die discussie liggen bij de aard en omvang van de risico's en de grenzen van incidentbeheersing door overheden.

Het compenseren van burgers voor het lopen van een verhoogd risico is de afgelopen jaren steeds vaker aan de orde gekomen. Ter Mors et al (2012) hebben literatuuronderzoek verricht naar het gebruik en het effect van compensatieregelingen. Mits aan een aantal voorwaarden is voldaan wordt compensatie op het niveau van de gemeenschap gezien als een adequaat middel om een gepercipieerde risicodisbalans te herstellen. Bijvoorbeeld belastingverlaging, het aanleggen van publieke voorzieningen (zoals een park, school of bibliotheek) of vernieuwing van de lokale infrastructuur kunnen worden gebruikt om het draagvlak te bevorderen. Ter Mors et al (2012) benadrukken dat compensatie op gemeenschapsniveau de voorkeur geniet, omdat anders het ongewenste *'bribe effect'* ofwel het gevoel van omkoping kan ontstaan. Kerninzichten van het literatuuronderzoek betreffen dat (1) de hoogte van de compensatie geringe invloed heeft op de risicoacceptatie, (2) dat burgers pas bereid zijn compensatie te accepteren wanneer de risicovolle activiteit als voldoende veilig wordt ingeschat, (3) dat wanneer de initiële risicoperceptie van burgers negatief staan tegenover bepaalde risico's een compensatieregeling

beperkte invloed heeft op de acceptatie, (4) dat gemeenschapscompensatie effectiever blijkt bij uitbreiding van bestaande risico's dan voor het compenseren voor nieuwe risico's en (5) dat het uiteindelijk contextafhankelijk is of individuele of groepscompensatie de voorkeur zou moeten genieten (Ter Mors et al, 2012). In de volgende paragraaf zullen ter illustratie enkele voorbeelden van regelingen worden gepresenteerd die dienen om burgers te compenseren voor het lopen van een verhoogd risico.

3.3.2 Praktijkvoorbeelden van risicocompensatie

In deze paragraaf komen enkele voorbeelden van compensatieregelingen aan de orde. Ten eerste een voorbeeld uit de gemeente Wijchen. In de wijk Lambrasse is een woonwijk gebouwd boven een hogedrukgasleiding. In deze buurt heeft de gemeente eerlijk geïnformeerd over de aanwezigheid van de gasleiding en de risico's die bij de aanwezigheid ervan komen kijken. In ruil hiervoor worden bewoners financieel gecompenseerd voor het verhoogde risico in de vorm van een lagere huizenprijs (Public Mission, 2014; Helsloot & Scholtens, 2015). Het Wijchense voorbeeld toont aan dat burgers in staat zijn om risico's in te schatten en te aanvaarden, in ruil voor gepaste compensatie door een overheid. Helsloot en Scholtens (2015) beschrijven naar aanleiding van het praktijkvoorbeeld de zeer positieve reacties van bewoners, die de compensatie als kans aangrepen om een huis te kopen voor een lagere prijs. Compensatie heeft in veel gevallen de vorm van financiële voordelen voor, in dit geval, de huurder. Mogelijke vormen van compensatie in de asbestcasus zijn bijvoorbeeld het verlagen van de huur die wordt betaald of het luxer renoveren van de woning.

Een tweede voorbeeld van compensatie betreft de opslag van radioactief afval in de Belgische gemeentes Dessel en Mol in Vlaanderen. In 2006 vond daar een opvallend project plaats. De Belgische federale regering was op zoek naar plekken om nucleaire restproducten op te slaan. Na intern overleg tussen gemeenten meldden de gemeentes Dessel en Mol zich aan. In de regio dacht men draagvlak te hebben, omdat er in de regio ervaring is met nucleaire activiteiten. Het cAt-project, zoals het vanaf dat moment ging heten, bleek te kunnen rekenen op breed lokaal draagvlak. De lokale partnerschappen STORA (Dessel) en MONA (Mol), de betrokken gemeentebesturen, afvalproducenten, vergunningverlenende instanties, de nucleaire bedrijven in de regio en de omwonenden werden verenigd in de NIRAS. Dit nieuwe orgaan moest zorgen voor het veilig en gedragen opslaan van het 'laag- en middelactief kortlevend' afval (NIRAS, 2010). Bijzonder aan het cAt-project is de compensatieregeling die met de afspraken gepaard ging. De betrokken partijen spraken namelijk af een Lokaal Fonds in te richten 'voor lokale ontwikkeling, dat als compensatie dient voor de mogelijke ongemakken van de site' (TML, 2009). Het Fonds voorziet in compensatie van de effecten van de opslag. De geïdentificeerde effecten zijn daling van de gemeente-inkomsten, gezondheidseffecten en congestie- en infrastructuurkosten. Daarnaast beschrijft het rapport in positieve zin dat de nieuwe voorziening werkgelegenheid oplevert. De discussie in de gemeentes vooral om de berekening van de hoogte van de compensatie en niet over het feit dat deze er moet komen. Deze tendens geeft aan dat omwonenden en gemeentebesturen in de regio het risico van de aanwezigheid van radioactief afval accepteren als ze daarvoor worden gecompenseerd.

Volgens Helsloot en In 't Veld kunnen bovenstaande voorbeelden '*richtinggevend zijn voor een innovatief veiligheidsbeleid*'. Door rekening te houden met wat burgers als redelijk ervaren kan '*een*

voedingsbodem voor participatief risicobeleid' ontstaan (Helsloot & In 't Veld, 2014). Naast de voorbeelden die hierboven zijn genoemd zijn voorbeelden bekend van compensatie voor het wonen in de buurt van kolen- en andere energiecentrales en (CO₂-)gasopslag. Er ligt dus bewijs dat burgers bereid zijn tot het aangaan van een compensatieregeling voor een verscheidenheid aan risico's. Maar, wat betekent dit voor asbest? Zou de burger bereid zijn een verhoogd asbestrisico te accepteren in ruil voor compensatie? Daarover zal in de volgende paragraaf verder worden ingegaan.

3.3.3 Wat betekent dit voor asbest?

Janssen (2005) beschrijft in zijn historische reconstructie van de totstandkoming van het asbestbeleid de 'kloof tussen burgers en overheid' aangaande de perceptie van asbestveiligheid. Hij verhaalt over het conventionele techno-instrumentele denken bij de overheid waarlangs in de 20ste eeuw het asbestbeleid werd vormgegeven. Dit overheidsdenken over de 'asbestcontroverse' sloot niet aan op de beleving van maatschappelijke risico's door burgers (Janssen, 2005). Over het algemeen weten we echter dat de Nederlander een realistische perceptie heeft van veiligheidsrisico's. Men is gevoelig voor morele argumentatie en de risicoacceptatie blijkt beïnvloedbaar. Echter, over de risicoperceptie, – acceptatie en –compensatie van asbestrisico's is nog weinig of geen wetenschappelijk onderzoek beschikbaar. Het onderzoek dat voorligt, zal voorzien in het opvullen van deze hiaat in de wetenschappelijke kennis over risicobeleid.

In de voorgaande paragraaf zijn enkele voorbeelden beschreven waarbij risicocompensatie een doeltreffend middel blijkt om de acceptatie van een bepaald risico te verhogen. Verder is eerder in het hoofdstuk beargumenteerd dat de burger realistisch is over risico's en daarom kan worden betrokken bij veiligheidsbeleid. In relatie met het risico asbest is vooral het Belgische voorbeeld interessant. Net als bij asbest gaat het bij de radioactief afval-casus om (eventuele) langdurige blootstelling van de burger aan het risicovolle materiaal. Daarbij zijn de gevolgen van de langdurige en intensieve blootstelling zeer ingrijpend. De blootgestelde krijgt namelijk in veel gevallen te maken met kankerverschijnselen. Desalniettemin blijkt de Belgische burger in het geval van radioactief materiaal bereid dit relatief hoge risico te accepteren doordat via een lokaal fonds de veiligheidsrisico's worden gecompenseerd. Als gezegd is er vooral op het gebied van acceptatie en compensatie van asbest als risico weinig wetenschappelijk onderzoek beschikbaar. Gegeven voorbeelden zoals de opslag van radioactief afval in het Belgische Dessel en Mol maken het echter relevant om te onderzoeken wat de mogelijkheden zijn voor het risico asbest.

3.4 *Resumé en conclusies*

In dit hoofdstuk is de theoretische basis van het onderzoek verwoordt. Dit is gedaan ter beantwoording van één deelvraag, die vroeg naar inzicht in een drietal begrippen betreffende risico's; risicoperceptie, risicoacceptatie en risicocompensatie. De drie begrippen zijn hierboven uitvoerig beschreven en uitgewerkt. Ten eerste risicoperceptie, dat een beschrijving is van de opvatting die de burger heeft van een bepaald risico. Daarbij zijn inzichten uitgewerkt met betrekking tot het risicorealisme van de burger, de invloed van subjectieve factoren, de relativiteit van 'maatschappelijke onrust' en de verschillende meningen die de burger uit over risico's in verschillende rollen. Ten tweede is risicoacceptatie, dat inhoudt dat de burger een afweging maakt tussen de voor- en nadelen van het

persoonlijk risico en op basis daar bepaald of ze dit accepteren. Hier staat dus niet de hoogte van het risico centraal, maar de afweging van de hoogte van het risico en de mogelijke voordelen die men als gevolg daarvan ervaart. Rondom risicoacceptatie spelen begrippen als vrijwilligheid, billijkheid en verwijtbaarheid een belangrijke rol. Ten derde wordt risicocompensatie onderscheiden. Als de burger namelijk een verhoogd risico accepteert als zij daarvan de voordelen ervaart betekent dat namelijk dat er mogelijkheden zijn voor compensatie van een bepaald risico. Uit enkele beschreven voorbeelden blijkt dat lokale overheden in gesprek met de burger zijn gegaan en verrassende compensatieregelingen zijn getroffen. Het blijkt daarom mogelijk om, zelfs voor 'hoge' risico's als de opslag van chemisch afval, met de burger in gesprek te gaan en een oplossing te vinden. Voorwaarde daarvan is echter dat men goed wordt geïnformeerd, een stem krijgt in de vormgeving van het beleid en dat er de mogelijkheid is tot onderhandeling over compensatie. Door inzicht te bieden in de theoretische begrippen perceptie, acceptatie en compensatie van risico's is een antwoord geformuleerd op de relevante deelvraag uit het inleidende hoofdstuk.

IV. METHODOLOGISCH KADER

'Asbest in de bodem is geen probleem als niemand er een probleem van zou maken.'¹²

In de voorgaande hoofdstukken is het onderzoek gepresenteerd en uitgewerkt. In dit hoofdstuk wordt verantwoordt welke methoden worden gehanteerd, hoe de uitvoering is verlopen en hoe de data-analyse wordt ingericht. Tevens wordt het verloop en de keuzes gedurende het onderzoek verantwoordt. Om te beginnen komt de typering van het onderzoeksdesign aan de orde. Vervolgens wordt het conceptueel model van het onderzoek gepresenteerd in de *Theoretische operationalisatie*. Daarna komt de verantwoordde keuze van onderzoeksmethoden aan de orde in de dataverzameling, om daarna te reflecteren op de keuzes die gedurende de dataverzameling hebben plaatsgevonden. In de data-analyse zal vervolgens worden ingegaan op de wijze waarop de data die is verkregen wordt gereed gemaakt voor de analyse. Daarnaast worden de analysemethoden die daarvoor worden gehanteerd gepresenteerd.

4.1 Onderzoeksdesign – typering van het onderzoek

In deze eerste paragraaf van het methodologische hoofdstuk zal de typering van het onderzoek plaatsvinden. De vaststelling van de aard van het onderzoek is voor zowel onderzoeker als lezer van belang, omdat het inzicht geven in de wijze waarop data zal worden verzameld, welke methoden daarvoor worden gehanteerd en welke implicaties deze keuzes hebben voor de uitkomsten van het onderzoek.

4.1.1 Sequentieel gemengde methode

Volgens Saunders et al (2008) is er in geval van een onderzoek waarbij zowel kwalitatieve als kwantitatieve methoden worden gehanteerd sprake van een gemengd methode onderzoek. Saunders et al spreken van *'een gemengd methode onderzoek als algemene term voor het gebruik van zowel kwantitatieve als kwalitatieve methoden en procedures voor het verzamelen en analyseren van gegevens in een onderzoeksontwerp'*. Daarbij maken de auteurs onderscheid tussen twee typen; tegelijkertijd (parallel) of na elkaar (sequentieel). De kwantitatieve en kwalitatieve methoden worden echter nergens gecombineerd, maar er is wel sprake van een gevolgtijdelijke relatie tussen de onderzoeksmethoden; het survey en de groepsgesprekken. Deze worden achtereenvolgens uitgevoerd. Daarbij worden de groepsgesprekken (focusgroepen) gehanteerd om de data verkregen uit het survey te toetsen en verdiepen. Het onderzoek dat voor ligt kan aldus worden getypeerd als een sequentieel gemengd onderzoek. Vennix (2009, p. 267) stelt dat het hanteren van meerdere methoden de validiteit en

¹² Janssen (2005, p. 38) haalt in zijn betoog een GGD-arts aan, die op 'onnavolgbare wijze' de asbestproblematiek wist te relativiseren. De auteur tracht met deze en andere voorbeelden de relativiteit van de risico's als gevolg van asbesttoepassingen weer te geven.

betrouwbaarheid van het onderzoek kunnen waarborgen. In de volgende paragraaf wordt daarop verder ingegaan.

4.1.2 Validiteit, betrouwbaarheid en triangulatie

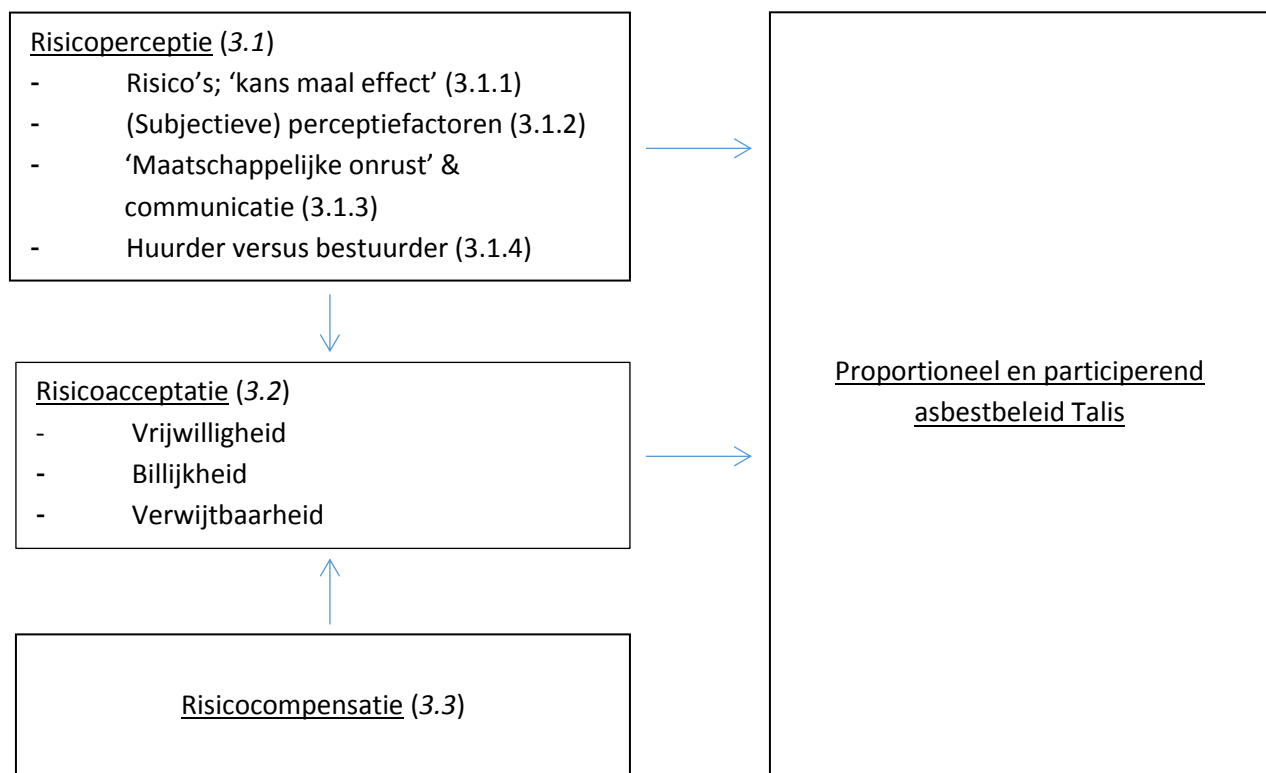
De vormgeving van een onderzoek is van groot belang. De onderzoeksmethoden moeten data opleveren die ook daadwerkelijk een antwoord op de vraagstelling leveren. Begrippen als validiteit en betrouwbaarheid zijn daarom van essentieel belang om te bepalen of het onderzoek goed is vormgegeven. In de onderzoeksmethodologie worden twee vormen van meetfouten onderscheiden; systematische en toevallige (Vennix, 2009, p. 186). Systematische meetfouten hebben invloed op de validiteit. De validiteit van het meetinstrument geeft weer in hoeverre het instrument meet wat de onderzoeker beoogt te meten. Er wordt hier onderscheid gemaakt tussen het begrip zoals bedoeld (het theoretische begrip) en het begrip zoals bepaald (wat er gemeten wordt). Toevallige meetfouten hebben daarentegen invloed op de betrouwbaarheid van het meetinstrument. Het gaat hier juist om de vraag of bij het herhalen van de meting dezelfde resultaten worden verkregen (Vennix, 2009, p. 184-8; Baarda & de Goede, p. 188-93). De validiteit en betrouwbaarheid van de meetinstrumenten van dit onderzoek worden in de relevante paragrafen in dit hoofdstuk verder uitgewerkt. Voor het gehele onderzoek geldt dat de validiteit wordt vergroot door een mix van methoden, temeer deze van zowel kwalitatieve als kwantitatieve aard zijn. Door het gevolgtijdelijk eerst uitvoeren van een survey en het toetsen van de uitkomsten in een focusgroep worden de conclusies van het onderzoek als geheel sterker.

Naast validiteit en betrouwbaarheid doet Vennix (2009) uitspraken over de triangulatie van onderzoeksmethoden. Triangulatie betreft het *'simultaan gebruiken van verschillende databronnen en waarnemingsmethoden'*. Strikt genomen wordt in kwalitatief onderzoek met triangulatie bedoeld dat er wordt gewerkt met interviews, inhoudsanalyse en observatie. Het doel van triangulatie is verkrijgen van data uit verschillende onderzoeksmethoden. Als de data uit deze methoden in dezelfde richting wijzen worden de *'vermoedens en conclusies van de onderzoeker'* versterkt (Vennix, 2009, p. 267). In dit onderzoek is, als beschreven, gebruik gemaakt van een mix van onderzoeksmethoden. Echter, strikt genomen is er geen sprake van een participerende observatie, maar wel van een stageperiode van enkele maanden waarbij de onderzoeker een uitputtende indruk heeft gekregen van hoe het asbestrisico zowel binnen als buiten Talis wordt ervaren. Daarnaast werden de kwalitatieve databronnen aangevuld met een kwantitatief survey-onderzoek. Het onderzoek is derhalve vormgegeven door een verscheidenheid van onderzoeksmethoden, die tezamen *'de vermoedens en conclusies van de onderzoeker versterkten'*.

4.1.3 Theoretische operationalisatie

Het conceptueel model van een onderzoek is een schematische weergave waarin afhankelijke en onafhankelijke variabelen in onderlinge relatie worden weergegeven. Vennix (2009) stelt dat het doel van een conceptueel model is om een overzicht van de veronderstelde samenhangen tussen van belang geachte factoren te bieden in verband met de verklaring van een verschijnsel. In dit onderzoek staan de bevindingen van huurders van Talis aangaande het risico van asbest en de implicaties daarvan op haar asbestbeleid centraal. Aan de hand van het theoretisch kader is vervolgens het conceptuele model geconstrueerd, dat wordt weergegeven in *figuur 4.1*.

Het conceptueel model is onderverdeeld in afhankelijke variabelen en onafhankelijke variabelen, die in beginsel rechts respectievelijk links in het schema worden weergegeven. De afhankelijke variabele, rechts, betreft het asbestbeleid van woningcorporatie Talis. De vraagstelling van het onderzoek verwoordt hoe dit asbestbeleid meer proportioneel en participierend dient te worden gemaakt. Naast de afhankelijke variabele kent het onderzoek verschillende onafhankelijke variabelen, waarvan op basis van de theorie wordt verondersteld dat ze directe of indirecte invloed hebben op Talis' asbestbeleid. Ten eerste de risicoperceptie van de huurder. De theorie beschrijft hoe de risicoperceptie van de huurder ontstaat door een aantal factoren. Ze wordt beïnvloedt door de inschatting van het risico (3.1.1), maar ook door subjectieve perceptiefactoren (3.1.2), de inschatting van de hoeveelheid maatschappelijke onrust rond asbest en de communicatie die als gevolg daarvan in een organisatie ontstaat (3.1.3) en de rol van waaruit de huurder moet oordelen over asbest (3.1.4). Van de risicoperceptie van de huurder wordt verondersteld dat ze zowel direct als indirect kunnen worden gehanteerd om het asbestbeleid meer proportioneel en participierend te maken. De indirecte wijze loopt via de tweede 'onafhankelijke' variabele (die hier aldus tevens afhankelijk wordt); risicoacceptatie (3.2). De theorie stelt dat de risicoacceptatie van huurder kan worden beïnvloedt door de vrijwilligheid, billijkheid en verwijtbaarheid van het asbestrisico. In aanvulling daarop is er tevens onderzoek dat aantoont dat de risicoacceptatie van de huurder afhankelijk is van enerzijds de risicoperceptie van de huurder en anderzijds te beïnvloeden is door het compenseren voor het asbestrisico (3.3).

Figuur 4.1 *Conceptueel model van het onderzoek*

Op basis van het conceptueel model, dat een schematische weergave toont van de theorie rondom dit onderzoek, wordt hieronder de dataverzameling en uitvoering van het onderzoek ingericht.

4.2 *Dataverzameling*

Bij de uitvoering van het onderzoek kan er op verschillende manieren data worden verzameld die helpen bij het beantwoorden van de vraagstelling. Hieronder zullen de verschillende methoden worden gepresenteerd en wordt verantwoordt waarom de betreffende methode wordt gehanteerd in dit onderzoek. Tijdens het onderzoek is de onderzoeker meestal gedwongen om keuzes te maken met betrekking tot de inrichting van de dataverzameling. De verantwoording van de keuzes die zijn gemaakt voor de digitale vragenlijsten en groeps gesprekken zullen in paragraaf 4.3.2 aan de orde komen.

4.2.1 Inhoudsanalyse

Ten eerste wordt ter verkenning van het onderwerp in elk onderzoek een inhoudsanalyse uitgevoerd. Relevante documenten en literatuur worden geraadpleegd en dienen ter aanscherping van de vormgeving van het onderzoek. In de beginfase van mijn stageperiode heeft de documentanalyse ervoor gezorgd dat de auteur bekend werd met de organisatie en het asbest- en veiligheidsbeleid van woningcorporatie Talis. De literatuurstudie bracht vervolgens invulling aan de theoretische achtergrond van het onderzoek. Het bestuderen van literatuur omtrent risicoperceptie, –acceptatie en voorbeelden van risicocompensatie gaven inzicht in wat de burger denkt en kan bijdragen over veiligheidsbeleid. De inhoudsanalyse is daarom essentieel in de vormgeving en inkadering van het onderzoek. Door middel van de inhoudsanalyse zijn al antwoorden geformuleerd op een aantal deelvragen die in hoofdstuk 1 werden geformuleerd. Derhalve heeft deze onderzoeksmethode naast een vormgevende functie een belangrijke rol in het beantwoorden van de vraagstelling.

4.2.2 Survey

De meeste onderzoeksmethoden die worden gehanteerd zijn kwalitatief van aard. Eén van de belangrijkste methoden is echter een kwantitatieve; het survey. Een survey (of enquête) is een onderzoeksmethode waarbij *‘bij een groot aantal onderzoekseenheden gegevens worden verzameld via systematische ondervraging of observatie’*. Daarbij gaat het vaak om onderzoek naar een groot aantal kenmerken en een bepaald meetmoment of periode (Baarda & de Goede, 2006, p. 132). Het verzamelen van gegevens dat dient als overzicht of inventarisatie en gebeurt in dit onderzoek door middel van interviews, maar kan ook de vorm van een observatie hebben. Albinski (1972, p.12) beschrijft het survey als een *‘empirisch onderzoek [...] dat betrekking heeft op een veelheid van objecten en wanneer de gegevens hiervan in werkelijke situaties verzameld en statistisch verwerkt worden’*. Bij een survey is het van belang om de onderzoekspopulatie goed te definiëren. De vraagstelling van dit onderzoek is daarin duidelijk; de risicoperceptie van de huurders van Talis wordt in kaart gebracht. In eerste instantie werd gekozen om hieraan invulling te geven door betrokken huurders van huurdersplatform Accio en de groep ‘Meedenken met Talis’ daarin te betrekken. Na tegenvallende respons is er echter voor gekozen om een grotere groep huurders van Talis aan te schrijven met een oproep om de digitale vragenlijst in te vullen. De uitvoering loopt echter altijd anders dan gewenst. De daadwerkelijke uitvoering van het onderzoek wordt daarom uitgebreid beschreven in *4.3.2 Uitvoering en resultaten van de dataverzameling*.

Dit onderzoek maakt gebruik van de 'online surveytool' *Thesistools* om de vragenlijsten onder huurders af te nemen. Het digitaal verspreiden van een vragenlijst via internet heeft een aantal voordelen. Het zorgt dat respondenten makkelijker digitaal kunnen worden aangeschreven middels hun e-mailadres. Deze methode is veel minder omslachtig dan fysieke verspreiding via de post en verlaagt tevens de drempel tot het fysiek terugsturen van de vragenlijst. Daarnaast biedt de digitale aard van het medium grote voordelen voor de dataverwerking en -analyse. De resultaten van het survey kunnen online worden verzameld en zijn direct in te lezen met statistische software als SPSS en Excel. Op de verwerking van de data zal verder worden ingegaan in de *Data-analyse*.

4.2.3 Groepsgesprek

De tweede kwalitatieve onderzoeksmethode betreft het uitvoeren van groepsgesprekken (ofwel focusgroepen). Een focusgroep is een kwalitatieve onderzoeksmethode, waarmee men data verzamelt over een onderwerp door het voeren van een groepsinterview door een ervaren moderator. Focusgroepen hebben idealiter tussen de zes en acht deelnemers. Er wordt een interactieve discussie gevoerd en het levert informatie op over persoonlijke ervaringen van respondenten over een gespecificeerd onderwerp. Een focusgroep *'gebruikt de geleide, interactionele discussie als middel om de rijke details van complexe ervaringen en redenering daarachter, acties, veronderstellingen, waarden, emoties, percepties en gedragingen van individuen te genereren'* (Lucassen & Olde Hartman, 2007, p. 53-4). In dit onderzoek worden groepsgesprekken gebruikt om inzicht te krijgen in de risicoperceptie van de huurder en de verdieping te zoeken aangaande de waarden, emoties en veronderstellingen die daarachter schuil gaan. Deze verdieping in de asbestperceptie is de primaire reden dat de focusgroep wordt gehanteerd als onderzoeksmethode in dit onderzoek. De onderzoekspopulatie van de focusgroepen zijn de huurders van Talis. Er is in eerste instantie gekozen voor het benaderen van huurders van het huurdersplatform Accio en de 'Meedenken met Talis'-groep om hieraan invulling te geven. In een latere fase is bij een tegenvallende respons gekozen voor het aanschrijven van een grotere groep huurders van Talis. Meer hierover valt te lezen in de *4.3.2 Uitvoering en resultaten van de dataverzameling*.

4.2.4 Klankbordgroepen

Het onderzoek gebruikt naast groepsgesprekken een aantal klankbordgroepen om gedurende het onderzoeksproces feedback te genereren op de voortgang. Door deze geëxternaliseerde iteratieve onderzoeksopzet zijn niet alleen de onderzoekers, maar ook de opdrachtgever, Talis, en andere partijen zoals collega woningcorporaties, koepelorganisatie Aedes en de GGD betrokken bij het proces. Door een dergelijke inrichting van het onderzoeksproces kan het onderzoek waar nodig derhalve worden bijgestuurd naar een meer gewenste richting. Daarbij is het echter van belang dat de onafhankelijkheid van de onderzoeker leidend blijft.

Gedurende het onderzoeksproces zijn een viertal klankbordgroepen georganiseerd. Drie van deze bijeenkomsten betroffen 'bestuurlijke klankbordgroepen', waarbij vanuit opdrachtgeverschap ten eerste werd gediscussieerd over de richting en inhoud van het onderzoek. Bij de tweede bijeenkomst was er voor de betrokkenen de mogelijkheid om kritiek te leveren op een tussenrapportage. In de laatste bijeenkomst werd het gehele afgeronde onderzoek besproken. De vierde klankbordgroep betrof tevens

een bijeenkomst tijdens het onderzoeksproces. Deze ‘klankbordgroep asbestexperts’ was erop gericht om een zestal experts op het gebied van asbest aan de tand te voelen over het onderwerp. De klankbordgroepen hebben in het bijzonder geholpen in vormgeven van het onderzoek en leverden omtrent dit onderzoek, de derde bouwsteen binnen het geheel, met name goedkeurende feedback op. Wat de methodologie betreft verschillen interviews sterk in hun doelstellingen en omstandigheden. Gorden definieert interviewen zeer breed als *‘een conversatie tussen twee of meer personen, waarbij één van de personen de conversatie dirigeert om informatie voor een specifiek doeleinde na te streven’* (Gorden, 1998). Gorden stelt dat in de definitie het vergaren van informatie centraal staat, maar dat ook functies als overtuiging, instructie en emotionele steun een rol spelen.

4.3 *Uitvoering en resultaten van de dataverzameling*

Bij het doen van onderzoek dient de onderzoeker keuzes te maken. In elke fase van het onderzoeksproces wordt de onderzoeker gedwongen tot het indammen van het onderzoek en verantwoorden van zijn keuzes voor theorie en onderzoeksmethoden. Onderzoek doen is een iteratief proces, waarbij de voortgang en de context gaandeweg dwingt tot het aanpassen of aanscherpen van het onderzoeksontwerp en eerder gemaakte keuzes. In deze paragraaf komt het verantwoorden van het iteratieve proces van de dataverzameling aan de orde. De voortgang van de dataverzameling van de groepsgesprekken en het survey worden tezamen besproken, omdat ze met elkaar verweven zijn. Dit wordt gedaan om inzicht te bieden in de onverwachte uitdagingen waar ik als onderzoeker voor kwam te staan en de beslissingen die daarop in overleg werden gemaakt.

De uitvoering van de dataverzameling startte met het uitzetten van het survey. De vragenlijsten van het survey werden zorgvuldig intern afgestemd op de wensen van de onderzoeker, begeleiders vanuit de universiteit en vanuit Talis. Daarbij werd gekozen voor een getrapte aanpak. In eerste instantie werd besloten de vragenlijsten te verspreiden onder leden van ‘betrokken-huurders-platform’ Accio en de Meedenken met Talis-groep. Deze groepen, samen goed voor circa 290 respondenten, betreffen de meest betrokken huurders als het gaat om de beleidsontwikkeling van de corporatie. Accio is een groep van *‘actieve, betrokken en kundige huurders’* van Talis, die *‘mee denkt en praat met Talis over beleids- en organisatie-brede onderwerpen’* (Accio, 2015). Deze huurders hebben aangegeven betrokken te willen worden bij beleidsontwikkeling van Talis en worden over beleids- en Talis brede onderwerpen geconsulteerd. De Meedenken met Talis-groep bestaat tevens uit huurders die betrokken willen worden. Zij worden echter niet periodiek benaderd, maar staan op wat meer afstand van de corporatie. Het platform Accio en de Meedenk-groep hebben de ideale kenmerken om bij te dragen aan het construeren van de risicoperceptie van asbestveiligheid en worden daarom hiervoor benaderd. De data die aan de hand hiervan zouden worden verzameld zouden een goed beeld opleveren van de mening van de huurder over asbest. Tevens werden deze respondenten gevraagd deel te nemen aan de groepsgesprekken. Het voordeel van het aanschrijven van deze groepen voor deelname aan de groepsgesprekken is dat men al betrokken is en enigszins bekend met de gang van zaken bij Talis.

De e-mail met de oproep om door middel van het invullen van de vragenlijst of het deelnemen aan een groepsgesprek werd verstuurd. Na een week stond de teller op 41 ingevulde vragenlijsten en één aanmelding voor een groepsgesprek. De respons viel dus tegen; in het bijzonder voor de

groepsgesprekken. In overleg is toen besloten om een aantal zaken anders aan te pakken. Ten eerste werd besloten een herinneringsmail te versturen aan de twee groepen ‘betrokken huurders’. Zij zijn de meest betrokken huurders en kunnen daarom met name in de groepsgesprekken een waardevolle bijdrage leveren voor de corporatie, omdat ze de context kennen. Een tweede keuze betrof het belonen van deelname aan de groepsgesprekken met een vergoeding. Deelnemers konden bij deelname rekenen op een VVV-bon van €20,-. De laatste en belangrijkste stap was het besluit om een groter deel van het huurdersbestand van Talis aan te schrijven. Het gehele klantenbestand betreft circa 14.000 huurders. Een grove schatting is echter dat tegen de 3000 huurders daadwerkelijk hebben ontvangen, omdat niet van alle huurders een e-mailadres bekend is¹³. Een dergelijke mail naar alle huurders komt nooit voor en werd daarom zorgvuldig voorbereid. Intern werden de juiste mensen aangehaakt en gevraagd kritiek te leveren op de digitale vragenlijst en de begeleidende e-mail.

Nu kwam de dataverzameling dan daadwerkelijk op gang. Uiteindelijk waren er in totaal vier deelnemers aan het groepsgesprek en werden er 345 vragenlijsten ingevuld. Er waren net genoeg aanmeldingen om één groepsgesprek te organiseren en het aantal vragenlijsten was nu ruim voldoende om significante uitspraken te kunnen doen over de populatie. Het initiële plan was het organiseren van een tweetal focusgroepen, maar daarvoor bleek onder huurders niet voldoende animo te zijn. Na intern overleg werd besloten dat voldoende data beschikbaar was om relevante antwoorden te kunnen formuleren over de vraagstelling. Er lag nog een keuze voor om een herinneringse-mail naar het ‘gehele’ huurdersbestand te versturen, maar daar is niet voor gekozen. Talis verstuurt niet of nauwelijks e-mails naar haar gehele bestand en benaderd huurders vaak juist individueel of per wooncomplex. Naar aanleiding van de eerste e-mail kwamen al een aantal klachten binnen dat nu wel een integraal bericht werd verzonden. De *response rate* van het survey middels deze aanpak gaat al richting de gemiddelde 15% (CheckMarket, 2015). Daarnaast is het niet waarschijnlijk dat voldoende aanmeldingen voor een tweede groepsgesprek worden gegenereerd. Er werd derhalve in overleg besloten dat de beschreven dataverzameling voldoende data op heeft geleverd om tot beantwoording van de vraagstelling te komen. Op maandag 5 oktober vond uiteindelijk een groepsgesprek plaats met vier deelnemers (drie vrouwen en één man) in het hoofdkantoor van Talis in Nijmegen. De resultaten van deze bijeenkomst zijn te vinden in en in paragraaf 5.7 *Verdieping door middel van een groepsgesprek*. Daarnaast is een uitgebreider verslag terug te vinden in *Bijlage 3 Verslag groepsgesprek – 5 november 2015*.

4.4 Data-analyse

In voorgaande paragraaf zijn de kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden gepresenteerd waarmee in dit onderzoek data is verzameld. Tevens is inzicht geboden in de keuzes die tijdens de dataverzameling zijn gemaakt. In deze paragraaf wordt beschreven hoe de data, die verkregen

¹³ Het gehele huurdersbestand betreft ca. 14.000 wooneenheden. Daarbij moet de kanttekening worden geplaatst dat niet van alle huurders een e-mailadres (of telefoonnummer) beschikbaar is. Daarnaast is het de vraag in hoeverre de weinige e-mailadressen die beschikbaar zijn nog up-to-date zijn. Het aantal personen waar de vragenlijst effectief is heen gestuurd is dientengevolge lastig vast te stellen. Een schatting op basis van de beschikbare e-mailadressen – ongeveer 3800 – en het aantal foutmeldingen betreft dat tegen de 3000 e-mailadressen succesvol zijn benaderd.

is met deze methoden, zal worden verwerkt. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen kwantitatieve en kwalitatieve data-analyse.

4.4.1 Kwantitatieve data-analyse

Om te beginnen wordt de kwantitatieve data-analyse van het onderzoek besproken. De kwantitatieve analyse bestaat uit het verzamelen en analyseren van de resultaten uit het survey. Deze analyse zal gebeuren aan de hand van het statistische verwerkingsprogramma SPSS (Field, 2009). Hierbij zullen hoofdzakelijk beschrijvende toetsen worden uitgevoerd, waarbij de frequenties van het aantal respondenten per vraag in kaart wordt gebracht. Daarnaast worden echter ook statistische toetsen als correlaties en regressieanalyses gedaan. De laatste twee toetsen worden uitgevoerd om na te gaan of de risicoperceptie van de huurder onderhevig is aan invloed van onafhankelijke variabelen als leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en het hebben van kinderen. De relevante resultaten van de beschrijvende weergaves en de correlaties en regressies zullen worden gerapporteerd in het vijfde hoofdstuk *Resultaten*. Dit hoofdstuk zal voornamelijk bestaan uit beschrijvende analyses. De resultaten van de invloeden van de statistische toetsen zullen gegroepeerd worden behandeld in paragraaf 5.6 *De invloed van demografische kenmerken op risicoperceptie*.

4.4.2 Kwalitatieve data-analyse

Ten tweede wordt met de vormgegeven dataverzameling kwalitatieve data gegenereerd. Het analyseren van kwalitatieve 'ruwe' data dient volgens Boeie (2005, p. 85) opgedeeld te worden in drie stappen; open, axiaal en selectief. In het onderzoek dat voorligt, is ervoor gekozen niet te werken met integrale transcripties van interviews en klankbordgroepen, maar daarvan aantekeningen te maken. Daardoor valt de relevantie van het open coderen van de ruwe transcriptiedata weg. Open coderen betreft volgens Boeie (2005) het 'labellen, opdelen, onderzoeken, vergelijken en conceptualiseren van exacte data'. Het onderzoek maakt echter wel gebruik van axiaal en selectief coderen. Dit gebeurt aan de hand van het analyseren van de aantekeningen van de data. Axiaal coderen betreft het zoeken van verbanden, waarbij getracht wordt categorieën te maken. Selectief coderen betreft het samenvoegen van de categorieën, zodat de onderzoeker structuur kan scheppen in zijn data (Boeie, 2005).

4.5 *Resumé en conclusies*

Dit hoofdstuk biedt in de methodologie van dit onderzoek. Ten eerste is de typering van het onderzoek beschreven, waarbij is uitgewerkt hoe het onderzoeksdesign eruit ziet en welke gevolgen dit heeft voor de dataverzameling en -analyse. Tevens is het conceptueel model opgebouwd. Vervolgens werd de dataverzameling gepresenteerd, waarbij inzicht is geboden welke onderzoeksmethoden worden gehanteerd en waarom daarvoor is gekozen. In de derde paragraaf werd daarna aandacht besteed aan het daadwerkelijke verloop van de dataverzameling en de praktische keuzes die daarbij zijn gemaakt. Ook zijn hier de effecten van die keuzes weergegeven. Dit is van belang aangezien het hier een iteratief onderzoeksproces betreft, dat wordt gekenmerkt door gaandeweg het onderzoeksproces in te richten. Tot slot werd ingegaan op de data-analyse, waarbij werd ingegaan op de wijze waarop de kwantitatieve en kwalitatieve data wordt verwerkt. De kwantitatieve data worden verwerkt middels het statistische programma SPSS, waarmee kwantitatieve beschrijvingen en statistische toetsen worden uitgevoerd. De

kwantitatieve data wordt geanalyseerd door middel van codering. Dit hoofdstuk dient ter facilitering en structurering van het gehele onderzoek, maar biedt geen bijdrage aan de inhoudelijke beantwoording van de vraagstelling.

V. RESULTATEN

'I've had a lot of worries in my life, most of which never happened'¹⁴

In het voorgaande hoofdstuk is de methodiek van het onderzoek beschreven. Het onderzoek is getypeerd en de methoden en de voortgang van het onderzoek zijn verantwoordt. Dit hoofdstuk beschrijft de data die werd verkregen middels de methoden zoals beschreven in het vierde hoofdstuk. Hieronder vindt de analyse van de data en de presentatie van de resultaten plaats. Om te beginnen wordt de representativiteit van de steekproef gepresenteerd. Daarbij wordt ingegaan op de demografie van de respondenten en hun eigenschappen. Vervolgens komt de risicoperceptie en –vergelijking aan de orde. De risicoperceptie wordt hier aan de hand van de relevante vragen uit het survey uiteengezet, om daarover vervolgens een beeld te vormen van de perceptie van het risico van asbest. In de derde paragraaf wordt de huurder in de schoenen van de bestuurder geplaatst. Er wordt uitgewerkt wat de keuzes van de respondent zijn in hun rol als huurder en die als bestuurder. Daarna worden de verschillende percepties van 'de huurder' en 'de bestuurder' gepresenteerd. Vervolgens komt de *Informatie en betrokkenheid* aan de orde. Er wordt inzicht geboden in de wijze waarop de huurder graag communiceert met Talis. Daarbij komt aan de orde of en hoe men wil worden betrokken bij het risicobeleid van hun woningcorporatie. In de vijfde paragraaf worden vragen uit het survey behandeld die verkennen welke reacties de huurder geeft als men vanuit de corporatie een keuze krijgt voorgelegd. Ten zesde wordt gereflecteerd op welke invloed onafhankelijke variabelen als leeftijd, opleidingsniveau, geslacht en het hebben van kinderen hebben op de perceptie van de respondent. In de zevende paragraaf komt vervolgens het groepsgebesprek expliciet aan de orde. De uitkomsten van het groepsgebesprek worden in beginsel door het hoofdstuk verweven, maar hier de uitkomsten gebundeld gepresenteerd. In de achtste en laatste paragraaf zullen de belangrijkste resultaten nog eens op een rij gezet worden.

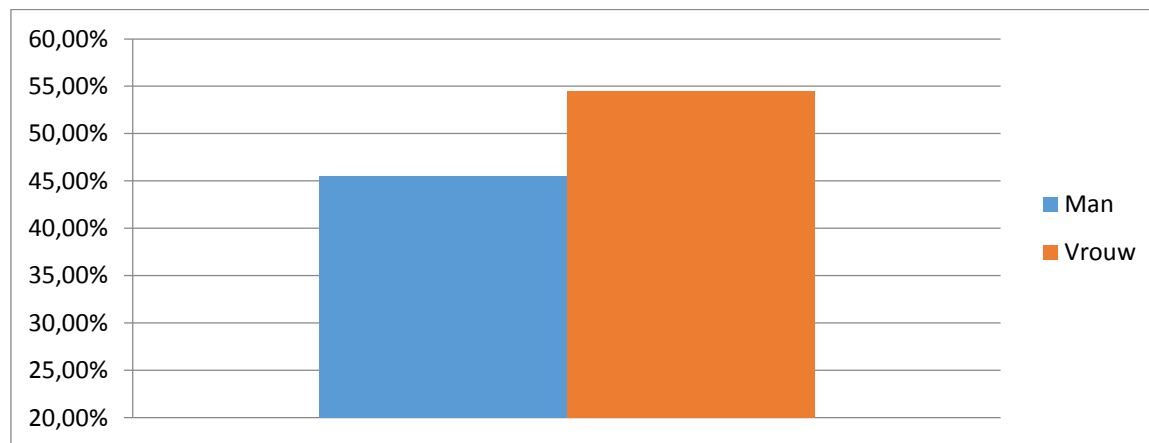
5.1 Demografische gegevens van de steekproef

Het is van belang te weten hoe de samenstelling van de steekproef eruit ziet, om te kunnen oordelen over de representativiteit van de respons. Daarom wordt hier ten eerste inzicht geboden in de kenmerken van de respondenten. Deze gegevens worden verkregen door een aantal 'demografische vragen' die zijn opgenomen aan het einde van de vragenlijst. Er is daartoe gevraagd naar leeftijdscategorie, geslacht, opleidingsniveau en of respondenten kinderen hebben. De verkregen gegevens worden hier gebruikt om te bepalen of de steekproef een representatief beeld geeft van de Nederlandse bevolking ofwel het huurdersbestand van Talis.

Om te beginnen worden enkele basisgegevens van de steekproef behandeld. Ten eerste wordt het *geslacht* van de respondenten uitgelicht. De man/vrouw-verdeling van de steekproef wordt

¹⁴ Uitspraak van de Amerikaanse schrijver, docent en humorist Mark Twain (1835-1910).

weergegeven in *figuur 5.1 Man/vrouw-verhouding van de steekproef*. De vragenlijst blijkt te zijn ingevuld door 137 mannen (45,5%) en 164 vrouwen (54,5%; N=301).

Figuur 5.1 *Man/vrouw-verhouding van de steekproef*

De *leeftijd* van de respondenten blijkt niet gelijk verdeeld in de steekproef. Er is gekozen voor leeftijdscohorten van 10 jaar en twee restcategorieën; een groep jongeren van '18-24 jaar' en één van '65 jaar of ouder'. In vergelijking met de totale Nederlandse bevolking hebben opvallend veel oudere respondenten deelgenomen aan het onderzoek (CBS, 2015). Of de relatief oude samenstelling van de steekproef wel representatief is voor het huurdersbestand van Talis valt nauwelijks te toetsen, omdat hier geen data van beschikbaar is. Als het groepsgegesprekken echter een indicatie vormt voor de samenstelling kloppen deze cijfers wel. Alle vier de huurders die deelnamen aan het groepsgebesprek vielen in de oudste twee categorieën hieronder. *Figuur 5.2 Leeftijd van de respondenten* biedt inzicht in de exacte leeftijdssamenstelling van de steekproef.

Leeftijd (N = 301)	Aantal respondenten	Percentage (%)
18 – 24 jaar	5	1,66%
25 – 34 jaar	47	15,61%
35 – 44 jaar	43	14,29%
45 – 54 jaar	67	22,26%
55 – 64 jaar	64	21,26%
65 jaar of ouder	75	24,92%
Totaal	301	100,0%

Figuur 5.2 *Leeftijd van de steekproef*

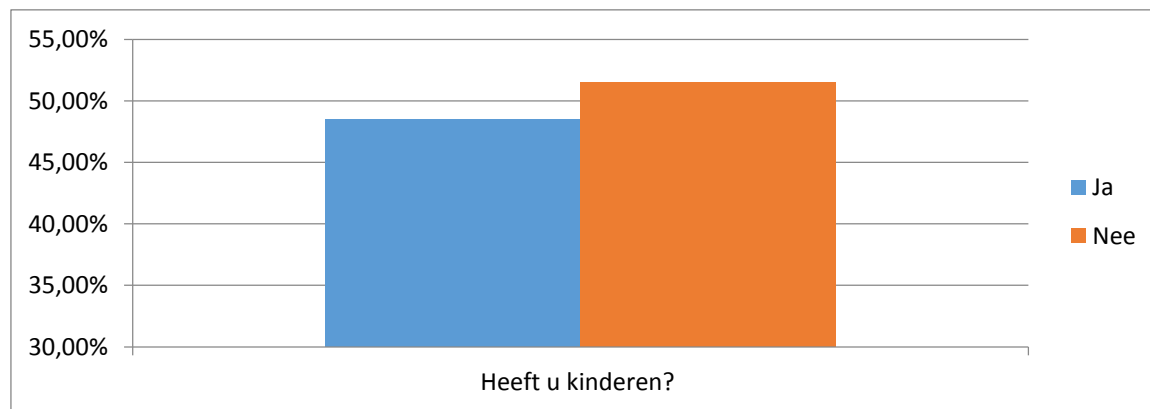
Het *opleidingsniveau* van de respondenten varieert van 'geen opleiding/ basisschool' tot wetenschappelijk onderwijs of hoger. In *figuur 5.3 Opleidingsniveau van de respondenten* worden zowel het aantal als het percentage respondenten per opleidingsniveau gepresenteerd. Ter informatie is naast de onderzoeksresultaten voor opleidingsniveau ook het landelijke percentage gegeven. De vergelijking leert dat de respondenten, de huurders van Talis, andermaal afwijken van het landelijke beeld. Een

mogelijke verklaring voor het relatief hoge opleidingsniveau is het feit dat Nijmegen een universiteitsstad is, waar oud-studenten bovengemiddeld vaak woonachtig blijven en daarom het gemiddelde opleidingsniveau opstuwten (Gemeente Nijmegen, 2014).

Hoogst genoten opleiding (N = 298)	Aantal respondenten	Percentage (%)	Algemeen, landelijk percentage (CBS, 2014)
Geen opleiding/ basisschool	4	1,4%	11,0%
Middelbare school	46	15,4%	22,0%
MBO of vergelijkbaar	95	31,9%	39,0%
HBO of vergelijkbaar	85	28,5%	17,0%
WO of hoger	60	20,1%	10,0%
Anders, namelijk...	8	2,7%	-
Weet ik niet	0	-	1,0%
Totaal	298	100,0%	100,0%

Figuur 5.3 Opleidingsniveau van de steekproef

Uit het theoretisch kader bleek dat de Nederlandse burger subjectieve factoren meeweegt in haar oordeel over risico's. Eén van de belangrijkste variabelen voor het risico dat asbest biedt is de blootstelling ervan aan kinderen. Daarom is een vraag opgenomen of respondenten *kinderen* hebben. In *figuur 5.4 Heeft u kinderen?* is het antwoord gepresenteerd dat respondenten desgevraagd gaven. Van de respondenten antwoordde 48,5% met 'ja' en 51,5% met 'nee' (N = 301).

Figuur 5.4 Heeft u kinderen?

In de latere paragrafen zullen deze gegevens worden gebruikt om aan de hand van statistische toetsen uitspraken te doen over de samenhang tussen de eigenschappen van respondenten en de antwoorden die men geeft op bepaalde vragen in het survey. Daarbij kan worden gedacht aan of bijvoorbeeld leeftijd van respondenten of het hebben van kinderen invloed heeft op de perceptie van het asbestrisico.

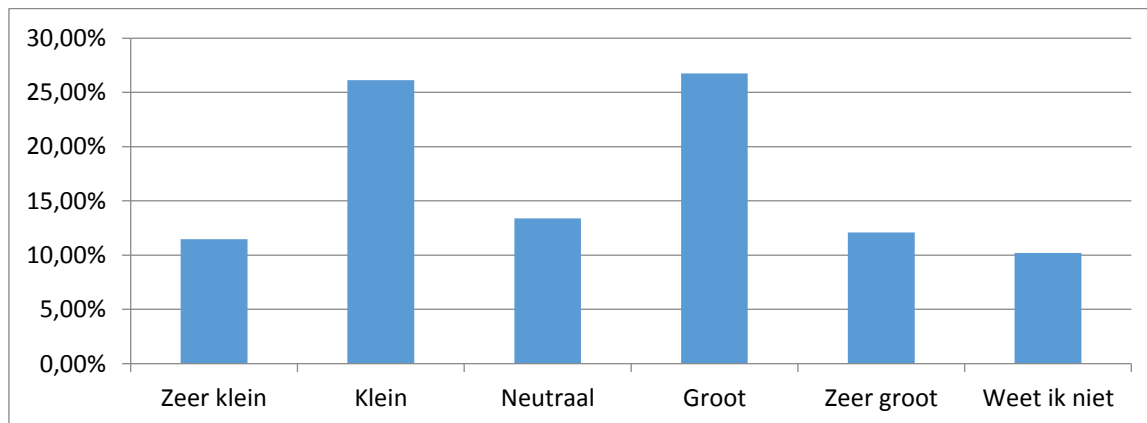
Op basis van de resultaten van de demografische vragen kunnen enkele conclusies worden getrokken over de representativiteit van de steekproef. De samenstelling van de steekproef lijkt een goede weergave van de huurders van Talis. De leeftjdsverdeling geldt dat de respondenten relatief oud zijn.

Daarnaast hebben de deelnemers aan een relatief hoog opleidingsniveau, maar deze cijfers lijken te kloppen met het relatief hoog opgeleide karakter van de gemeente Nijmegen.

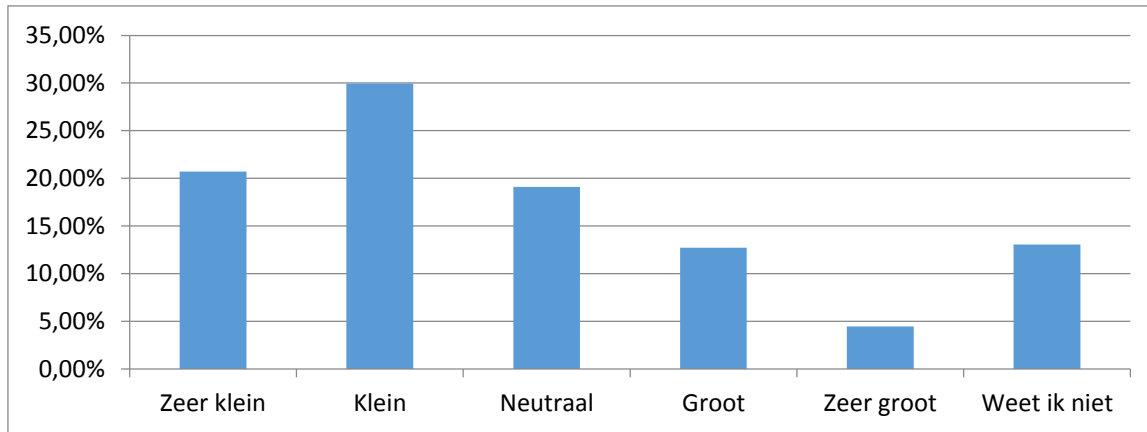
5.2 Risico inschatting en –vergelijking

In het eerste deel van de vragenlijst werd ingegaan op de inschatting van het risico dat asbest vormt. Daarbij wordt zowel ingegaan op de omvang van het risico, de gevolgen ervan en de vergelijking van de omvang van het risico met andere risico's. De resultaten daarvan komen in deze paragraaf aan de orde.

Ten eerste werd respondenten gevraagd in te schatten hoe groot het risico dat asbest vormt voor hun gezondheid is (zie *figuur 5.5*). De vraag levert een gemengd beeld op. Enerzijds beantwoordt 26,1% van de respondenten de vraag met 'klein', anderzijds kiest een net iets grotere groep van 26,8% voor 'groot'. De overige antwoordcategorieën worden elk door tussen de 10 en 15% van de respondenten gekozen. 10,15% van de respondenten kan het risico van asbest op hun gezondheid niet inschatten; ze antwoordden met 'weet ik niet'. Ten tweede werd huurders gevraagd naar het risico op overlijden door asbestblootstelling als men woonachtig is in een woning met asbest (zie *figuur 5.6*). De antwoorden op deze vraag levert een minder gemengd beeld op. Huurders verwachten in meerderheid dat de kans 'klein' (29,9%) of 'zeer klein' (20,7%) is. In totaal schatten 60 respondenten (19,1%) de kans in als 'neutraal'. De overige groepen van bijna 17,5% schat de kans 'groot' tot 'zeer groot' in, terwijl 13,1% antwoordt met 'weet ik niet'. Deze resultaten bieden een gemengd beeld van de risicoinschatting die huurders maken. Enerzijds is men verdeeld over de grote van het risico van asbest voor hun gezondheid. Anderzijds is schat slechts 17,5% van de huurders het risico op overlijden door asbest in als 'groot' tot 'zeer groot'.

Figuur 5.5 *Hoe groot denkt u dat het risico is van asbest voor uw gezondheid?*

Figuur 5.6 *Hoe groot denkt u dat de kans is, dat als u in een woning met asbest woont, u kunt overlijden door een asbest gerelateerde ziekte?*

In het vervolg is respondenten gevraagd naar het maken van een vergelijking tussen de kans op overlijden door asbest met het overlijden door andere risico's uit het dagelijks leven. Er moest door de geënquêteerden een vergelijk gemaakt worden met het risico op overlijden door een verkeersongeval, het vallen van de trap, brand in huis, een overstroming, een blikseminslag en het neerstorten van een vliegtuig. Bij elk van de zes genoemde risico's moest worden ingevuld of de kans op overlijden *groter* of *kleiner* was dan het overlijden aan de gevolgen van asbestblootstelling in de woonsituatie. In *figuur 5.7 Risicovergelijking ten opzichte van asbest* zijn de antwoorden weergegeven. Er is daarbij een rangschikking gemaakt in risico's, waarbij het aantal keer dat 'kleiner' werd geantwoord leidend is. Het figuur beeldt uit dat 80,5% van de huurders denkt dat het verkeer een groter risico vormt dan asbest en dat 74,4% denkt dat het risico op overlijden door brand in huis groter is. In enkele gevallen antwoordde respondenten expliciet met de inschatting dat het risico op overlijden 'gelijk' was aan dat van asbest. Daarom is deze antwoordoptie hier tevens meegenomen. Opvallend bij deze vraag is het aantal 'missings'. Tevens viel op dat huurders in enkele gevallen aangaven dat het vergelijken van risico's 'niet mogelijk', 'onzin' of 'niet in te schatten' was. Het is belangrijk hier op te merken dat deze respondenten geen risico's kunnen of willen vergelijken.

In aanvulling op deze resultaten kwam in het groeps gesprek naar voren dat enkele deelnemers geen vergelijking wilden maken tussen risico's. Men vond alle vormen van veiligheid even belangrijk of wilde om morele gronden geen vergelijking tussen risico's maken. Men realiseerde zich dat er statistisch gezien in kaart valt te brengen hoe groot de kans op een risico is, maar stelde dat '*persoonlijke beleving van een risico ook van belang is*'. De andere deelnemers aan het groeps gesprek vonden de gevonden resultaten wel kloppen. Ze schatten het risico op overlijden door asbest ook in als klein.

Uit de antwoorden kan worden geconcludeerd dat voor elk van de risico's geldt dat minimaal de helft van de respondenten de kans op overlijden door asbest kleiner schat dan voor het genoemde risico. Het geheel overziend kan worden gesteld dat huurders denken dat de kans op het overlijden door asbest kleiner is dan door deze risico's.

Risico (N=344)	Groter (%)	Kleiner (%)	Gelijk (%)	Missing
... dan door een verkeersongeval.	51 (19.5%)	210 (80.5%)	0	83
... dan door vallen van de trap.	61 (24.0%)	192 (75.6%)	1 (0.4%)	90
... dan door een brand in huis.	63 (24.4%)	192 (74.4%)	3 (1.2%)	86
... dan door een overstroming.	107 (42.8%)	143 (57.2%)	0	94
... dan door een blikseminslag.	112 (44.3%)	139 (54.9%)	2 (0.8%)	91
... dan door het neerstorten van een vliegtuig.	118 (46.1%)	137 (53.5%)	1 (0.4%)	88

Figuur 5.7 *Risicovergelijking ten opzichte van asbest*

5.3 *De huurder 'als bestuurder'*

In de theorie kwam naar voren dat burgers de neiging hebben om als consument en bestuurder verschillende meningen over risico's te uiten. Om te toetsen of dit verschil in perceptie ook geldt voor de huurders van Talis is in de vragenlijst een viertal vragen opgenomen die dit onderzoekt. Er werd ten eerste gevraagd waarin men als huurder van Talis zou investeren en ten tweede welke vorm van veiligheid men het meest belangrijk vond. In het tweede deel van het survey werd de respondent gevraagd waar men als bestuurder het eerste in zou investeren en welke vorm van veiligheid als bestuurder de nadruk zou verdienen. Voor beide vragen geldt dat ze dus hetzelfde werden gesteld aan de respondent 'als huurder' en 'als bestuurder'. Daarbij waren bij beide sets vragen de antwoordcategorieën, weliswaar in een andere volgorde, exact hetzelfde. Daardoor konden de keuzes die huurders maakten in de twee verschillende rollen goed worden vergeleken en geanalyseerd. Hieronder worden in *figuur 5.8 Investeringsvragen 'als huurder' en 'als bestuurder'* eerst de vragen naar de investeringskeuzes uitgewerkt. Er is gekozen voor een rangschikking op basis van de keuze die men 'als huurder' maakt. Het valt op dat iets meer dan 30% van de respondenten zowel als huurder als in de rol als bestuurder energiezuinige woningen verkiest als belangrijkste investeringsdoel. De belangrijkste verschillen zijn daarachter waarneembaar. Van de respondent als huurder kiest in 19,5% voor het vervangen van keukens en badkamers, terwijl van de respondenten als bestuurder slechts 13,9% hiervoor kiest. De respondent als bestuurder vindt dat in zowel brandveiligheid (19,2%) als asbestveiligheid (18,5%) eerder moet worden geïnvesteerd dan in keukens of badkamers. Tevens valt op dat de 'bestuurder' brandveiligheid meer investering waard vindt dan de 'huurder'; 19,2% tegenover 10,8%. Voorts kan worden gesteld dat respondenten 'als bestuurder' meer investeren in veiligheid dan 'als huurder'. 'Huurders' kiezen namelijk in 34,8% van de gevallen voor investeren in een vorm van veiligheid, terwijl 'bestuurders' in 44% een veiligheidsinvestering doen. Een totaal aantal van 38 respondenten vulden bij deze vraag 'Anders, namelijk...' in. Voorbeelden van reacties zijn investeringen in 'balkons', 'dakkapellen', 'achterstallig onderhoud' en 'isolatie verbeteren'. Het gaat hier in veel gevallen om reacties die concrete zaken in de woningen beogen te verbeteren. In slechts een handvol gevallen wordt gepleit voor verbetering van de veiligheidssituatie, door bijvoorbeeld een investering in een 'camera bij de centrale ingang'. Enkele anderen geven aan bij deze vraag het liefst meerdere antwoorden te willen geven. Daar is echter bewust niet voor gekozen.

	'als huurder' (N = 334)		'als bestuurder' (N = 302)	
	Aantal respondenten	Percentage (%)	Aantal respondenten	Percentage (%)
Energiezuinige woningen	104	31,1%	92	30,5%
Verouderde keukens of badkamers vervangen	65	19,5%	42	13,9%
Asbestveilige woningen	51	15,3%	56	18,5%
Brandveiligheid	36	10,8%	58	19,2%
Inbraakpreventie	29	8,7%	19	6,3%
Weet ik niet	11	3,2%	14	4,6%
Anders, namelijk...	38	11,4%	21	7,0%
Totaal	334	100,0%	302	100,0%
Missing	10		42	

Figuur 5.8 *Investeringsvragen 'als huurder' en 'als bestuurder'*

Ten tweede wordt hieronder in *figuur 5.9 Veiligheidsnadruk 'als huurder' en 'als bestuurder'* gevraagd welke van de genoemde vormen van veiligheid men het belangrijkste acht. Hierbij is de keuze tussen brandveiligheid, bouwtechnische veiligheid, asbestveilige woningen, inbraakpreventie en veilige waterleidingen. Andermaal is in het figuur gekozen voor rangschikking aan de hand van de keuze van de respondent in haar rol als huurder. Hier valt op dat 'huurders' in ongeveer 30% van de gevallen kiezen voor brandveiligheid, terwijl slechts 21,2% van de 'bestuurders' hiervoor kiezen. Dit heeft mogelijk te maken met bouwtechnische veiligheid. 'Huurders' kiezen in 25,4% voor bouwtechnische veiligheid, terwijl de respondent 'als bestuurder' in maar liefst 48,0% van de gevallen kiest voor constructieve veiligheid. Bijna de helft van de 'bestuurders' vindt het goed en veilig bouwen dus aldus het belangrijkste. Tevens valt op dat de keuze voor asbest als vorm van veiligheid voor 'huurders' en 'bestuurders' ongeveer gelijk is; ongeveer 18%. In het groepsgesprek vonden de deelnemers het lastig om binnen het veiligheidsdomein keuzes te maken. Eén van de deelnemers wilde vanuit principieel oogpunt niet oordelen over welke veiligheidsvorm ze zou kiezen. Ze vindt dat de veiligheid in woningen 'helemaal op orde' moet zijn. Daar zou ze als bestuurder ook zorg voor dragen. Het algemene beeld is dat men het lastig vindt om een keuze te maken in de prioritering van de vormen van veiligheid.

	'als huurder' (N = 334)		'als bestuurder' (N = 302)	
	Aantal respondenten	Percentage (%)	Aantal respondenten	Percentage (%)
Brandveiligheid	101	30,2%	64	21,2%
Bouwtechnische veiligheid	85	25,4%	145	48,0%
Asbestveilige woningen	60	18,0%	56	18,5%
Inbraakpreventie	55	16,5%	20	6,6%
Veilige waterleidingen	33	9,9%	17	5,6%
Totaal	334	100,0%	302	100,0%
Missing	10		42	

Figuur 5.9 *Veiligheidsnadruk 'als huurder' en 'als bestuurder'*

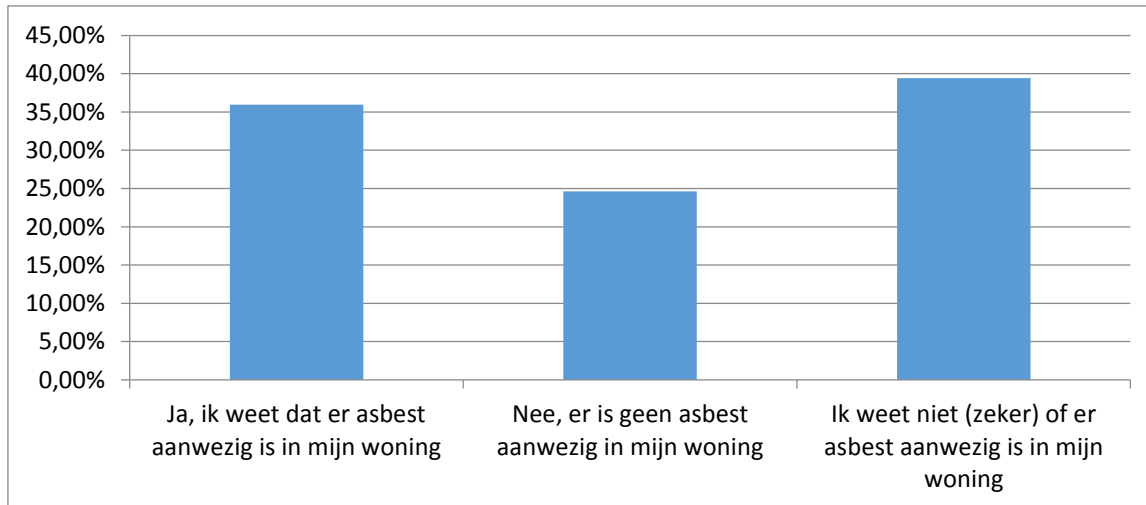
De groeps gesprekken leverden een ander beeld op van verschil in percepties. Slechts één van de vier deelnemers zei te willen investeren in energiezuinigheid, terwijl de overige deelnemers kozen voor 'veiligheid'. Binnen het domein veiligheid vond men het echter lastig om een keuze te maken tussen investeren in inbraakpreventie, brand- of asbestveiligheid of andere risico's. Geen van de deelnemers koos bij deze vraag voor het vervangen van verouderde keukens of badkamers. De mannelijke deelnemer verklaarde het hoge percentage dat hiervoor koos vanuit materialisme; *'mensen willen nieuwe en mooie spullen; alleen om te hebben'*. Als laatste stelden de deelnemers het lastig te vinden om te oordelen als bestuurder. Ze zouden eerste deskundig advies inwinnen voordat ze tot keuzes over zouden gaan. De algemene inschatting was daarentegen dat hun keuze niet zou verschillen van die als huurder.

Uit bovenstaande resultaten valt op te maken dat de theoretische uitspraak dat respondenten in verschillende rollen anders oordelen over veiligheid – in dit geval asbest – juist is. De respondent 'als huurder' legt men vooral de nadruk op de voorzieningen in de woningen en de energiezuinigheid van de woning. De verschillende vormen van veiligheid komen daarna pas aan de orde. Aangaande de keuze op de nadruk op veiligheid kiest de huurder voor brandveiligheid, terwijl de bestuurder bijna in de helft van de gevallen kiest voor bouwtechnische veiligheid. Het groeps gesprek levert een enigszins strijdig beeld op met de uitkomsten van het survey. Deelnemers aan het groeps gesprek kiezen in meerderheid voor investeringen in veiligheid, maar vinden keuzes binnen het veiligheidsdomein lastig; *'alles moet op orde zijn'*.

5.4 Informatie en betrokkenheid

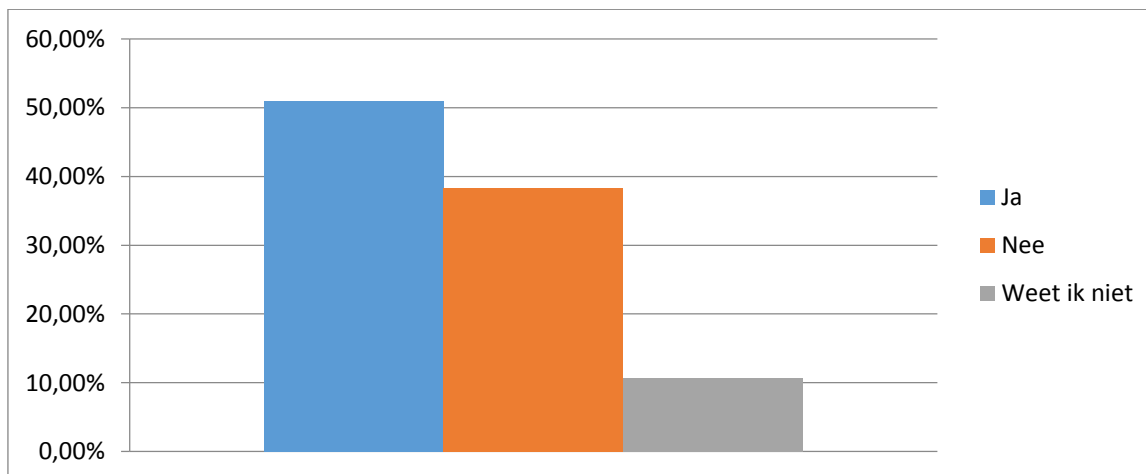
In de vragenlijst zijn naast vragen over risicoperceptie en –acceptatie ook vragen opgenomen naar de wijze waarop Talis huurders informeert en betreft bij het asbestvraagstuk. Vragen hierover zijn op verschillende plekken in het survey terug te vinden. In deze paragraaf komt deze informatievoorziening aan de orde.

De eerste vraag van de vragenlijst bevroeg de respondent over of men wist of er in hun woning asbesthoudend materiaal aanwezig was. Deze vraag leverde een opvallend beeld op. Bijna 36% van de respondenten gaf aan te weten dat er in hun woning asbest aanwezig was. Ruim 24% wist dat er geen asbest aanwezig is. Bijna 40% geeft echter aan niet (zeker) te weten of er in hun woning asbest aanwezig is. Deze relatief grote groep respondenten die aangeeft het niet zeker te weten wordt onder andere verklaard vanuit het groeps gesprek. Drie van de vier deelnemers blijken geen asbestkaart te hebben ontvangen, terwijl men allemaal in woningen van voor 1994 woont.

Figuur 5.10 Kennis van aanwezigheid asbest in de woning

In het vervolg werden respondenten gevraagd of men woonachtig is in een woning die is gebouwd voor het jaar 1994. Hierop antwoordt 82,9% 'Ja', 9,3% met 'Nee' en 7,8% met 'Weet ik niet' (N = 345). Binnen Talis weet men dat het percentage van het woningenbestand dat is gebouwd voor 1994 omstreeks de 83% ligt. De huurders hebben derhalve een goed beeld van het bouwjaar van de woning die men huurt. In het verlengde van het bouwjaar van de woning werd de respondent gevraagd of Talis hen heeft geïnformeerd over de eventuele aanwezigheid van asbest in hun woning (N = 345). Hierop antwoordt 51% van de respondenten met 'Ja'. Daarentegen stelt 38% niet te zijn geïnformeerd over de eventuele aanwezigheid. Bijna 11% geeft aan niet weten of men is geïnformeerd.

Figuur 5.11 Heeft uw woningcorporatie Talis u op de hoogte gesteld van de eventuele aanwezigheid van asbest in uw woning?

Bij de vierde vraag van het survey werd huurders gevraagd of men een asbestkaart van Talis heeft ontvangen. Talis' asbestkaart vermeldt of er in de woning al dan niet asbest aanwezig is en zo ja, waar het zit. Huurders konden bij deze vraag aangeven of ze deze asbestkaart hadden ontvangen (N = 345). Desgevraagd antwoorde 182 respondenten (52,75%) met 'Ja', terwijl 163 respondenten (47,25%)

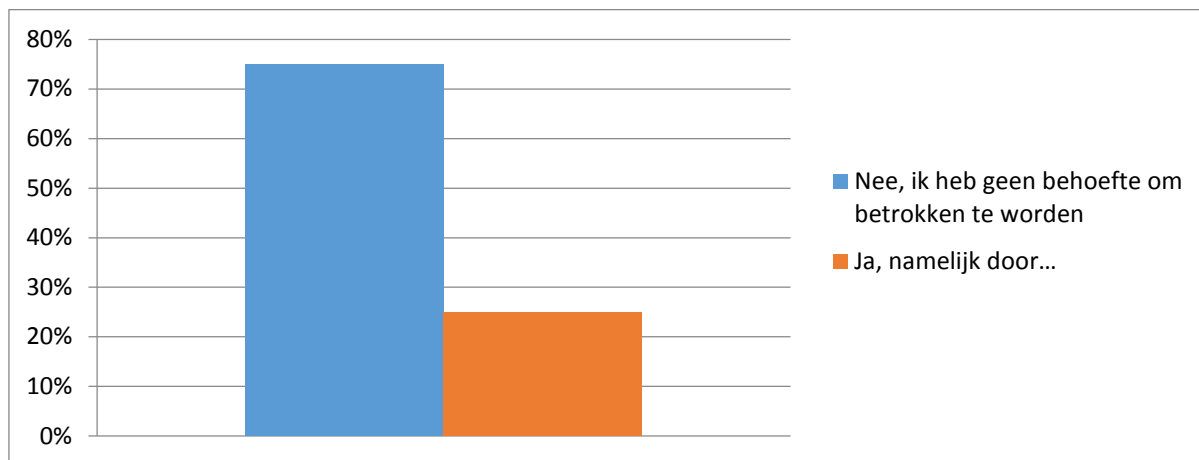
aangaven geen asbestkaart te hebben ontvangen. Slechts iets meer dan de helft van de respondenten geeft aan een asbestkaart te hebben ontvangen van Talis, terwijl dat meer dan 80% had moeten zijn gezien de bouwjaren van het eigendom van Talis. In aanvulling blijkt dat in het groepsgesprek drie van de vier deelnemers geen ‘asbestkaart’ hebben ontvangen. Bij allen is het huis in verschillende mate van tevredenheid gecontroleerd, maar slechts één van de deelnemers heeft een kaart ontvangen. Andere deelnemers stellen wel een nette brief te hebben gehad met bevindingen. Op het gebied van voorlichting en informatie rondom aanwezigheid ligt hier derhalve nog een uitdaging voor Talis. De respondenten die bij vraag 4 van het survey hadden geantwoord met ‘Ja’ werd vervolgens gevraagd of men tevreden was met de informatie die werd verstrekt op de asbestkaart (N = 191). Hier gaf 66,5% van de huurders aan tevreden te zijn met de informatie. Anderzijds antwoorde 64 respondenten (33,5%) niet tevreden te zijn met de informatie. Motivaties voor een ‘Nee’ zijn dat de informatie op de kaart te algemeen is en te weinig specifiek verwoordt waar het asbest aanwezig is. Verder wordt volgens sommige respondenten onduidelijk geïnformeerd doordat wordt gesteld dat er geen zichtbaar asbest aanwezig is, maar dat het alsnog onzichtbaar aanwezig zou kunnen zijn. De motivaties bij een ‘Nee’ verhalen derhalve over teveel onduidelijkheid en te algemene aanduiding van de locaties van het asbest.

In een latere fase van de vragenlijst werd de huurder gevraagd naar de middelen van communicatie die men prefereert rondom asbestveiligheid. Men kreeg de mogelijkheid een voorkeur aan te geven tussen een zestal antwoordcategorieën; e-mail of brief, asbestkaart voor in de meterkast, informatieavond, persoonlijk contact met de wijkbeheerder, ‘Ik hoef niet geïnformeerd te worden’ en ‘Anders, namelijk...’. De vraag werd ingevuld door 301 respondenten en wordt weergegeven in *figuur 5.12 Hoe zou u het liefst geïnformeerd willen worden over asbestveiligheid?*. Uit de beantwoording van de vraag blijkt dat huurders het liefst worden geïnformeerd via e-mail of brief. Een meerderheid van 53% verkiest deze optie boven de asbestkaart (22%) en het contact met hun wijkbeheerder (13%). Een tiental respondenten (3%) gaf aan te vinden dat men niet geïnformeerd hoeft te worden. Veertien huurders vulden ‘Anders, namelijk...’ in. Deze respondenten gaven aan geïnformeerd te willen worden door middel van een combinatie van bovengenoemde opties.

	Aantal respondenten (N = 301)	Percentage (%)
E-mail of brief	160	53,16%
Asbestkaart voor in de meterkast	65	21,59%
Informatieavond	13	4,32%
Persoonlijk contact met de wijkbeheerder	39	12,96%
Ik hoef niet geïnformeerd te worden	10	3,32%
Anders, namelijk...	14	4,65%
Totaal	301	100,0%
Missing	43	

Figuur 5.12 *Hoe zou u het liefst geïnformeerd willen worden over de asbestveiligheid?*

De volgende vraag in het survey bevroeg de respondent naar of men actief wilde worden betrokken bij de manier waarop Talis omgaat met asbest en het risico ervan. De vraag werd ingevuld door 301 respondenten, die in grote meerderheid aangaven geen behoefte te voelen om actief betrokken te worden bij omgaan met asbest. Van de respondenten antwoordde 75% 'Nee, ik heb geen behoefte om betrokken te worden'. De overige 25% antwoordde: 'Ja, namelijk door...'. De antwoorden die hierbij als toelichting werden gegeven grepen in grote meerderheid terug op de antwoordcategorieën van de vorige vraag. Men wil graag worden betrokken middels mailberichten, informatieavonden of andere vormen van persoonlijk contact. Anderen verwoorden graag actief inspraak te willen hebben in de wijze waarop Talis omgaat met asbest in hun woning of de wijze waarop Talis haar asbestbeleid inricht. Het gaat hier echter slechts om enkele van de 75 reacties. In het groeps gesprek kwam tevens naar voren dat de deelnemers het gevoel hadden niet genoeg te weten van asbest om erover mee te kunnen praten; 'Ik heb er geen verstand van'. Men stelde vertrouwen te hebben in de kennis en kunde van de mensen van Talis en dacht dat zij het beste konden oordelen over asbestveiligheid.

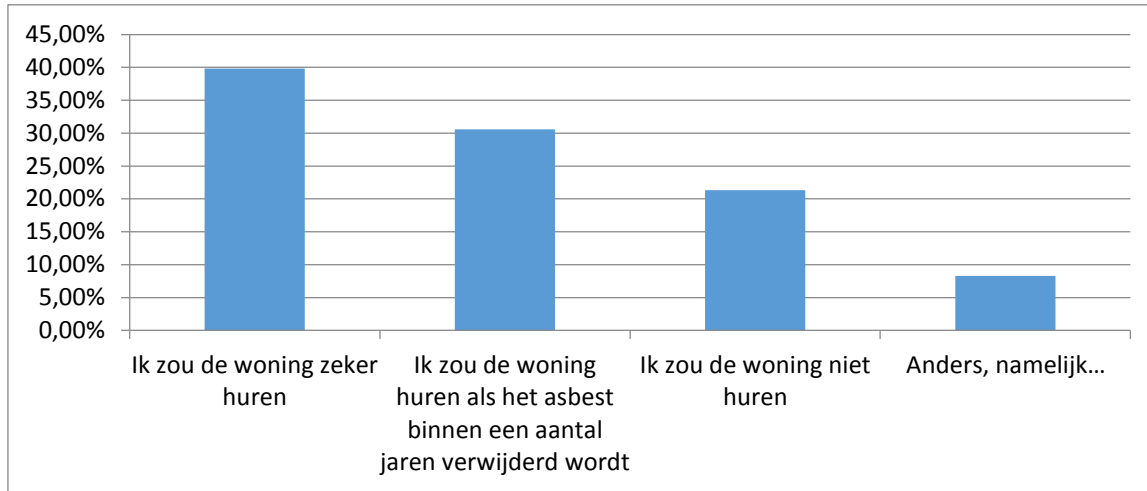
Figuur 5.13 Zou u als huurder actief willen worden betrokken bij de manier waarop Talis met asbest omgaat en zo ja, op welke wijze?

5.5 De keuze aan de huurder

In de vorige paragraaf worden huurders gevraagd naar de informatievoorziening rondom asbest en of men wil worden betrokken bij de omgang met het risico. De inhoud van deze paragraaf stelde huurders nog verder in staat om te participeren in het omgaan met asbest.

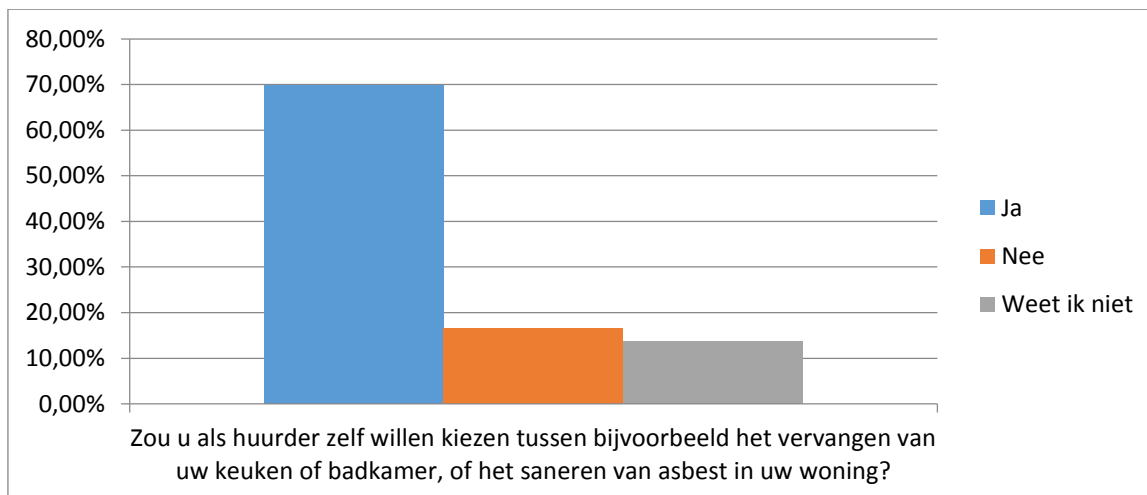
Ten eerste kregen respondenten informatie over een woning, om vervolgens een oordeel te vellen over het al dan niet huren ervan. De vraag veronderstelde dat een woning voldeed aan al de wensen van de potentiële huurder. Talis informeert deze persoon echter over de aanwezigheid van asbest in de tussenmuren. Ter informatie is bij de vraag vermeldt dat bij normaal gebruik de huurder niet in aanraking zal komen met het asbest. De vraag aan de respondent luidde of men de woning zou willen huren van Talis. Daarop antwoordt bijna 40% de woning zeker te willen huren. Nog eens meer dan 30% van de respondenten geeft aan de woning te willen huren als het asbest binnen een aantal jaren wordt verwijderd. Ruim 21% stelt de woning niet te zullen huren. De overige ruim 8% vulde: 'Anders,

namelijk...' in. De toelichtingen bij deze optie betreffen vooral respondenten die aangeven voor het invullen van hun keuze meer informatie nodig te hebben. Ze willen weten wat precies de gezondheidsrisico's zijn van het asbest. Enkele anderen geven aan dat het asbest dient te worden verwijderd alvorens ze de woning zullen accepteren.

Figuur 5.14 Zou u de woning huren nu u weet dat er asbest in de isolatieruimte zit?

Naast het voorleggen van een keuze over het huren van een woning met asbest is de respondent een andere keuze voorgelegd. In de vragenlijst is een vraag opgenomen die de huurder een keuze voorlegt. De vraag betrof de afweging of de respondent de keuze zou willen hebben tussen het vervangen van hun verouderde keuken of badkamer of het verwijderen van het asbest in de woning. De resultaten naar aanleiding van deze vraag zijn te vinden in *figuur 5.14 Zou u willen kiezen?* Een ruime meerderheid (69,8%) van de respondenten geeft aan deze keuze graag zelf te willen maken. Hieruit blijkt dat de huurder zelf een inschatting zou willen maken tussen het vervangen van al dan niet verouderde voorzieningen in huis en de mogelijkheid te worden blootgesteld aan een risico in huis.

Figuur 5.15 Zou u willen kiezen?

5.6 De invloed van demografische kenmerken op risicoperceptie

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is de samenstelling van de steekproef aan de orde gekomen. Daarbij is uiteengezet hoe de kenmerken opleidingsniveau, leeftijd, geslacht en het hebben van kinderen er voor de steekproef uitzien. In deze paragraaf zal verder worden ingegaan op de invloed die deze variabelen hebben op de risicoperceptie van de respondent.

Over deze invloed kunnen we echter zeer kort zijn; die is er vrijwel niet. Elk van de vier onafhankelijke variabelen blijken maar zeer beperkt invloed te hebben op de beantwoording van de vragen door de respondent. Om dit vast te stellen zijn zowel correlatie- als regressietoetsen over de beschikbare data gehaald (De Vocht, 2006, Grotenhuis & Matthijssen, 2009, Field, 2009). Er zijn echter nauwelijks noemenswaardige invloeden te rapporteren. Enkele van de meest in het oog springende resultaten zijn hieronder weergegeven.

De regressieanalyse waarin de invloed van de vier variabelen wordt gemeten voor de vraag hoe groot men het risico schat van asbest voor de gezondheid vermeldt een significante R-kwadraat van ,094 (sig,000). Dit wil zeggen dat de vier variabelen tezamen significant slechts 9,4% verklarende kracht bieden voor het antwoord van de respondent. De precieze uitkomsten per onafhankelijke variabele staan in *figuur 5.15*.

	Bèta	Standaard Error	Significantie
Constante	4,683	,629	,000
Geslacht	,171	,174	,003
Leeftijd	-,187	,065	,003
Opleidingsniveau	-,148	,080	,011
Heeft u kinderen?	-,135	,185	,030

Figuur 5.16 Verklarende kracht onafhankelijke variabelen voor grootte van het risico van asbest

Eenzelfde beeld valt te rapporteren voor de verklarende kracht van de vier onafhankelijke variabelen voor de vraag hoe groot men de kans schat dat men overlijdt aan asbest. Bij deze vragen blijkt de R-kwadraat ,096 te zijn (sig,000). De vier onafhankelijke variabelen verklaren tezamen derhalve slechts 9,6% van het antwoord van respondent.

	Bèta	Standaard Error	Significantie
Constante	4,463	,671	,000
Geslacht	,162	,185	,005
Leeftijd	-,148	,070	,019
Opleidingsniveau	-,183	,085	,002
Heeft u kinderen?	-,150	,198	,015

Figuur 5.17 Verklarende kracht onafhankelijke variabelen voor kans op overlijden door asbest

Verderop werd de respondent gevraagd op welke vorm van veiligheid men de nadruk zou leggen als hij of zij bestuurder was van Talis. De vier onafhankelijke variabelen hebben in dit geval tezamen een

verklarende kracht van 4,7%, waarbij het model als geheel significant is (sig,007). Uit figuur 5.18 valt echter op te maken dat slechts één van de vier variabelen (*opleidingsniveau*) individueel een significante invloed hebben.

	Bèta	Standaard Error	Significantie
Constante	1,835	,606	,003
Geslacht	-,111	,167	,060
Leeftijd	,049	,063	,444
Opleidingsniveau	,156	,077	,009
Heeft u kinderen?	,087	,179	,171

Figuur 5.18 *Verklarende kracht onafhankelijke variabelen nadruk op vorm van veiligheid als bestuurder*

Gevraagd naar een incident waarbij asbest vrijkomt bij onderhoudswerkzaamheden en de handelingen die men als bestuurder zou nemen levert de onafhankelijke variabele *opleidingsniveau* 3,7% van de verklarende kracht (sig,001).

	Bèta	Standaard Error	Significantie
Constante	1,193	,202	,000
Opleidingsniveau	,191	,054	,001

Figuur 5.19 *Verklarende kracht opleidingsniveau voor besluit bestuurder bij vrijkomen asbest*

De laatste inhoudelijk vraag in de vragenlijst bevroeg de respondent of ze zelf een keuze wilde maken tussen het vervangen van hun verouderde keuken of badkamer of het saneren van het asbest in hun woning. Hier blijkt 6,6% van de verklarende kracht te worden geboden door de variabelen *opleidingsniveau* en '*heeft u kinderen?*' (sig,000).

	Bèta	Standaard Error	Significantie
Constante	,700	,166	,000
Opleidingsniveau	,162	,038	,006
Heeft u kinderen?	,163	,084	,005

Figuur 5.20 *Verklarende kracht opleidingsniveau en 'heeft u kinderen?' op het zelf willen maken van keuzes*

Van tevoren was de verwachting dat vooral de onafhankelijke variabelen leeftijd en het hebben van kinderen invloed zouden hebben op de risicoperceptie van de huurder. Hetzelfde zou naar verwachting in mindere mate gelden voor de variabele *geslacht*. Deze verwachting blijken maar zeer beperkt waar te zijn. Het gros van de uitgevoerde toetsen leiden niet tot significante resultaten en waar deze wel worden verkregen blijken de totale invloeden niet verder te reiken dan een kleine 10% van de verklarende kracht. Individuele variabelen blijken nooit meer dan 4% van de verklarende kracht te leveren voor resultaten. Er kan, samenvattend, worden geconcludeerd dat de onderzochte

onafhankelijke variabelen nauwelijks invloed hebben op de risicoperceptie van de huurder van Talis. In de reflectie van het concluderende hoofdstuk zal hieraan aandacht worden besteedt.

5.7 *Verdieping door middel van een groepsgesprek*

In de avond van 5 oktober 2015 vond in het kantoor van Talis een groepsgesprek plaats. Een viertal huurders; één man en drie vrouwen namen deel aan een bijeenkomst die diende ter verdieping van de resultaten uit het survey. Naast de deelnemers waren Prof. Dr. Ira Helsloot, Judith Vlagsma en ondergetekende aanwezig. Als laatste verzorgde manager John Pijnappels de inleiding vanuit Talis. Deze paragraaf zal in grote lijnen de structuur aanhouden die ook de rest van het hoofdstuk kenmerkt. Ten eerste wordt de risicoperceptie en het verschil tussen de perceptie in de rol van huurder versus bestuurder uitgewerkt. Daarna volgen de resultaten rondom de informatievoorziening. Vervolgens wordt het onderwerp keuzevrijheid beschreven, om af te sluiten met het algemene beeld dat de avond opleverde.

In de eerste ronde vertellen de deelnemers over hun eigen ervaringen met asbest. Men schetst ontzag te hebben voor het risico dat asbest vormt en heeft alle vier wel een ervaring met het materiaal. De één heeft meegemaakt dat er bij bouwwerkzaamheden leiplateetjes loskwamen, de ander vertelt over de asbestinventarisatie bij hen thuis. De huurders vertellen dus over het ontzag dat ze hebben voor het risico, maar weten tevens dat de kans dat men daadwerkelijk zal overlijden als gevolg van asbestblootstelling klein tot zeer klein is. Eén van de deelnemers vult dit beeld aan door te stellen dat ze weet dat de statistische kansen haar bekend zijn, maar dat de *'persoonlijke beleving'* bij het risico ook een grote rol speelt in de perceptie. De deelnemers blijken het lastig te vinden om keuzes te maken tussen prioritering van vormen van veiligheid. Gevraagd naar een keuze tussen veiligheid, energiezuinigheid of een nieuwe keuken of badkamer kiest drie van de vier voor veiligheid en één deelnemer voor energiezuinigheid; *'vanuit maatschappelijk oogpunt'*. Als gezegd blijkt het maken van keuze binnen het veiligheidsdomein lastig. De deelnemers vinden dat het de verantwoordelijkheid is van Talis om de veiligheid als geheel te waarborgen. Tevens stelt men dat men *'als bestuurder'* geen wezenlijk andere keuzes zou maken dan als huurder. Ze herkennen echter de extra aandacht die *'als bestuurder'* voor constructieve veiligheid die uit het survey naar voren komt.

Wat betreft de informatievoorziening en communicatie over risico's is er volgens de deelnemers bij Talis nog ruimte voor verbetering. In de inleidende ronde komt gelijk naar voren dat slechts één van de vier deelnemers een asbestkaart van Talis heeft ontvangen, terwijl de doelstelling was dat ze allemaal een kaart hadden moeten ontvangen. De deelnemers wonen namelijk allemaal in woningen met een bouwjaar van voor 1994. Daarnaast vertellen de deelnemers over de algemene informatievoorziening en communicatie vanuit Talis. Deze laat in sommige gevallen, wat hen betreft, te wensen over. Een deelnemer vertelt over een bijeenkomst in haar buurt waar volgens haar uit bleek dat enkele medewerkers van Talis te weinig kennis hadden van de buurt. Men stelt verder niet veel te weten van asbest, wat het doet, waar het voor gebruikt wordt en wat de risico's zijn. Volgens de deelnemers zouden ze als ze hierover meer worden geïnformeerd ook beter in staat zijn om desgevraagd een keuze te maken als Talis die voorlegt. De deelnemers geven namelijk alle vier aan dat mits ze genoeg informatie krijgen van deskundigen, ze best in staat zouden zijn om zelf risicoafwegingen en –keuzes te

maken. Desgevraagd vinden ze het daarom ook acceptabel om een huurder te vragen of hij of zij in hun woning het asbest wil laten verwijderen of een nieuwe keuken zou willen. De informatievoorziening vanuit Talis en onafhankelijke deskundigen is daarvoor echter een onmisbare factor. Daarnaast zijn de deelnemers het met elkaar eens dat ze vertrouwen hebben in Talis als het gaat om beleidsvorming rondom het asbestrisico. Ze voelen dan ook geen behoefte om te worden betrokken en denken dat Talis genoeg mensen met kennis en kunde in huis heeft om dit zelf te doen.

Samenvattend blijkt het groepsgesprek een waardevolle verdieping te bieden om de uitkomsten van het survey in perspectief te plaatsen. De deelnemers blijken een realistisch beeld te hebben van de risico's van asbest. Men stelt dat de gevolgen van asbestblootstelling groot kunnen zijn en hebben er door de beleving van het risico ontzag voor. Anderzijds ziet men ook dat de kans dat je daadwerkelijk overlijdt aan asbest klein is. Verder moet meer nadruk worden gelegd op de informatievoorziening en communicatie. Deze laat wat de deelnemers betreft soms te wensen over. Als de informatievoorziening op peil is zijn huurders best in staat om zelf afwegingen te maken rondom risico's en kun je het daarom keuzes voorleggen. Het gevolg van open, eerlijke en empathische communicatie is volgens de deelnemers tevens dat het vertrouwen in Talis als woningcorporatie zal toenemen.

5.8 *Resumé en conclusies*

In dit hoofdstuk komen de resultaten van de dataverzameling samen. De data wordt aan de hand van de theorie logisch geordend en gestructureerd. Door deze werkwijze kan het hierna volgende analysehoofdstuk gemakkelijk worden gekomen tot een gestructureerde analyse en conclusies. De gestructureerde data biedt inzicht in de risicoperceptie van de huurder, de verschillende meningen van de respondent 'als huurder' en 'als bestuurder' en de data omtrent de informatievoorziening en betrokkenheid van de huurder. Vervolgens wordt de data gepresenteerd die keuzes voorlegt aan de huurder, om daarna in te gaan op de invloed van de kenmerken van de steekproef op de risicoperceptie. Dit laatste wordt gedaan aan de hand van statistische toetsen. De laatste paragraaf biedt inzicht in de resultaten van het groepsgesprek.

VI. ANALYSE

*Wie vrijheid opoffert voor veiligheid is beiden niet waard.*¹⁵

In het vorige hoofdstuk zijn de resultaten van het hoofdstuk gepresenteerd. Daarbij zijn de resultaten van het survey uitgewerkt en aangevuld met de verdieping die het groepsgesprek heeft geboden. Dit hoofdstuk gebruikt deze resultaten, analyseert ze en toetst ze aan de theorie. Het analyseren van de verkregen data stelt ons in staat om in het concluderende hoofdstuk over te gaan tot beantwoording van de vraagstelling. De structuur van dit hoofdstuk zal globaal hetzelfde zijn als het vorige. Ten eerste worden de data over risicoperceptie- en vergelijking geanalyseerd. Daarna zal worden ingegaan op de spagaat tussen perceptie 'als huurder' en 'als bestuurder' en de data rondom de informatievoorziening van Talis. Vervolgens wordt geanalyseerd in hoeverre de huurder zelf wil kiezen rondom het asbestrisico. Als laatste wordt gereflecteerd op de invloed van de eigenschappen van de steekproef op de risicoperceptie.

6.1 Risicoinschatting en –vergelijking

In het theoretisch kader van dit onderzoek werd al het risicorealisme van de Nederlandse burger besproken. Hier werd uiteengezet dat burgers over het algemeen een realistisch beeld hebben van de grootte van een risico en omvangen van risico's goed met elkaar kunnen vergelijken. Daarbij bleek dat voor burgers naast de objectieve 'kans maal effect'-inschatting vaak subjectieve factoren mee laten wegen in hun beoordeling van het risico. De theorie verwoordt dat er hierdoor nieuwe uitdagingen zijn voor overheden in hun communicatie rondom veiligheidsbeleid (van Tol et al, 2015).

De resultaten van het survey laten zien dat de huurder zich bewust is van de gezondheidsrisico's van asbest en weet dat de gevolgen voor hun gezondheid bij blootstelling in potentie groot zijn. In sommige gevallen geven huurders daarom aan ook ontzag of angst voor het risico van asbest te hebben. Dit ontzag of angst valt te verklaren door de persoonlijke beleving die men voelt bij het risico, los van de statistische kans die erbij hoort. Vooral het groepsgesprek gaf sterke aanleiding om aan te nemen dat subjectieve factoren zoals de gruwelijkheid van de gezondheidsrisico's invloed hebben op de risicoperceptie. Anderzijds is geen bewijs gevonden voor de invloed van het hebben van kinderen op de perceptie. Hieraan zal echter in de reflectie van volgend hoofdstuk meer aandacht worden besteed. Voorts weet de huurder tegelijkertijd dat de kans op overlijden als gevolg van asbestblootstelling klein is. Slechts 17,5% van de respondenten gaf aan het risico op overlijden door asbest als 'groot' of 'zeer groot' in te schatten. Dit genuanceerde beeld wordt nog eens bevestigd door de vragen waarin de huurder wordt gevraagd het risico op overlijden door asbest te vergelijken. Daarbij werd gevraagd om het risico te vergelijken met een zestal andere risico's; een verkeersongeluk, vallen van de trap, brand in huis, een

¹⁵ Uitspraak van Benjamin Franklin, één van de grondleggers ('Founding Fathers') van de Verenigde Staten en medeopstellers van de Amerikaanse grondwet. Daarnaast was Franklin gerespecteerd fysisch, 1706 – 1790.

overstroming, blikseminslag of het neerstorten van een vliegtuig. De uitkomsten geven weer dat huurders voor al deze risico's in meerderheid inschatten dat de kans op overlijden daardoor groter is dan door asbest. Kanttekening bij deze stelling is dat bij deze vraag veel 'missings' te rapporteren zijn. Motivaties bij de missings hielden veelal in dat men het vergelijken van risico's niet zinvol, onzinnig of moreel onwenselijk vond. Het gaat hier echter om een klein deel van de respondenten.

Alle perceptieresultaten overziend kan worden gesteld dat de huurders van Talis, conform de theorie een reëel beeld hebben van het risico dat asbest vormt. Dit geldt voor de grootte van de gezondheidsrisico's van asbest, de kans op overlijden door asbest en het vergelijken van het asbestoverlijdensrisico met die van andere risico's (Helsloot, 2015). Daarnaast hebben subjectieve factoren zoals de gruwelijkheid van de gezondheidsrisico's van asbest invloed op de risicoperceptie die huurders van asbest hebben. Hierover meer in paragraaf 6.5. Deze bevestigen echter de theoretische uitspraken van onder andere Slovic (1987) en Hollander en Hanemaaijer (2003); subjectieve factoren hebben invloed op de risicoperceptie. De perceptieresultaten van het onderzoek sluiten daarom in grote lijnen aan bij de theoretische uitspraken van Helsloot (2015) betreffende risicorealisme. Janssen (2005) beschreef de 'kloof' tussen de kijk op risico's en de risicoperceptie tussen burger en overheid. Ook deze uitspraken worden in dit onderzoek bevestigd. Hierop zal in de volgende paragraaf uitgebreid worden ingegaan.

6.2 *De huurder 'als bestuurder'*

In het theoretisch kader kwam verder aan het licht dat de burger in verschillende rollen andere keuzes maakt. Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen de spagaat in de perceptie die de burger 'als consument' en de perceptie 'als bestuurder' uit. De theorie veronderstelt dat de burger als consument stelt dat er wordt geïnvesteerd in veiligheid, zonder dat men rekening houdt met kosten en zonder daarvoor meer belasting te willen betalen. 'Als bestuurder' zou de burger echter rationeel besturen op basis van het algemeen belang en op basis van kosten-baten analyses (Helsloot et al, 2015). In dit onderzoek is het onderscheid gemaakt tussen de burger 'als huurder' en 'als bestuurder'.

De uitkomsten van het survey laten zien dat een dergelijk onderscheid tevens geldt voor asbest als risico. Ten eerste werd de respondent gevraagd een investeringskeuze te maken in beide rollen. Hieruit blijkt dat ongeveer gelijke groepen van meer dan 30% van zowel de 'huurders' als de 'bestuurders' kiest voor investeringen in energiezuinigheid. Daarna tekenen de verschillen zich echter af. In het resultatenhoofdstuk is al gerapporteerd dat bijna 20% van de 'huurders' kiezen voor het vervangen van keukens en badkamers, terwijl men als 'bestuurder' in bijna 20% van de gevallen kiest voor brandveiligheid. De nadruk op brandveiligheid bij de 'huurders' ligt echter een stuk lager; iets boven de 10%. Wat betreft investeringen in asbestveiligheid investeert men 'als huurder' in 15,3% van de gevallen, terwijl 'bestuurders' daar in 18,5% van de gevallen voor kiezen; een lichte stijging. Ten tweede is in de vragenlijst gevraagd naar de vorm van veiligheid waar men 'als huurder' en 'als bestuurder' nadruk op zou leggen. Hieruit blijkt dat de nadruk op asbestveiligheid ongeveer gelijk blijft; 18,0% en 18,5%. Er zijn echter grote verschillen waarneembaar in de andere keuzes. 'Als huurder' kiezen de meeste respondenten (30,2%) voor brandveiligheid, terwijl 'als bestuurder' de meeste respondenten (48,0%) kiest voor bouwtechnische veiligheid. Deze uitschieter van bouwtechnische veiligheid ten

opzichte van 'als huurder' (25,4%), is te verklaren vanuit het belang dat de respondent ziet in woningen die constructief van goede kwaliteit zijn. Aanvullend kozen drie van de vier deelnemers van het groeps gesprek wel voor 'veiligheid', terwijl de laatste koos voor energiezuinigheid. Binnen het domein veiligheid herkende men de prioritering voor bouwtechnische veiligheid als bestuurder. Men formuleerde echter het belang van goede informatievoorziening, omdat men het 'als leek' moeilijk vond om dergelijke keuzes te maken in de rol van bestuurder van de woningcorporatie.

Uit de resultaten van het survey blijkt dat bij beide vragen een verschil tussen de perceptie van de respondent 'als huurder' en 'als bestuurder' bestaat. De resultaten werpen daarom een interessant inzicht op de theorie van Helsloot et al (2015). De theorie veronderstelt een nadruk op veiligheid door huurders. Men zou meer veiligheid eisen zonder te letten op de kosten en zonder extra belasting te willen betalen. Uit de resultaten blijkt echter dat juist bestuurders procentueel vaker kiezen voor veiligheidsvormen. De respondent uit dus inderdaad verschillende meningen over veiligheid, maar de resultaten veronderstellen een omgekeerde verhouding. De huurder kiest eerst voor investeringen in energiezuinigheid en het vervangen van verouderde voorzieningen in huis. In 34,8% van de gevallen kiezen 'huurders' daarna voor investeren in een vorm van veiligheid, terwijl 'bestuurders' in 44% een veiligheidsinvestering doen. Dit veronderstelt dat de huurder van Talis zelfs meer begrip hebben voor de positie van de huurder dan de theorie van Helsloot et al (2015) voorspeld. Binnen het veiligheidsdomein vindt de huurder verder brandveiligheid de meeste nadruk waard. 'Bestuurders' richten zich ook op energiezuinigheid, maar leggen procentueel een grotere nadruk op veiligheid dan 'huurders'. Binnen het domein veiligheid kiest 'de bestuurder' in bijna de helft van de gevallen voor bouwtechnische degelijkheid.

Terugkijkend naar de vorige paragraaf is het tevens van belang dat het onderlinge begrip tussen de huurder en bestuurder in de praktijk meer wordt uitgesproken en verduidelijkt. Aangaande de meespelende subjectieve factoren stelt de Raad van de Leefomgeving en Infrastructuur dat een dialoog over risico's, waarin plaats is voor emotionele reacties en onderliggende waarden, zal leiden tot betere morele beslissingen omtrent risicobeleid. In het geval van dit onderzoek gaan de feitelijke huurder en bestuurder elkaar beter begrijpen en zullen *'beide partijen [...] eerder bereid zijn te geven en te nemen als ze het gevoel hebben dat ze serieus worden genomen'* (RLI, 2014).

6.3 Informatie en betrokkenheid

In deze derde paragraaf komt de analyse van de informatievoorziening en de betrokkenheid van huurders aan de orde. De theorie rondom risicoacceptatie veronderstelt dat de acceptatie van een risico te beïnvloeden is. De burger is dan bereid te accepteren dat men een bepaald risico loopt, mits de daarmee corresponderende voordelen van het risico worden ervaren. De theorie verwoordt tevens dat het vrijwillig lopen van een risico van doorslaggevend belang is voor het eventueel accepteren van een risico (Slovic, 1987). Voordat kan worden uitgegaan van een huurder die het gelopen risico accepteert moet echter worden geïnformeerd over het risico dat men loopt. De theorie omtrent risicoperceptie stelt daarbij dat voor wederzijds begrip over risico's tussen overheid en burger verantwoordelijkheid bij de overheid ligt om anders te communiceren aangaande risico's (Janssen, 2005; van Eeten et al, 2012; Meurs, 2014). Daarnaast stellen Bemer et al (2012) dat de burger voor veel risico's zelf

verantwoordelijkheid hebben en er bij de overheid vooral een informatieplicht ligt. Daarom is in de vragenlijst een aantal vragen opgenomen die vragen naar de informatievoorziening vanuit Talis.

Ten eerste leverde de vraag naar kennis over de eventuele aanwezigheid van asbest in de woning van de huurder een gemengd beeld op. Meer dan 35% van de respondenten gaf aan te weten dat er asbest in hun woning aanwezig is, bijna 25% gaf aan te weten dat er geen asbest aanwezig is, terwijl bijna 40% stelde geen duidelijkheid te hebben over de aanwezigheid. De vervolgvraag bevroeg de respondent echter naar het bouwjaar van hun huurwoning. Hierop antwoordde 83% te weten dat hun woning voor 1994 gebouwd is. Meer dan 9% wist dat de woning erna gebouwd was en 8% antwoordde 'weet ik niet'. Gevraagd naar of de respondent door Talis geïnformeerd is over de aanwezigheid van asbest in de woning antwoordt 51% met 'Ja'. Verder stelde een kleine meerderheid van 53% van de respondenten van Talis een asbestkaart te hebben ontvangen. Dit beeld wordt bevestigd door het feit dat drie van de vier deelnemers aan het groepsgesprek stellen geen asbestkaart te hebben ontvangen. Een mogelijke verklaring daarvoor is de naamgeving van de asbestkaart. De kaart werd namelijk meegestuurd met de brief, maar het kan dat deze door de huurder niet werd herkend als zijnde 'asbestkaart voor in de meterkast'. Van de 'ontvangers' van de asbestkaart blijkt twee derde tevreden met de informatie die op de kaart werd gegeven. Verderop in de vragenlijst werd de respondent gevraagd naar de bereidheid om te worden betrokken bij de wijze waarop Talis asbestbeleid invult. Hierop stelde maar liefst 75% niet te willen worden betrokken.

Wat betreft de informatievoorziening en betrokkenheid is de theorie gehanteerd ter beschrijving en niet om te toetsen. Aan de hand van de data kan niet worden gereflecteerd op een theorie. Wel wordt duidelijk dat er voor Talis op het gebied van communicatie en informatievoorziening een aandachtspunt ligt. De woningcorporatie heeft de ambitie alle huurders in een woning van voor 1994 te informeren over de eventuele aanwezigheid van asbest. Als deze doelstelling wordt nagestreefd moet proactief worden gezorgd dat de relevante informatie daadwerkelijk bij de huurder aankomt. Uit de resultaten blijkt dat slechts 51% stelt een asbestkaart te hebben ontvangen, terwijl bijna 83% van de respondenten woont in een woning van voor '94 (circa 11.000 woningen). Deze hiaat lijkt te groot om op toevalligheid gebaseerd te zijn. Daarnaast stelt een te groot deel van de huurders, meer dan 40%, geen uitsluitsel te hebben over de aanwezigheid van asbest in hun woning. Een deel daarvan kan worden verklaard doordat op de asbestkaart staat dat het mogelijk is dat er asbest in de woning zit op plekken waar niet is gecontroleerd (bijvoorbeeld in spouwmuur). Anderzijds wordt echter ook een deel verklaard doordat een deel van de huurders (denkt) geen asbestkaart heeft ontvangen. Op basis van bovenstaande resultaten kan worden gesteld dat de informatievoorziening rondom asbest een belangrijk aandachtspunt moet zijn voor Talis. Hierbij kan niet enkel worden gedacht aan de volledigheid van de communicatie, maar ook de meer open, eerlijke en empathische communicatie die onder andere van Eeten et al (2012) en Meurs (2014) voortaan. Daarbij dient te worden gestuurd op het risicorealisme (Helsloot et al, 2015) van de huurder.

Tot slot blijkt een ruime meerderheid van 75% van de respondenten niet te willen worden betrokken bij 'de manier waarop Talis met asbest omgaat'. Hieruit kan worden geconcludeerd dat huurders geen grote urgentie voelen bij het risico dat asbest vormt. Deze uitkomst is een bevestiging

voor de analyse dat het risico dat asbest vormt voor de huurder geen speciale aandacht geniet. Tevens wordt deze uitkomst ondersteund door het zeer geringe aantal aanmeldingen voor de groeps gesprekken. De mening van de deelnemers uit het groeps gesprek aan op wat Bemer et al (2012) stellen; dat de huurder ook verantwoordelijkheden heeft en van de corporatie vooral informatievoorziening verwacht. Daarnaast denken de deelnemers niet te hoeven worden betrokken, omdat ze vertrouwen hebben in de kennis en kunde van de medewerkers van Talis. Ze zien zichzelf als leek op het gebied van asbest.

Daarmee kan ook met betrekking tot de theorie rondom maatschappelijke onrust (3.1.3 *Maatschappelijke onrust*) worden geconcludeerd dat het risico van asbest in termen van Helsloot en In 't Veld (2015) slechts leidt tot potentiële 'maatschappelijke commotie'. Dit betekent dat het asbestrisico slechts leidt tot 'gezonde uitingen van emotie en opvattingen'. Er is echter totaal geen aanleiding voor bestuurders om bang te zijn voor bewuste verstoreng van het maatschappelijk verkeer als gevolg van asbestbeleid of -incidenten. Uit het onderzoek blijkt daarom dat het asbestbeleid van Talis en woningcorporaties algemeen niet hoeft te reageren op 'maatschappelijke onrust' en slechts dient in te spelen op maatschappelijke commotie. Dit doe je door een afzijdige en neutrale communicatiestijl en een empathische opstelling richting betrokkenen (Helsloot & In 't Veld, 2015).

6.4 *De keuze aan de huurder*

In deze paragraaf worden de vragen geanalyseerd die verdere participatie van de huurder veronderstellen door hen een keuze voor te leggen. In de vorige paragraaf werd reeds theorie rondom risicoacceptatie aangehaald. Deze theorie stelt dat vrijwilligheid een belangrijke factor is voor het accepteren van een risico door burgers (Slovic, 1987; Starr, 1969; van Eeten et al, 2012). Daarbij werden voorbeelden gegeven als roken, deelnemen aan het verkeer en wonen in uiterwaarden. In het kader van dit onderzoek zou keuzevrijheid voor de huurder leiden tot risicoacceptatie. De huurder heeft immers zelf de ruimte gehad om een keuze te maken en dus voor- en nadelen af te wegen.

In de vragenlijst werden twee vragen gesteld die de huurder een keuze gaven. Ten eerste werd de respondent gevraagd of ze een woning zouden aannemen die aan al hun wensen voldoet, maar waarvan ze weten dat er in het isolatiemateriaal tussen de muren asbest zit. Hierop antwoordde 40% de woning zeker te zullen huren. Nog eens 31% stelde de woning aan te nemen als men wist dat het asbest binnen enkele jaren werd verwijderd. Daarentegen stelde 21% de woning niet te zullen huren. De tweede vraag betrof het voorleggen van een keuze van andere aard. Respondenten werd gevraagd of ze zouden willen dat Talis hen een keuze zou voorleggen tussen het saneren van het asbest of het vervangen van de keuken of badkamer. De opvallende uitkomst was dat bijna 70% van de respondenten 'ja' invulde.

Hieruit blijkt dat het rondom het risico van asbest mogelijk is om de huurder keuzes voor te leggen. Een ruime meerderheid van 70% zou zelf een keuze willen maken tussen het laten saneren van het asbest of het vervangen van voorzieningen binnenshuis. Daarmee stelt de huurder impliciet dat ze bereid is een inschatting te maken van het risico dat het asbest vormt en mogelijk bereid te zijn deze te accepteren als ze daarvoor iets anders terug krijgen. De uitkomst van het survey is derhalve dat de

huurder van Talis vatbaar is beïnvloeding van risicoacceptatie, zoals onder andere Slovic (1987) veronderstelt. In de groepsgesprekken kwam een gelijksoortig beeld naar voren. Men zou graag een keuze willen maken tussen hetgeen in hun woning werd gedaan, maar wil voordat ze deze keuze maakt graag goed worden geïnformeerd over de gezondheidsrisico's van asbest. Voordat men een keuze maakt wil men echter niet alleen medewerkers van Talis, maar ook van onafhankelijke partijen horen, om een volledig beeld te krijgen van het risico. Daarbij denkt men bijvoorbeeld aan informatie vanuit de GGD. De uitkomsten van het onderzoek sluiten derhalve aan bij de theoretische uitspraken van Slovic (1987), die het begrip risicoacceptatie uitwerkte. Daarnaast blijkt het begrip vrijwilligheid daarin een grote rol te spelen, gezien het grote percentage huurders dat graag zelf een keuze wil maken. Deze uitkomsten zijn conform de theorie van Starr (1969). In het conclusiehoofdstuk wordt verder ingegaan op de morele implicaties die deze uitkomsten hebben.

Ten slotte schetsen Ter Mors et al (2012) een overzicht van voorwaarden van (groeps-) compensatie voor risico's. Uit het onderzoek blijkt dat de huurder een zekere bereidheid heeft om te worden gecompenseerd voor het asbestrisico dat men loopt. Ter Mors stelt een goede informatieplicht echter niet als voorwaarde voor compensatie. Deze komt echter duidelijk naar voren in de dataverzameling van dit onderzoek. In aanvulling van Ter Mors et al (2012) kan ten zesde worden gesteld dat *'transparante, volledige en empathische (onafhankelijke) informatievoorziening'* een voorwaarde is voor het succes van risicocompensatie.

6.5 De invloed van kenmerken en subjectiviteit op risicoperceptie

In de theorie werd ten slotte verwoord dat subjectieve factoren invloed hebben op de risicoperceptie van de burger (Hollander & Hanemaaijer, 2003; Janssen 2005; Helsloot & In 't Veld, 2014). Daarnaast is voor dit onderzoek getest of de demografische kenmerken van de steekproefpopulatie invloed hebben op de risicoperceptie die men uit. Om dit te testen zijn in de vragenlijst vragen opgenomen naar leeftijd, geslacht en opleidingsniveau van de respondent. Daarnaast werd gevraagd of de respondent kinderen heeft. Om de invloed van andere subjectieve factoren te testen is specifiek doorgevraagd op deze aspecten van de risicoperceptie tijdens het groepsgesprek.

Uit de resultaten blijkt met betrekking tot de demografische kenmerken van de steekproef dat ze maar zelden significante invloed hebben op de beantwoording van vragen. En, waar de resultaten wel significante invloed hebben blijkt de opgetelde verklarende kracht van de vier factoren niet boven de 10% uit te komen. Er kan daarom worden geconcludeerd dat leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en het hebben van kinderen niet of nauwelijks invloed hebben op de risicoperceptie van de huurder van Talis. Achteraf is de vraag naar het 'hebben van kinderen' echter ongelukkig gesteld. Veel belangrijker is het of deze kinderen inwonend zijn. Hierover meer in de reflectie van het afsluitende hoofdstuk.

Voorts bood het groepsgesprek de mogelijkheid om door te vragen op de antwoorden die de respondenten in de vragenlijst hadden gegeven. Aan de hand van persoonlijke verhalen en ervaringen met asbest gaf men aan te weten dat de kans op overlijden door asbest klein is. De deelnemers verwoordden echter wel een bepaald ontzag voor het risico, vanwege de potentiële gevolgen voor de gezondheid. Men stelt dat de statistische kansen dan klein mogen zijn, maar dat persoonlijke beleving een belangrijke rol speelt in de perceptie.

De resultaten overziend valt te concluderen dat de demografische kenmerken van de huurder van Talis zoals verkregen uit het survey geen invloed hebben op de perceptie die men heeft van het asbestrisico. Van leeftijd, geslacht en opleidingsniveau kan worden gesteld dat ze niet of nauwelijks invloed hebben op de risicoperceptie. Hetzelfde geldt voor het 'hebben van kinderen', maar deze formulering blijkt als gezegd ongelukkig. In het vervolg zou in onderzoek naar de risicoperceptie van huurders rond asbest gevraagd moeten worden naar 'inwonende kinderen' in plaats van het hebben van kinderen. In het groeps gesprek verwachtten de deelnemers dat inwonende kinderen invloed zouden hebben op de risicoperceptie. Er zijn echter geen resultaten om uitspraken te doen hierover. Uit het groeps gesprek kwam wel naar voren dat men ontzag heeft voor de potentiële gezondheidsrisico's van asbest. In termen van onder andere Helsloot en In 't Veld (2014) kan worden gesteld dat de 'gruwelijkheid' van het risico van asbest dus meespeelt als subjectieve factor in de risicoperceptie.

6.6 *Resumé en conclusies*

Dit hoofdstuk geeft vorm aan de analyse van het onderzoek. Het verbindt daarmee de theoretische uitspraken uit het derde hoofdstuk aan de resultaten die werden verkregen middels de dataverzameling. In het resultatenhoofdstuk is, aan de hand van de theorie, een structurering gevolgd die ook in dit hoofdstuk is gehanteerd.

Uit de analyse blijkt derhalve als eerste dat de huurder van Talis een risicorealist is, zoals Helsloot et al (2015) veronderstellen. Men heeft een realistisch beeld van het kleine risico dat asbest vormt, maar heeft tegelijkertijd ontzag of in sommige gevallen zelfs angst voor de gruwelijke gezondheidsrisico's van asbest. Daarnaast blijken huurders goed in staat om het risico van asbest in perspectief te plaatsen tot andere risico's. Tevens wordt de theorie ondersteund dat de huurder in verschillende rollen een andere mening uit over het risico. Opvallend is echter dat de theorie veronderstelt dat de huurder meer nadruk legt op veiligheid, terwijl uit de resultaten blijkt dat men 'als bestuurder' procentueel meer kiest voor veiligheid. De huurder van Talis legt dus, in tegenstelling tot wat de theorie veronderstelt, zelfs minder nadruk op veiligheid als 'de huurder als bestuurder'. De verhouding die Helsloot et al (2015) veronderstelt tussen de mening als consument en bestuurder is dus zelfs juist andersom; de huurder legt minder nadruk op asbestveiligheid. Mogelijke oorzaken hiervoor zijn de financiële positie van de huurder en het feit dat de woning niet zijn eigendom is, waardoor er minder verantwoordelijkheid wordt gevoeld. Verder blijkt hier duidelijk dat asbest slechts één van de risico's betreft, en voor de huurder geen speciale aandacht verdient. Risico's als brandveiligheid verdienen volgens de huurder bijvoorbeeld meer aandacht.

Als het gaat over informatievoorziening en betrokkenheid ligt er voor Talis een uitdaging. De informatievoorziening blijkt in sommige gevallen de huurder niet te bereiken, terwijl die ambitie wel werd uitgesproken. Daarnaast is de informatie niet altijd naar tevredenheid van de huurder. Wat betreft betrokkenheid is men duidelijk; 75% van de huurder stelt niet te hoeven worden betrokken bij de wijze waarop hun woningcorporatie omgaat met asbest. Verder achten huurders zichzelf goed in staat keuzes te maken. Bijna 70% van de huurders van Talis zou zelf willen kiezen tussen het saneren van het asbest binnenshuis of het vervangen van de keuken of badkamer. Voorwaarde daarbij is wel dat de

informatievoorziening vanuit Talis open, eerlijk en empathisch is. Tevens blijkt uit de groepsgesprekken dat men graag onafhankelijke informatie zou willen vanuit bijvoorbeeld de GGD. Als laatste blijkt uit de resultaten dat de onafhankelijke variabelen leeftijd, geslacht en opleidingsniveau geen invloed hebben op de risicoperceptie. Hetzelfde geldt voor het 'hebben van kinderen', maar achteraf is de vraagstelling verkeerd. In het survey had beter gevraagd kunnen worden naar het hebben van *inwonende kinderen*. In vervolgonderzoek zou hiernaar gevraagd moeten worden om over deze onafhankelijke variabele uitspraken te kunnen doen.

VII. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

“Wij werken met maatschappelijk budget; dus geld van de huurder, en elke euro kan maar één keer worden uitgegeven”¹⁶

Dit laatste hoofdstuk vormt de afsluiting van dit onderzoek. In dit hoofdstuk komt de inhoud van alle voorgaande hoofdstukken samen en zullen op basis daarvan conclusies worden getrokken. In paragraaf 7.1 wordt aan de hand van de beantwoording van de deelvragen een antwoord geformuleerd op de centrale vraagstelling van het onderzoek. Aan de hand van de beantwoording van de deelvragen en centrale vraagstelling kunnen gevolgtrekkingen en aanbevelingen worden getrokken. Dit zal gebeuren in paragraaf 7.2 *Aanbevelingen*. Daarbij zal zowel worden ingegaan op concrete aanbevelingen voor het asbest- en veiligheidsbeleid voor Talis (in 7.2.1) alsook op aanbevelingen voor vervolgonderzoek (7.2.2). In de derde en laatste paragraaf zal de reflectie van het onderzoek plaatsvinden. Daarbij wordt een splitsing gemaakt tussen reflectie op de theorie en op de wijze waarop het onderzoek is vormgegeven en uitgevoerd.

7.1 *Beantwoording van de vraagstelling*

In het inleidende hoofdstuk is de vraagstelling van het onderzoek geformuleerd en de beantwoording daarvan zal in deze paragraaf plaatsvinden. Ter beantwoording van de vraagstelling zijn tevens deelvragen geformuleerd, die in de respectievelijke hoofdstukken zijn beantwoord. Deze beantwoording draagt bij aan de centrale beantwoording hieronder. De vraagstelling van het onderzoek luidt:

Vraagstelling: Hoe kan woningcorporatie Talis middels inzicht in de perceptie van asbestveiligheid van huurders komen tot een meer proportioneel en participierend asbestbeleid?

Voor de beantwoording wordt gewerkt in twee stappen. Ten eerste wordt een korte weergave gegeven van de risicoperceptie van de huurders van Talis. Vervolgens wordt, ten tweede, ingegaan op hoe deze perceptie kan worden gebruikt ter aanscherping van asbestbeleid. Daarbij is het doel om te komen tot beleid dat meer proportioneel en participierend is.

In termen van risicoperceptie blijken de huurders van Talis risicorealisten te zijn. De huurder heeft een realistisch beeld van de omvang van het risico dat asbest vormt en kan deze omvang goed vergelijken met overlijdensrisico's van andere risico's. Wel is men zich bewust van de

¹⁶ Uitspraak van Karin Broekhuizen, voormalig manager Advies & Ondersteuning bij woningcorporatie Talis. De uitspraak schetst de keuzes waar de corporatiesector voor staat ten aanzien van de oplopende kosten van asbestsanering en –onderzoek in verhouding tot andere kostenposten.

gezondheidseffecten van asbest bij blootstelling en hebben sommige huurders daarvoor ontzag of zelfs angst. Mede daarom kan worden geconcludeerd dat de gruwelijkheid van de gezondheidsrisico's van asbest kan worden gezien als subjectieve factor in de risicoperceptie van de huurder. Verder blijkt het beeld te worden bevestigd dat men desgevraagd 'als huurder' en 'als bestuurder' een andere mening uit over asbest. In de rol van bestuurder leggen respondenten meer nadruk op veiligheid dan 'als huurder'. Daarnaast leggen 'bestuurders' veel meer nadruk op bouwtechnische veiligheid, terwijl de 'huurder' de nadruk legt op aanpak van brandveiligheid. Asbestveiligheid blijkt slechts één van de risico's waar 'huurders' en 'bestuurders' hun aandacht aan besteden en heeft in beide rollen geen speciale aandacht. Verder stellen huurders dat ze als ze goed worden geïnformeerd zelf keuzes zouden willen maken rondom investeringen in asbest. Aan de andere kant denkt driekwart van de respondenten dat Talis genoeg kennis en kunde in huis heeft om de beleidsvorming zelf te doen.

Nu we in kaart hebben gebracht hoe de risicoperceptie van de huurder van Talis eruit ziet gaan we gaan we bezien hoe deze kan worden gebruikt voor meer proportioneel en participerend asbestbeleid. De perceptie van het asbestrisico kan door Talis (en door andere woningcorporaties) worden gebruikt voor de wijze waarop men hun asbestbeleid, maar ook de rest van het veiligheidsbeleid, vorm geeft. Uit het onderzoek blijkt dat huurders realistisch denken over asbest en dat men snapt dat de kans op overlijden door asbest klein is. Tegelijkertijd neemt men de gezondheidsrisico's van asbest serieus. De huurder verwacht met andere woorden van Talis dat ze het asbestrisico serieus neemt en zorg draagt voor (asbest)veilige woningen. Aan de andere kant vindt men niet dat asbest speciale aandacht verdient ten koste van de aandacht voor andere risico's. Een meer proportioneel asbestbeleid, gevormd naar de perceptie van de huurder, houdt daarom in de basis in dat asbest binnen het veiligheidsbeleid *geen* speciale prioriteit krijgt. Huurders van Talis hechten aan veilig wonen en willen graag dat hun woning voldoet aan wet- en regelgeving. Proportionaliteit in risico- en asbestbeleid zou ook kunnen inhouden dat de huurder waar mogelijk een keuze krijgt voorgelegd. Uit het onderzoek blijkt dat hiervoor draagvlak is onder huurders van Talis.

Voordat dergelijke inhoudelijke keuzes door huurders kunnen worden gemaakt moeten echter nog verbeteringen plaatsvinden op het gebied van meer participatief risicobeleid. In het kader van meer participatie is voor de huurder een goede informatievoorziening van groot belang. Men wil graag tijdig en goed op de hoogte worden gebracht van de plannen van Talis en waardeert het als medewerkers van Talis meedenken over oplossingen op maat. Uit het onderzoek blijkt dat de huurder waarde hecht aan een woningcorporatie die informeert, overlegt en meedenkt; liever te veel dan te weinig. Aangaande meer participerend asbest- en veiligheidsbeleid denken huurders dat als de informatievoorziening op orde is, ze zelf bepaalde keuzes of afwegingen kunnen maken in veiligheidsbeleid. Daardoor participeert men als huurder in het veiligheidsbeleid van hun corporatie en kunnen keuzes worden gemaakt die passen bij de persoonlijke omstandigheden. Om dit te bewerkstelligen is van belang dat burgers op een *'transparante wijze worden geïnformeerd over risico's [...]' door zowel de overheid als risicoveroorzakers* (Helsloot & In 't Veld, 2014). Voorwaarde is dus een goede informatievoorziening vanuit Talis en andere relevante, onafhankelijke organisaties (bijvoorbeeld de GGD). Door de huurder middels informatievoorziening te betrekken bij de uitvoer van risicobeleid kunnen bewoners zelf gefundeerd keuzes gaan maken tussen alternatieven. Ze maken dan *'in samenspraak met bestuurders, een afweging maken over de 'lusten' en 'lasten'*" (Helsloot & In 't Veld, 2014) van het asbestrisico. Uit het

onderzoek blijkt echter dat de huurder niet bij de totstandkoming van het veiligheidsbeleid zelf willen worden betrokken. Daarvoor heeft Talis volgens hen genoeg kennis in huis.

7.2 *Aanbevelingen*

Hierboven is de vraagstelling van het onderzoek beantwoord. De beantwoording doet uitspraken over aspecten van het asbest- en risicobeleid van woningcorporaties die kunnen worden aangepakt. In deze paragraaf worden de relatief abstracte uitspraken van de beantwoording omgezet in aanbevelingen. De aanbevelingen worden opgedeeld in twee delen. Ten eerste worden concrete voorstellen gedaan aan Talis voor de wijziging van hun asbest- en veiligheidsbeleid. Ten tweede zullen aanbevelingen worden gedaan omtrent mogelijk vervolgonderzoek.

7.2.1 Talis' asbest- en veiligheidsbeleid

In de beantwoording van de vraagstelling werd ingegaan op hoe het asbestbeleid van Talis meer proportioneel en participierend kan worden gemaakt. Proportionaliteit houdt hier in dat de huurder van Talis middels het onderzoek verwoordt geen speciale aandacht te hechten aan het asbestrisico boven andere risico's rondom de woning. Er hoeft daarom geen extra aandacht te worden besteed aan asbest ten koste van andere risico's. Daarnaast kan wat huurder betreft de participatiegraad in de uitvoering veiligheidsbeleid omhoog, maar hoeven ze niet bij de beleidsontwikkeling zelf te worden betrokken. Dit zijn de hoofdlijnen van het advies aan Talis, maar deze zijn nog vrij ambigu. Hierna zullen enkele aandachtsgebieden worden besproken die Talis kan aanpakken voor het realiseren van een meer proportioneel en participierend asbestbeleid.

Ten eerste is in het achtergrondhoofdstuk het begrip asbestveiligheid besproken. Daarvoor werd de categorisering gehanteerd die Talis in haar asbestbeleid maakt om te bepalen of aangetroffen asbest wel of niet moet worden verwijderd. De categorisering bestaat uit een vijftal categorieën, die in oplopende volgorde het risico van het aangetroffen asbest bepalen. Daarbij wordt rekening gehouden met kenmerken als constructief, aanraakbaar en of het asbest wel of niet-hechtgebonden is. Talis hanteert de richtlijn dat alle asbest in categorie 3, 4 en 5 moet worden gesaneerd of verzegeld vanwege het 'geringe', 'verhoogde' en 'hoge' risico. Op basis van de uitkomsten van het onderzoek kan deze richtlijn worden heroverwogen. Het lijkt verstandig om asbest in categorie 5 te blijven saneren. Het gaat hier namelijk om niet-hechtgebonden asbest, dat een relatief hoog risico vormt voor de gezondheid, omdat het gemakkelijk vrijkomt. Naar de categorieën 3 en 4 kan echter wel worden gekeken, omdat het hier gaat om hechtgebonden asbest. Dit asbest zit op plekken die aanraakbaar zijn voor de huurder, maar alleen mechanisch beschadigd kan worden. Met de conclusies van het onderzoek in het achterhoofd kan worden gedacht aan (onafhankelijk) informeren over de aanwezigheid van dit asbest en bewoners zelf laten bepalen of het wordt verwijderd. Tevens ligt er bij dergelijke constatering in categorie 3 en 4 de mogelijkheid om de huurder te informeren over het risico. Vervolgens kan de huurder de keuze worden voorgelegd tussen het saneren van het asbest of het vervangen van voorzieningen in huis (zoals de keuken of badkamer). Bij asbest in deze twee categorieën liggen dus kansen voor meer proportionaliteit en het betrekken van de huurder. Talis moet hier echter goed nadenken over de eventuele praktische invulling van het beleid.

Ten tweede heeft Talis vanaf 2012 gekozen voor het inventariseren van haar gehele bezit met een bouwjaar van voor 1994. Op basis daarvan zijn brieven en asbestkaarten verspreid onder huurders met informatie over de eventuele aanwezigheid van asbest in woningen. In het onderzoek blijkt echter dat niet iedereen deze kaart (bewust) heeft ontvangen. Talis zou er hier voor kunnen kiezen om een keuze te maken. Wil de woningcorporatie dat elke huurder in een woning van voor '94 actief weet van het asbest in hun woning? Als het antwoord 'ja' is moet men actief aan de slag om iedereen te voorzien van de relevante informatie. In de groepsgesprekken kwam het idee naar voren om de huurder te laten tekenen voor ontvangst van de asbestkaart. Een dergelijke aanpak lijkt een vruchtbare manier om de huurder actief in te lichten.

De derde concrete aanbeveling ligt in het verlengde van de tweede, maar geldt voor het gehele veiligheidsbeleid van Talis. De informatievoorziening moet kwalitatief goed en volledig zijn. Dit lijkt een open deur, maar open, eerlijk en empathisch communiceren met huurder over risico's is essentieel en er geldt dan ook; liever teveel dan te weinig. De huurder geeft in het onderzoek aan graag geïnformeerd te worden over risico's, zodat men een inschatting kan maken van de gevolgen en kan men tevens de eigen verantwoordelijkheid inschatten. Daarnaast zorgt een uitvoerige informatievoorziening ervoor dat huurders afwegingen kunnen maken op het moment dat Talis hen een keuze voorlegt.

Ten vierde dient binnen Talis een normatieve discussie op gang te komen met betrekking tot keuzevrijheid bij de huurder. Uit het onderzoek blijkt dat huurders, mits afdoende geïnformeerd, in staat zijn keuzes te maken. Talis bedient echter een kwetsbare doelgroep, vanwege financiële, lichamelijke of geestelijke beperkingen, ouderdom, allochtone afkomst en matige beheersing van de taal. De grote meerderheid van de huurders blijkt, gezien de resultaten, in staat zelf een keuze te maken. Echter, Talis bedient een bovengemiddeld groot deel van de onderkant van de sociale huurmarkt in Nijmegen. De beoordeling van de handelingsbekwaamheid van de huurder is daarom een zeer lastige, maar essentiële opgave voor de woningcorporatie. Deze keuzes die men maakt zijn echter vooral normatief van aard en kan lastig op basis van de data in dit onderzoek worden gedaan. Daarvoor is simpelweg geen geschikte data verzameld. Wel is het vraagstuk dankzij het verkennende karakter van dit onderzoek intern aan het licht gekomen en heeft vragen opgeroepen. Binnen Talis dient daarom interne discussie te worden gevoerd over welke gevolgen de kwetsbaarheid van haar doelgroep het veiligheidsbeleid beïnvloedt.

7.2.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Voor u ligt één van de eerste onderzoeken naar de risicoperceptie van burgers omtrent asbest. In het theoretisch kader werd al beschreven dat het voor overheden van belang is om meer begrip te krijgen van risicopercepties, om de spagaat in communicatie tussen burger en overheid te slechten. Voor meer begrip van risicopercepties moet daarom in het algemeen meer onderzoek worden gedaan naar de mening van de 'narrige burger' betreffende risico's. Kunnen ze de omvang ervan inschatten? Kan men de kans op overlijden door een risico vergelijken met andere risico's? En, heel belangrijk, welke subjectieve factoren horen er bij de risicoperceptie rond een bepaald risico? Voor het verbeteren van de risicocommunicatie moet daarom meer onderzoek worden gedaan. Ten tweede is meer onderzoek vereist naar de risicoperceptie van huurders. Uit dit onderzoek blijkt nu dat huurders in Nijmegen realistisch zijn over het risico van asbest, maar om deze stelling te toetsen en verdiepen is meer vergelijkbaar onderzoek nodig elders. Daarnaast zijn, zoals in de reflectie zal blijken, enkele

vraagstellingen niet handig verwoord in het survey. Nader onderzoek kan hiervan leren en de vraagstellingen verbeteren. Ten derde is meer onderzoek nodig naar de wijze waarop de risicoperceptie van huurders over risicobeleid kan worden gebruikt voor het aanscherpen van veiligheidsbeleid van woningcorporaties. Dit onderzoek vormt een aftrap voor het beschrijven van de mogelijkheden voor meer participierend veiligheidsbeleid. Door hiernaar breder en grondiger onderzoek te doen en door te vragen naar de gewenste wijze van participatie kan hiervan een beter beeld worden gevormd. Deze handelswijze past bij het open, eerlijk en empathisch communiceren en verbetert de participatie van huurders. Ten vierde werd hierboven al gesteld dat de meerderheid van de huurders risicorealist is en daarom vatbaar voor de verwoorde voorstellen. Een kleine minderheid van de huurders betreft echter kwetsbare groepen die mogelijk door hun persoonlijke situatie niet zelf in staat is een rationele afweging te maken in hun veiligheidssituatie. Vervolgonderzoek zou daarom kunnen inhouden dat wordt onderzocht hoe voor deze kwetsbare groepen veiligheidsbeleid wordt gemaakt.

7.3 *Reflectie*

In deze afsluitende paragraaf wordt gereflecteerd op het onderzoek dat hierboven is beschreven. Daartoe wordt ten eerste een reflectie geschreven op de theorie die werd gebruikt ter beschrijving van de risicoperceptie van huurders. Ten tweede wordt het verloop van het onderzoek onder de loep genomen.

7.3.1 Reflectie op gehanteerde theorie

Voor het onderzoek is theorie gebruikt rondom risicoperceptie, risicoacceptatie en risicocompensatie. Deze drie theoretische begrippen blijken van grote waarde voor het verklaren van de mening van de huurder omtrent het veiligheidsbeleid van hun woningcorporatie. De validiteit van de meetmethoden waren daarom zeer hoog. Voor vervolgonderzoek naar risicopercepties van burgers valt aan te raden om deze theorie nogmaals te raadplegen en hanteren. In sommige gevallen heeft het onderzoek niet de resultaten opgeleverd die gewenst of verwacht waren, waardoor ze niet voldeden aan de theorie. Mijn inschatting is echter dat deze hiaten enerzijds verklaard kunnen worden door het feit dat ze simpelweg niet opgaan voor asbest. Anderzijds kan het liggen aan de praktische invulling, en daarmee de betrouwbaarheid, van het onderzoek. Enkele vraagstellingen zijn achteraf niet voldoende geformuleerd en hebben daarom niet de gewenste data opgeleverd. Dit zal echter worden uitgewerkt in de volgende paragraaf.

7.3.2 Reflectie op onderzoeksplan

Hierboven werd al gereflecteerd op de theorie die werd gehanteerd in het onderzoek. In deze paragraaf vindt de reflectie op het praktische verloop van het onderzoek plaats. Hiervan is reeds verslag gedaan in 4.3.2. Het onderzoek had een iteratief karakter, waar 'on the go' besluiten moesten worden genomen over de invulling ervan. Daarbij is gekozen voor het uitzetten van een digitaal survey, dat in overleg met zowel Crisislab als Talis werd vormgegeven. De inhoud van de vragenlijst werd zorgvuldig samengesteld op basis van de theorie en bevatte alle theoretische begrippen die in het theoretisch kader werden beschreven. Achteraf bleken enkele vragen echter beter te kunnen worden geformuleerd. Ten eerste is respondenten gevraagd naar de 'grootte van het risico van asbest voor de gezondheid'. Deze

kan op meerdere manieren worden geïnterpreteerd en heeft waarschijnlijk daardoor een gemengd beeld opgeleverd. Ten tweede werd de vraag 'heeft u kinderen?' gesteld. Deze factor blijkt in de analyse geen invloed te hebben op de risicoperceptie van de huurder. Achteraf is deze vraag ook niet relevant, aangezien het niet gaat om het hebben van kinderen, maar het hebben van *inwonende* kinderen. In vervolgonderzoek wordt daarom aangeraden voor een meer betrouwbaar antwoord de respondent te vragen naar inwonende kinderen. Via deze werkwijze worden respondenten uitgefilterd die wel kinderen hebben, maar waarvan ze niet meer thuis wonen. Zo kan beter worden onderzocht of de huurder met kinderen in huis een hogere perceptie van het asbestrisico hebben dan de huurder zonder of met uitwonende kinderen.

Nadat de resultaten van het survey grotendeels bekend waren is een groepsgesprek gehouden. De animo voor deelname was verrassend laag. Van de 3000 aangeschreven huurders waren er slechts zes aanmeldingen op twee data, waarvan uiteindelijk vier mensen daadwerkelijk hebben deelgenomen. Het groepsgesprek leverde echter een waardevolle verdieping op de verkregen data uit het survey. Verdieping door middel van een groepsgesprek blijkt daarom een goede methode om inzicht te verkrijgen in de risicoperceptie van de burger. Hierbij kan in het bijzonder worden doorgevraagd op de subjectieve factoren die invloed hebben op de risicoperceptie. Hiervoor is in een vragenlijst maar beperkte mogelijkheid, terwijl het groepsgesprek daarvoor een ideale onderzoeksmethode is.

Noten

- 1 Uitspraak van John Godfrey Saxe in The Daily Cleveland Herald van 29 maart 1869. Saxe benadrukt met zijn uitspraak dat wetten vaak respect verdienen zolang het publiek niet weet hoe ze gemaakt zijn. Deze uitspraak wordt overigens vaak ten onrechte toegeschreven aan Otto von Bismarck.
- 2 Quote over asbest en haar eigenschappen, uit de Kezel (2013).
- 3 Laatst gewijzigd besluit Staatsblad, 2008, nr. 160.
- 4 Certificatienormen SC-530 en SC-540.
- 5 Talis noteert bij deze categorie een belangrijke nuance; ‘Geen asbest aangetroffen wil niet zeggen dat er geen asbest aanwezig is. Dit mogelijk toch aanwezige, maar niet-zichtbare asbest kan wel een probleem opleveren bij sloop dan wel renovatie of onderhoud (Talis, 2013).
- 6 Republikeins Senator John McCain verwoordde in 2004 een oproep van risicoacceptatie en moed. De uitspraak omtrent realiteit over risico’s is opvallend gezien de aanslagen van 11 september 2001 slechts tweeënhalf jaar daarvoor plaatsvonden. J. McCain (2004). Why Courage Matters: The Way to a Braver Life, New York, p. 35-6.
- 7 Exclusief verkeersongevallen
- 8 Alleen blijvende letsels
- 9 Gebaseerd op studies naar samenhang dagelijkse variatie in sterfte en luchtverontreiniging
- 10 Alleen verloren levensjaren door sterfte
- 11 Alleen verloren levensjaren door sterfte
- 12 Janssen (2005, p. 38) haalt in zijn betoog een GGD-arts aan, die op ‘onnavolgbare wijze’ de asbestproblematiek wist te relativiseren. De auteur tracht met deze en andere voorbeelden de relativiteit van de risico’s als gevolg van asbesttoepassingen weer te geven.
- 13 Het gehele huurdersbestand betreft ca. 14.000 wooneenheden. Daarbij moet de kanttekening worden geplaatst dat niet van alle huurders een e-mailadres (of telefoonnummer) beschikbaar is. Daarnaast is het de vraag in hoeverre de weinige e-mailadressen die beschikbaar zijn nog up-to-date zijn. Het aantal personen waar de vragenlijst effectief is heen gestuurd is dientengevolge lastig vast te stellen. Een schatting op basis van de beschikbare e-mailadressen – ongeveer 3800 – en het aantal foutmeldingen betreft dat tegen de 3000 e-mailadressen succesvol zijn benaderd.
- 14 Uitspraak van de Amerikaanse schrijver, docent en humorist Mark Twain (1835-1910).
- 15 Uitspraak van Benjamin Franklin, één van de grondleggers (‘Founding Fathers’) van de Verenigde Staten en medeopstellers van de Amerikaanse grondwet. Daarnaast was Franklin gerespecteerd fysicus, 1706 – 1790.
- 16 Uitspraak van Karin Broekhuizen, voormalig manager Advies & Ondersteuning bij woningcorporatie Talis. De uitspraak schetst de keuzes waar de corporatiesector voor staat ten aanzien van de oplopende kosten van asbestsanering en –onderzoek in verhouding tot andere kostenposten.

Literatuur

- Accio (2015). Over ons. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.platformaccio.nl/over-ons>. Vinddatum 27 mei 2015.
- Albinski, M. (1972). *Survey research: een methode van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Het Spectrum: Houten.
- Asbestnet (2006). Asbest. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.asbestnet.nl/asbest/index.htm> . Vinddatum 7 juli 2015.
- Asbestnet (2006). Wetten en regels. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.asbestnet.nl/wetgeving/index.htm> . Vinddatum 7 juli 2015.
- Baarda, B. & Goede, M., de (2006). *Basisboek Methoden en Technieken. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwantitatief onderzoek*. Houten: Wolters-Noordhoff.
- Baas, J.H., de (1995). *Bestuurskunde in hoofdlijnen. Invloed op beleid*. Groningen/ Houten: Wolters-Noordhoff bv.
- Baumgartner, F.R. & Jones, B.D. (1993). *Agendas and Instability in American Politics*, Chicago: University of Chicago Press.
- Beekers, W. (2012). *Het bewoonbare land. Geschiedenis van de volkshuisvesting in Nederland*. Uitgeverij Boom: Amsterdam.
- Bemer, E., S. Mulder & D. Verhue (2012). *Burgers over Risico's en Verantwoordelijkheden*. Amsterdam: TNS NIPO.
- Binnenlands Bestuur (2012). *Gemeente Breda verrast door problemen Laurentius*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/nieuws/gemeente-breda-verrast-door-problemen-laurentius.8502997.lynkx>. Vinddatum 13 mei 2015.
- Blake, E.R. (1995). *Understanding outrage: how scientists can help bridge the risk perception gap*. Environmental Health Perspectives Supplements, 103, (S6), 123-125.
- Boeie, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Brandsen, T. & Helderma, J.K. (2004). 'Volkshuisvesting'; in: H. Dijstelbloem, P.L. Meurs en E.K. Schrijvers (red), *Maatschappelijke dienstverlening. Een onderzoek naar vijf sectoren*. Amsterdam: WRR. P. 65-131.

- CBS (2014). *Leeftijdsofbouw Nederland 2014. Bevolkingspiramide*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/cijfers/extra/piramide-fx.htm>. Vinddatum 22 september 2015.
- Centraal Fonds Volkshuisvesting (2015). *Centraal Fonds Volkshuisvesting*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: www.cfv.nl. Vinddatum 16 juli 2015.
- Checkmarket (2015). *Mail Survey*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <https://nl.checkmarket.com/tag/mail-survey/>. Vinddatum 21 september 2015.
- Eeten, M., van, Noordegraaf-Eelens, L., Ferket, J. & Februari, M. (2012). *Waarom burgers risico's accepteren en waarom bestuurders dat niet zien*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties: Den Haag.
- Elchardus, M., de Groof, S. & Smits, W. (2005). *Rationele angst of collectieve voorstelling van onbehagen; Een vergelijking van twee paradigma's ter verklaring van onveiligheidsgevoelens*. Mens en Maatschappij, 80 (1), 48-68.
- Elchardus, M., de Groof, S. & Smits, W. (2008). *Rational fear or represented malaise: A crucial test of two paradigms explaining fear of crime*. Sociological Perspectives. 50 (3), 453-471.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS (and sex and drugs and rock'n'roll)*. P. 209-47. London: Sage Publications Ltd. Third Edition.
- De Gelderlander (2012). *Mogelijk asbest in 81 woningen Voorstenkamp*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.gelderlander.nl/regio/nijmegen-e-o/nijmegen/mogelijk-asbest-in-81-woningen-voorstenkamp-1.3471623>. Vinddatum 13 mei 2015.
- Gemeente Nijmegen (2014). *Stads- en Wijkmonitor 2014, Sociaal-Economisch Profiel*. Gemeente Nijmegen, Onderzoek & Statistiek, p. 8.
- Gezondheidsraad (2010). *Asbest. Risico's van milieu- en beroepsmatige blootstelling*. Den Haag: Gezondheidsraad.
- Gorden, R. (1998). *Basic Interviewing Skills*. Long Grove: Waveland Press.
- Grotenhuis, M., te & Matthijssen, A. (2009). *Basiscursus SPSS. Versie 15-17*. Assen: van Gorcum.
- Helsloot, I., Groenendaal, J. & In 't Veld, M. (2014). *Maatschappelijke reacties na incidenten: een verkennend onderzoek naar het onderscheid tussen, en determinanten van maatschappelijke commotie, bezorgdheid en agressie*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Helsloot, I. & In 't Veld, M. (2015). *Kennisdocument Ongerust over onrust*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties: Den Haag.

- Helsloot, I., Scholtens, A. & Stapels, A. (2015). *Kennisdocument Burgers over risico's en incidenten*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties: Den Haag.
- Helsloot, I. & Scholtens, A. (2015). *Krachten rond de risico-regelreflex beschreven en geïllustreerd in 27 voorbeelden*. Boom Lemma uitgevers: Den Haag.
- Helsloot, I. & Schmidt, A. (2012). The Intractable Citizen and the Single-Minded Risk Expert – Mechanisms Causing the Risk Regulation Reflex Pointed Out in the Dutch Risk and Responsibility Programme. *European Journal of Risk Regulation*, 3(3), 305-312.
- Hollander, A.E.M., de & Hanemaaijer, A.H. (2003). *Nuchter omgaan met risico's*. Milieu- en Natuur Planbureau NMP. RIVM rapport 25170147.
- Hood, C. (2013). *The Blame Game: Spin, Bureaucracy, and Self-Preservation in Government*. Princeton: University Press.
- Inspectie SZW (2012). *Aanpak asbest 2012 – 2015. Een kwestie van lange adem*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/brochures/2012/05/08/asbest-brochure/aanpak-van-asbest-2012-2015.pdf>.
Vinddatum 7 oktober 2015.
- Janssen, J. H. M. (2005). *Wonderstof en sluipmoordenaar. De perceptie van het asbestgevaar als spiegel van de tijd 1930-1990*. *Gewina*, 28 (1), p. 38-53.
- Kahneman, D. (2003). *A perspective on judgment and choice: mapping bounded rationality*. *American psychologist*, 58(9), 697.
- De Limburger (2012). *Servatius verkoopt bezit in Luik*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.limburger.nl/article/20121002/REGIONIEUWS06/121009599/1007>
- Lindblom, C.E. (1959). *The Science of Muddling Through*. *Public Administration Review* (19), p. 79-88.
- Lindblom, C.E. (1979). *Still Muddling, Not Yet Through*. *Public Administration Review* (39), p. 517-526.
- Lucassen, P.L.B.J. & Olde Hartman, T.C. (2007). *Kwalitatief onderzoek. Praktische methoden voor de medische praktijk*. Bohn Stafleu van Loghum: Houten.
- Meurs, P. (2014). *Risicoreductie*. *Zorgvisie*, 44 (4), p. 35.
- NOS (2013). *Kosten asbest Utrecht 9 miljoen*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://nos.nl/artikel/531108-kosten-asbest-utrecht-9-miljoen.html>. Vinddatum 13 mei 2015.

- NRC (2012). *Next.checkt: 'Per jaar sterven 900 tot 1.300 mensen door asbest'*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.nrcnext.nl/blog/2012/07/31/next-checkt-per-jaar-sterven-900-tot-1-300-mensen-door-asbest/>. Vinddatum 7 oktober 2015.
- Public Mission (2014). *Wonen op een hogedrukgasleiding in Wijchen*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: http://www.pm.nl/sites/default/files/201412PMSpecialRenV31_Wijchen.pdf
- Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (2014). *Risico's gewaardeerd. Naar een transparant en adaptief risicobeleid*. Den Haag.
- Rijksoverheid (2015). *Eerste Kamer stemt in met nieuwe opzet corporatiebestel*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2015/03/17/eerste-kamer-stemt-in-met-nieuwe-opzet-corporatiebestel.html> . Vinddatum 7 juli 2015.
- Rijksoverheid (2013). *Ontwikkeling Woningvoorraad*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: http://vois.datawonen.nl/quickstep/QSReportAdvanced.aspx?report=cow13_102&geolevel=nederland&geoitem=1&period=1985,1990,1995,2000,2005,2010,2012. Verkregen op 30 april 2015.
- Rijksoverheid (2013). *Troonrede 2013*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013.html> . Vinddatum 9 juni 2015.
- Rijksoverheid (n.d.). *Verbod op asbestdaken*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/asbest/verbod-op-asbestdaken> . Vinddatum 7 juli 2015.
- ROB (2012). *Belichaming van de kundige overheid*. Advies van de Raad voor het Openbaar bestuur.
- Ropeik, D. (2006). *The perception gap*. Pflanzenschutz- Nachrichten Bayer, 59(1), 105- 116.
- Rosenthal, U., 't Hart, P. & Kouzmin, A. (1991). *The bureaupolitics of crisis management*. Public Administration, 1991, 69 (2), 211-233.
- RTL Nieuws (2015). *Binnenstad Roermond op slot vanwege asbestalarm*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.rtlnieuws.nl/nieuws/binnenland/binnenstad-roermond-op-slot-vanwege-asbestalarm>. Vinddatum 13 mei 2015.
- Rijksoverheid (2013). *Troonrede 2013*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013.html>. Vinddatum 9 juni 2015.

- Rijksoverheid (2015). *Cijfers over Bouwen en Woningen; 'Ontwikkeling woningvoorraad'*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://cowb.datawonen.nl/index.html#hoofdstuk1>. Vinddatum 21 september 2015.
- SER (2003). *De Winst van Waarden*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <https://www.ser.nl/nl/publicaties/adviezen/2000-2007/2000/b19054.aspx>. Verkregen op 21 april 2015.
- Saunders, M., Lewis, P. & Thornhill, A. (2008). *Methoden en Technieken van Onderzoek, vierde editie*. Nederlandse bewerking: Verckens, J.P. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Sjöberg, L. (1996). *A discussion of the limitations of the psychometric and cultural theory approaches to risk perception*. *Radiat Prot Dosimetry*, 68(3), 219-225.
- Slovic, P. (1987). *Perception of risk*. *Science*, 236(4799), 280-285.
- Starr, C. (1969). *Social Benefit versus Technological Risk*. *Science*, 165(3899), 1232-1238.
- Talis (2013). *Asbestbeleid Talis: Kaders. Beleidskaders en saneringsstrategie*. Intern beleidsdocument, Nijmegen, Talis, p. 26.
- Tempelman, J., Tromp, P.C., Swartjes, F.A. & Knol, A.B. (2010). *Praktische consequenties van het advies van de Gezondheidsraad inzake asbest 2010*. TNO: Utrecht.
- Ter Mors, E., Terwel, B. & Daamen, D. (2012). *The potential of host community compensation in facility siting*. *International Journal of Greenhouse Gas Control*. DOI: 10.1016/j.ijggc.2012.07.002.
- Tol, J. van, Helsloot, I. & In 't Veld, M. (2015). *Handreiking Bestuurlijk balanceren met risico's en verantwoordelijk heden*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties: Den Haag.
- Tonkens, E. (2012). *Vijf misvattingen over de participatiesamenleving*. Beschikbaar op het World Wide Web, op: <http://www.actiefburgerschap.nl/wp-content/uploads/2014/04/Afscheidsrede-16april14.pdf> . Vinddatum 1 juli 2015.
- Tweede Kamer, vergaderjaar 2014–2015, 33 606, nr. 4.
- Woud, A. van der (2010). *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Vennix, J.A.M. (2009). *Theorie en praktijk van empirisch onderzoek*, derde editie. Essex: Pearson Education Limited.
- Verbraeken, H. (2012, 30 januari). *Woningcorporatie Vestia in grote financiële problemen; Koortsachtig overleg tussen sector en overheid over reddingsplan*. *Financieel Dagblad*, p.1.
- Vocht, A., de (2006). *Basiscursus SPSS 14 voor Windows*. Utrecht: Bijleveld Press.

- Waarborgfonds Sociale Woningbouw (2015). *Waarborgfonds sociale woningbouw*. Beschikbaar op het World Wide Web, op www.wsw.nl. Vinddatum 16 juli 2015.
- Woudenberg, F. (1997). *Er is altijd gevaar voor de volksgezondheid: risicocommunicatie in vogelvlucht*. Comma; 11, p. 2-5.
- Wijdeven, T. M. F. van de (2012). *Doe democratie: Over actief burgerschap in stadswijken*. Delft: Eburon.

Bijlage 1 Vragenlijst bewonersonderzoek Talis – september 2015

Vragenlijst bewonersonderzoek Talis - september 2015

Deze vragenlijst is opgesteld door een onderzoeksgroep van de Radboud Universiteit. Zij doet in opdracht van Talis onderzoek naar hoe het beste met asbest omgegaan kan worden. Een belangrijk element hierin is hoe huurders kijken naar de risico's van asbest. Het doel is in kaart te brengen wat uw beeld is bij asbest en de mogelijke risico's ervan. Daarnaast willen wij graag weten op welke manieren u kunt worden betrokken bij het asbestbeleid van woningcorporaties.

Er zijn geen goede of foute antwoorden in deze vragenlijst, het gaat om uw mening. Aan het einde van de vragenlijst vragen we naar uw leeftijdscategorie, geslacht en opleidingsniveau. De antwoorden die u invult zullen echter volledig anoniem worden verwerkt.

1. Weet u of er in uw woning asbesthoudend materiaal aanwezig is? *

- Ja, ik weet dat er asbest aanwezig is in mijn woning
- Nee, er is geen asbest aanwezig in mijn woning
- Ik weet niet (zeker) of er asbest aanwezig is in mijn woning

2. Woont u in een woning die gebouwd is voor 1994? *

- Ja
- Nee
- Weet ik niet

3. Heeft uw woningcorporatie Talis u op de hoogte gesteld van de eventuele aanwezigheid van asbest in uw woning? *

- Ja
- Nee

Weet ik niet

4. Heeft u een asbestkaart (voor in de meterkast), met informatie over de eventuele aanwezigheid van asbest in uw woning, van Talis ontvangen? *

Ja

Nee (ga door naar vraag 6).

5. Bent u tevreden met de informatie op de asbestkaart? Zo nee, waarom niet?

Ja

Nee, want...

6. Waarin zou Talis als eerste moeten investeren volgens u als bewoner (vink het antwoord aan dat voor u het meest van toepassing is) *

Inbraakpreventie

Brandveiligheid

Verouderde keukens of badkamers vervangen

Asbestveilige woningen

Energiezuinige woningen

Weet ik niet

Anders, namelijk...

7. Welke vorm van veiligheid vindt u als bewoner het meest belangrijk? (vink het antwoord aan dat het meest van toepassing is) *

Veilige waterleidingen (zonder legionella)

Asbestveilige woningen

Brandveiligheid

Bouwtechnische veiligheid

Inbraakpreventie

8. Hoe groot denkt u dat het risico is van asbest voor uw gezondheid? *

- Zeer klein
- Klein
- Neutraal
- Groot
- Zeer groot
- Weet ik niet

9. Hoe groot denkt u dat de kans is, dat als u in een woning met asbest woont, u kunt overlijden door een asbestgerelateerde ziekte: *

- Zeer klein
- Klein
- Neutraal
- Groot
- Zeer groot
- Weet ik niet

10. Wat denkt u; het risico op overlijden door asbest in een woning is groter of kleiner... (per risico 'groter' of 'kleiner' invullen)

... dan door verkeersongeval.

... dan door het neerstorten van een vliegtuig.

... dan door een brand in huis.

... dan door vallen van de trap.

... dan door een overstroming.

... dan door een blikseminslag.

11. Stel, u gaat een woning huren die voldoet aan uw wensen. Talis informeert u over de aanwezigheid van isolatie-asbest tussen de muren van de woning. Bij normaal gebruik van de woning komt u hier niet mee in aanraking. Wat betekent dit voor u? *

- Ik zou de woning zeker huren
- Ik zou de woning huren als ik weet dat het asbest binnen een aantal jaren verwijderd wordt
- Ik zou de woning niet huren
- Anders, namelijk...

Informatieblok

Voordat u verder gaat met de vragenlijst, vragen wij u om deze informatie rustig door te lezen.

Asbest werd met name in de jaren '60 en '70, maar ook in de jaren '80 veel gebruikt in bouwmaterialen. Asbest werd in die tijd gezien als een wondermiddel, omdat het goedkoop is en een brandwerende en isolerende werking heeft. Later werd bekend dat het langdurig inademen van grote hoeveelheden asbestvezels de kans vergroot op longaandoeningen die zich tientallen jaren later kunnen openbaren. De overgrote meerderheid van de mensen die overlijdt door asbestblootstelling, heeft in het verleden beroepsmatig met asbest gewerkt. In 1993 werd de verwerking en verkoop van asbest verboden.

Asbest dat op dit moment nog aanwezig is in woningen, is vaak verwerkt bij de bouw, bijvoorbeeld in de spouwmuur, en komt meestal niet in aanraking met de open lucht. Zolang het asbesthoudend materiaal niet wordt beschadigd, bijvoorbeeld door boren of zagen, komen er geen asbestvezels vrij en ademt u geen asbestvezels in.

12. Stel u bent bestuurder van Talis. Waarin zou u als bestuurder van Talis als eerste investeren? (Vink de optie aan die u het meest belangrijk vindt) *

- Brandveiligheid
- Asbestveilige woningen
- Energiezuinige woningen
- Inbraakpreventie
- Verouderde keukens of badkamers vervangen
- Weet ik niet
- Anders, namelijk...

13. Woningcorporaties zijn verantwoordelijk voor betaalbare en veilige woningen. Ze zorgen onder andere voor brand-, gas-, asbest en bouwtechnische veiligheid van de woningen en woongebouwen. Op welke vorm van veiligheid zou u als bestuurder van Talis de meeste nadruk leggen? (Vink de optie aan die u het meest belangrijk vindt) *

- Asbestveilige woningen
- Bouwtechnische veiligheid
- Inbraakpreventie
- Veilige waterleidingen (zonder legionella)
- Brandveiligheid

14. Stel u bent bestuurder van Talis. In een woninggebouw zit asbest in de meterkast. Bij normaal gebruik van de woning komen de bewoners niet in aanraking met het asbest. De bewoners lopen dus geen gezondheidsrisico. Wat zou u doen als bestuurder? *

- Ik zou direct het asbest laten verwijderen. Ook als dat betekent dat de bewoners tijdelijk ergens anders moeten worden opgevangen.
- Ik zou de bewoners laten kiezen: of direct het asbest verwijderen of op een later tijdstip bij een standaard onderhoudsmoment.
- Ik zou bewoners uitleggen dat het asbest geen gevaar oplevert voor de gezondheid als ze het asbest niet beschadigen. Het asbest wordt daarom niet verwijderd.
- Weet ik niet.
- Anders, namelijk...

15. Stel u bent bestuurder van Talis. In een appartementengebouw komt bij onderhoud in de hal een kleine hoeveelheid asbest vrij. Bewoners zouden hiermee in aanraking kunnen komen. Wat zou u doen als bestuurder? *

- Ik zou direct al het asbest in de hal laten verwijderen. Ik zorg dat de bewoners ergens anders opgevangen worden.
- Ik zou direct al het asbest in de halen laten verwijderen. De bewoners mogen zelf kiezen of ze in de woning blijven of tijdelijk ergens anders worden opgevangen.
- Ik zou alleen het vrijgekomen asbest laten verwijderen en de bewoners uitleggen dat de kleine hoeveelheid vrijgekomen asbest maar een heel klein risico oplevert voor hun gezondheid. Opvang ergens anders is dus niet nodig.

- Ik zou het asbest op een later, regulier onderhoudsmoment laten verwijderen.
- Anders, namelijk...

16. Hoe zou u het liefst geïnformeerd willen worden over de asbestveiligheid van uw woning of buurt? Door middel van: *

- E-mail of brief
- Asbestkaart voor in de meterkast
- Informatieavond
- Persoonlijk contact met de wijkbeheerder
- Ik hoeft niet geïnformeerd te worden
- Anders, namelijk...

17. Zou u als huurder actief willen worden betrokken bij de manier waarop Talis met asbest omgaat en zo ja, op welke wijze? *

- Nee, ik heb geen behoefte om te worden betrokken.
- Ja, namelijk door...

18. Zou u als huurder zelf willen kiezen tussen bijvoorbeeld het vervangen van uw keuken of badkamer, of het saneren van asbest in uw woning? *

- Ja
- Nee
- Weet ik niet

19. Wat is uw leeftijd? *

- 18 - 24 jaar
- 25 - 34 jaar
- 35 - 44 jaar

- 45 - 54 jaar
- 55 - 64 jaar
- 65 jaar of ouder

20. Ik ben een... *

- Man
- Vrouw

21. Heeft u kinderen? *

- Ja
- Nee

22. Wat is uw hoogst voltooide opleiding?

- Geen opleiding/ basisschool
- Middelbare school
- MBO of vergelijkbaar
- HBO of vergelijkbaar
- WO of hoger
- Anders, namelijk...

23. Heeft u nog vragen, opmerkingen, of toevoegingen aan deze vragenlijst?

Versturen

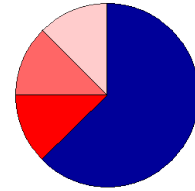
Bedankt voor uw deelname!

Naast deze vragenlijst bestaat het onderzoek van de Radboud Universiteit uit groepsgesprekken. Deze vinden plaats op maandag 14 en woensdag 23 september. Tijdens deze bijeenkomsten gaan onderzoekers met een groep van ongeveer acht huurders in gesprek over asbest in de woning. Wilt u deelnemen? U kunt zich hiervoor opgeven door uw naam en datum van voorkeur te sturen in antwoord op de mail die u van ons ontving.

(c) Joan van Rixtel

Bijlage 2 Resultaten survey

ThesisTools

Enquête Resultaten

Weet u of er in uw woning asbesthoudend materiaal aanwezig is?

Ja, ik weet dat er asbest aanwezig is in mijn woning		124 (35.94 %)
Nee, er is geen asbest aanwezig in mijn woning		85 (24.64 %)
Ik weet niet (zeker) of er asbest aanwezig is in mijn woning		136 (39.42 %)

n = 345
345

Woont u in een woning die gebouwd is voor 1994?

Ja		286 (82.9 %)
Nee		32 (9.28 %)
Weet ik niet		27 (7.83 %)

n = 345
345

Heeft uw woningcorporatie Talis u op de hoogte gesteld van de eventuele aan...

Ja		176 (51.01 %)
Nee		132 (38.26 %)
Weet ik niet		37 (10.72 %)

n = 345
345

Heeft u een asbestkaart (voor in de meterkast), met informatie over de even...

Ja		182 (52.75 %)
Nee (ga door naar vraag 6).		163 (47.25 %)

n = 345
345

Bent u tevreden met de informatie op de asbestkaart? Zo nee, waarom niet?

Ja		127 (66.49 %)
Nee, want...		64 (33.51 %)

n = 191
191

Waarın zou Talis als eerste moeten investeren volgens u als bewoner (vink h...

Inbraakpreventie		29 (8.68 %)
Brandveiligheid		36 (10.78 %)
Verouderde keukens of badkamers vervangen		65 (19.46 %)
Asbestveilige woningen		51 (15.27 %)
Energiezuinige woningen		104 (31.14 %)
Weet ik niet		11 (3.29 %)
Anders, namelijk...		38 (11.38 %)
		n = 334 # 334

Welke vorm van veiligheid vindt u als bewoner het meest belangrijk? (vink h...

Veilige waterleidingen (zonder legionella)		33 (9.88 %)
Asbestveilige woningen		60 (17.96 %)
Brandveiligheid		101 (30.24 %)
Bouwtechnische veiligheid		85 (25.45 %)
Inbraakpreventie		55 (16.47 %)
		n = 334 # 334

Hoe groot denkt u dat het risico is van asbest voor uw gezondheid?

Zeer klein		36 (11.46 %)
Klein		82 (26.11 %)
Neutraal		42 (13.38 %)
Groot		84 (26.75 %)
Zeer groot		38 (12.1 %)
Weet ik niet		32 (10.19 %)
		n = 314 # 314

Hoe groot denkt u dat de kans is, dat als u in een woning met asbest woont,...

Zeer klein		65 (20.7 %)
Klein		94 (29.94 %)
Neutraal		60 (19.11 %)
Groot		40 (12.74 %)
Zeer groot		14 (4.46 %)
Weet ik niet		41 (13.06 %)
		n = 314 # 314

Stel, u gaat een woning huren die voldoet aan uw wensen. Talis informeert u...

Ik zou de woning zeker huren		125 (39.81 %)
Ik zou de woning huren als ik weet dat het asbest binnen een aantal jaren verwijderd wordt		96 (30.57 %)
Ik zou de woning niet huren		67 (21.34 %)
Anders, namelijk...		26 (8.28 %)
		n = 314 # 314

Stel u bent bestuurder van Talis. Waarin zou u als bestuurder van Talis als...

Brandveiligheid		58 (19.21 %)
Asbestveilige woningen		56 (18.54 %)
Energiezuinige woningen		92 (30.46 %)
Inbraakpreventie		19 (6.29 %)
Verouderde keukens of badkamers vervangen		42 (13.91 %)
Weet ik niet		14 (4.64 %)
Anders, namelijk...		21 (6.95 %)
		n = 302 # 302

Woningcorporaties zijn verantwoordelijk voor betaalbare en veilige woningen...

Asbestveilige woningen		56 (18.54 %)
Bouwtechnische veiligheid		145 (48.01 %)
Inbraakpreventie		20 (6.62 %)
Veilige waterleidingen (zonder legionella)		17 (5.63 %)
Brandveiligheid		64 (21.19 %)
		n = 302 # 302

Stel u bent bestuurder van Talis. In een woninggebouw zit asbest in de mete...

Ik zou direct het asbest laten verwijderen. Ook als dat betekent dat de bewoners tijdelijk ergens anders moeten worden opgevangen.		64 (21.19 %)
Ik zou de bewoners laten kiezen: of direct het asbest verwijderen of op een later tijdstip bij een standaard onderhoudsmoment.		146 (48.34 %)
Ik zou bewoners uitleggen dat het asbest geen gevaar oplevert voor de gezondheid als ze het asbest niet beschadigen. Het asbest wordt daarom niet verwijderd.		69 (22.85 %)
Weet ik niet.		9 (2.98 %)
Anders, namelijk...		14 (4.64 %)
		n = 302 # 302

Stel u bent bestuurder van Talis. In een appartementengebouw komt bij onder...

Ik zou direct al het asbest in de hal laten verwijderen. Ik zorg dat de bewoners ergens anders opgevangen worden.		144 (47.68 %)
Ik zou direct al het asbest in de halen laten verwijderen. De bewoners mogen zelf kiezen of ze in de woning blijven of tijdelijk ergens anders worden opgevangen.		96 (31.79 %)
Ik zou alleen het vrijgekomen asbest laten verwijderen en de bewoners uitleggen dat de kleine hoeveelheid vrijgekomen asbest maar een heel klein risico oplevert voor hun gezondheid. Opvang ergens anders is dus niet nodig.		36 (11.92 %)
Ik zou het asbest op een later, regulier onderhoudsmoment laten verwijderen.		16 (5.3 %)
Anders, namelijk...		10 (3.31 %)
		n = 302 # 302

Hoe zou u het liefst geïnformeerd willen worden over de asbestveilighe...

E-mail of brief		160 (53.16 %)
Asbestkaart voor in de meterkast		65 (21.59 %)
Informatieavond		13 (4.32 %)
Persoonlijk contact met de wijkbeheerder		39 (12.96 %)
Ik hoeft niet geïnformeerd te worden		10 (3.32 %)
Anders, namelijk...		14 (4.65 %)
		n = 301 # 301

Zou u als huurder actief willen worden betrokken bij de manier waarop Talis...

Nee, ik heb geen behoefte om te worden betrokken.		226 (75.08 %)
Ja, namelijk door...		75 (24.92 %)
		n = 301 # 301

Zou u als huurder zelf willen kiezen tussen bijvoorbeeld het vervangen van ...

Ja		210 (69.77 %)
Nee		50 (16.61 %)
Weet ik niet		41 (13.62 %)
		n = 301 # 301

Wat is uw leeftijd?

18 - 24 jaar		5 (1.66 %)
25 - 34 jaar		47 (15.61 %)
35 - 44 jaar		43 (14.29 %)
45 - 54 jaar		67 (22.26 %)
55 - 64 jaar		64 (21.26 %)
65 jaar of ouder		75 (24.92 %)

n = 301
301

Ik ben een...

Man		137 (45.51 %)
Vrouw		164 (54.49 %)

n = 301
301

Heeft u kinderen?

Ja		146 (48.5 %)
Nee		155 (51.5 %)

n = 301
301

Wat is uw hoogst voltooide opleiding?

Geen opleiding/ basisschool		4 (1.34 %)
Middelbare school		46 (15.44 %)
MBO of vergelijkbaar		95 (31.88 %)
HBO of vergelijkbaar		85 (28.52 %)
WO of hoger		60 (20.13 %)
Anders, namelijk...		8 (2.68 %)

n = 298
298

Legenda:

n = aantal respondenten dat de vraag heeft gezien

= aantal ontvangen antwoorden

(c) Joan van Rixtel

Bijlage 3 Verslag groepsgesprek – 5 november 2015

Op 5 oktober 2015 vond tussen 19.30 en 21.30 een groepsgesprek bij het hoofdkantoor van Talis te Nijmegen. Hieronder wordt bij wijze van bijlage verslag gedaan van wat tijdens deze bijeenkomst is besproken. Het verslag vormt de hoofdlijn op basis waarvan de dataverzameling van het groepsgesprek is vormgegeven.

Deelnemers en kort hun eigenschappen:

- *Mevrouw A.* Woonachtig in Wijchen-Zuid. Asbest in huis is verwijderd en mevrouw is tevreden over gang van zaken. Daarnaast is mevrouw de enige die van Talis een asbestkaart ontving.
- *Mevrouw B.* Woonachtig in de Goffert. Asbest is geïnventariseerd, maar mevrouw heeft slechts een brief ontvangen en geen asbestkaart.
- *Mevrouw C.* Asbest incidentje met losgekomen asbestplaatjes op het balkon. Had graag beter geïnformeerd willen worden. Geen asbestkaart ontvangen tot op heden.
- *Meneer A.* Geen asbestkaart ontvangen. Vertrouwen in kennis en kunde van Talis; maar niet tevreden met asbestinventarisatie in huis.
- Overige aanwezigen, ter begeleiding: Prof. Dr. Ira Helsloot, Judith Vlagsma & Sander Wellinga. Verder werd de inleiding vanuit Talis verzorgd door manager John Pijnappels.

Behoeftte aan informatie komt gelijk naar voren. Slechts één van de vier heeft een asbestkaart ontvangen, terwijl er bij deelnemers sterke behoefte is om geïnformeerd te worden over de asbest die aanwezig is. Bij allen is de woning inmiddels onderzocht, maar niet bij iedereen tot tevredenheid. Bij *mevrouw C* vielen de asbestleitjes bij werkzaamheden aan het dak naar beneden. Deze heeft ze aangeraakt, terwijl ze niet wist dat het asbesthoudend materiaal was. Deze werden later verwijderd door mannen met witte pakken en toen werd bewoners vertelt dat er asbest in de leitjes zat. 'Als je weet dat het asbest is, is het een ander verhaal, maar de onzekerheid is vervelend en voelt niet goed'. *Mevrouw C* schrok toen ze hoorde dat het asbest betrof. Ze voelt een sterke noodzaak voor goede voorlichting van de bewoners. Ze beschrijft een ontzag voor asbest als materiaal en stelt niet te weten 'wat het doet'. Ze vindt dat bij bouwwerkzaamheden een goede voorbereiding moet plaatsvinden en helder moet worden voorgelicht. Daarnaast heeft mevrouw geïnformeerd toen de nieuwe plaatjes werden afgeleverd en geplaatst. Op de verpakking stond namelijk 'Eternit'; de naam van het bedrijf dat decennia lang asbesthoudende producten heeft gemaakt. Begrijpelijke associatie.

Mevrouw B vindt dat risico's principieel niet elkaar moeten worden vergeleken. Dit wil ze niet, omdat ze andere risico's even belangrijk vindt. In huis heeft ze strotegels in het dak zitten, waarvan ze vermoedt dat er asbest inzit (en tegenstrijdige signalen over heeft ontvangen). Daar heeft ze deze laten afsmeren. Ze heeft door deze tegenstrijdige berichten niet volledig vertrouwen dat Talis zorg draagt voor het probleem. Er is anderhalf uur gezocht naar asbest en een nette brief verstuurd over de bevindingen, maar vertrouwen blijft niet maximaal.

Mevrouw A vindt het moeilijk om risico's te vergelijken, maar weet het wel in perspectief te plaatsen. Ze is zich over het algemeen erg bewust van risico's, omdat ze slechthorend is en dus heel alert probeert te zijn. Daarnaast heeft ze een dodelijk verkeersongeluk meegemaakt en brand in de tegenoverliggende flat gezien. Bij de brand had ze pas zeer laat door dat er 'blauwe lichten' van de brandweer op het plafond te zien waren. Deze alarmeerden haar, maar ze had niets gehoord. Ze ziet de risico's van brand en het verkeer als duidelijk ernstiger dan asbest.

Meneer A vindt de kans op overlijden door asbest erg klein, maar benadrukt dat één vezel genoeg kan zijn om je erg ziek te maken. Hij schat de kans op overlijden op minder dan 5%. Hij vertrouwd Talis erin dat zij de expertise in huis hebben om een afweging te kunnen maken. Hij vindt het wel vervelend dat zijn huis zeer oppervlakkig is gecontroleerd; 'alleen de kruipruimte en de meterkast' en dat de controleur het toen wel had gezien. Daarnaast heeft hij daarna geen asbestkaart ontvangen, maar slechts een brief. Doordat niet het hele huis is gecontroleerd vindt hij het niet een fijn gevoel om bv. te boren in huis. De muren, waar asbest in zou kunnen zitten, zijn namelijk niet gecontroleerd. Maar, 'als ik niet boor, is het ook niet gevaarlijk'. *Mevrouw C* snapt dat het statistisch vergelijken van risico's mogelijk is en dat je deze kunt uitrekenen, maar vindt de uitkomst daarvan niet absoluut. Ze gelooft de statistiek wel, maar stelt dat daarnaast ook haar persoonlijke beleving van een risico belangrijk is.

Conclusie van het eerste deel is dat er voor de deelnemers weinig lijn lijkt te zitten in de controle en de communicatie rondom woningen met asbest. Hier moet duidelijk en eerlijk over worden gecommuniceerd. Oplossing hiervoor zou een systeem zijn waarbij de huurder tekent voor het ontvangst van de asbestkaarten. Zo weet Talis als verhuurder ook zeker dat de huurder zich bewust is van het risico en de aanwezigheid van asbest. Omgekeerd ziet *meneer A* het als voordeel dat er duidelijkheid is over de aansprakelijkheid van eenieder. Liefst moet Talis bij iedereen persoonlijk langskomen, zodat ook de mogelijkheid bestaat om vragen te stellen. Zo kan vertrouwen worden gewekt.

Bij een incident met asbest in huis zegt *mevrouw C* dat er niet hoeft te worden geëvacueerd als er duidelijk is wat de consequenties van de ingrepen die gedaan gaan worden. Het is dan afhankelijk van de situatie of ze het huis uit wil. *Mevrouw B* stelt dat het leed dan al is geschied en mensen al zijn blootgesteld. Daarnaast hebben de mannen 'niet voor niets witte pakken aan'. Daarbij 'loop je niet in de weg' als je uit huis bent geplaatst. Ze wil graag elders worden opgevangen als er iets gebeurd in huis met asbest. *Meneer A* vindt dat bij alles met asbest de bewoners moeten worden opgevangen; bij zowel onderhoud als bij een incident. De mannen in witte pakken worden namelijk beveiligd door hun kleding, maar de bewoners niet. Ten allen tijden dus de mensen eruit, want wie weet dat er tevoorschijn komt. Later in de discussie komt hier ook naar voren dat enkelen vinden dat iedere bewoner op zich moet kunnen bepalen of ze uit huis geplaatst willen worden of niet. Niet per complex (democratisch), maar ieder voor zich. Iedereen kan namelijk, na voorlichting, prima inschatten of ze dit willen.

Mevrouw A stelt geen verstand te hebben van asbest, de financiële kant en de gevolgen die het heeft. Voordat ze erover kan oordelen wil ze eerst horen wat deskundigen, zoals Ira, erover te zeggen hebben. Ze wil worden geadviseerd, want 'ik heb er geen verstand van'. Daarnaast moeten met alle aspecten van het risico rekening worden gehouden.

De deelnemers blijken goed op de hoogte van enkele nieuwsfeiten rondom asbest. *Mevrouw A* refereert in deze fase van het gesprek aan de asbestbrand in Roermond, waarbij naar aanleiding van een brand in het centrum de binnenstad en het station enkele dagen werden gesloten. *Mevrouw C* begint even later over de wet waarin het wordt verplicht gesteld dat in 2024 alle asbesthoudende daken in Nederland worden gesaneerd. Het geld hieraan is volgens haar al zowat uitgegeven en die kosten kunnen nauwelijks nog worden teruggedraaid. Volgens haar komt aandacht voor bepaalde risico's dan ook in golven, omdat er dan subsidies vrijkomen die organisaties maar wat graag binnenhalen.

Op het gebied van veiligheid moeten complexen volgens *mevrouw B* 'helemaal in orde' worden gemaakt. Dit zou ze ook doen als ze bestuurder was. Sloten moeten van goede kwaliteit zijn, centrale entrees moeten overzichtelijk en schoon zijn (zegt ook *mevrouw C*) en er moeten goede intercoms inzitten. Daarnaast moet, te beginnen bij de oudste complexen, het hele bezit van Talis ten aller tijde helemaal veilig worden gemaakt. *Mevrouw A* stelt echter dat dit niet kan, omdat er altijd 'risico van leven' is. Het leven is niet zonder risico's en die illusie moeten we volgens haar niet hebben. Volgens *mevrouw B* moet het echter wel worden nagestreefd; iets minder is niet acceptabel. Asbest is volgens haar een verantwoordelijkheid van Talis; 'voor nieuwe sloten kan worden gespaard, voor het verwijderen van asbest niet'.

Het kiezen tussen risico's en andere zaken als energiezuinigheid vinden de deelnemers lastig. *Mevrouw C* zou energiezuinigheid verkiezen boven veiligheid, de rest verkiest veiligheid als belangrijkste. Daarbinnen vindt men het alleen lastig om een rangschikking te maken. Volgens *meneer A* kiezen mensen zoveel voor energiezuinigheid en nieuwe keukens of badkamers, omdat het ze een financieel voordeel oplevert of 'voor de heb'; mensen willen nu eenmaal nieuwe spullen. Over het algemeen blijkt het kiezen tussen risico's en andere zaken 'als bestuurder' lastig voor de deelnemers.

De deelnemers zien zelf ook dat de verantwoordelijkheid niet alleen bij Talis ligt, maar ook zij zelf verantwoordelijk zijn voor hun veiligheid. Zo kunnen ze als ze willen zelf extra brandmelders aanbrengen in huis en brandwerende gordijnen ophangen. *Mevrouw A* haalt hierbij een voorbeeld aan van gehandicapten- en ouderenwoningen ('Deze moeten wel voor deze mensen geheel brandveilig worden gemaakt'), waar mensen niet zelf geheel verantwoordelijk kunnen worden gemaakt. 'Gewone' huurders kunnen dit echter wel en kunnen risico's inschatten waar nodig. Voorvallen in de krant maken de deelnemers overigens bang voor bepaalde risico's. Als in de krant staat dat er enkele balkons naar beneden vallen door constructiefouten passen de deelnemers zich daar graag op aan. Ze willen zich graag veilig en vertrouwt kunnen voelen in en om hun woningen.

Op de vraag of men meer huur zou willen betalen voor meer asbestveiligheid is het antwoord helder; 'Nee!'. De huur is al hoog genoeg en het is de extra veiligheid niet waard. Daarnaast vindt men dat als Talis de asbestveiligheid niet op orde heeft, zij de kosten daarvoor moeten dragen. Ze beseffen zich echter ook dat het weghalen van alle asbest niet mogelijk is. *Meneer A* en *mevrouw C* weten dat er asbest zit en vinden dat wel prima. Het belangrijkste is dat er goed wordt voorgelicht en geïnformeerd. Veiligheid moet volgens alle deelnemers kunnen worden geleverd voor het de huidige huurprijs. Daarnaast 'kun je praktisch niet ineens de huur zoveel omhoog gooien'; waarheid!

De deelnemers zouden desgevraagd best een keuze willen hebben tussen een nieuwe keuken of badkamer of het saneren van het asbest in hun huis. Twee deelnemers zouden kiezen voor de asbestsanering, de twee anderen voor een nieuwe keuken. Het bieden van een keuze vinden de deelnemers goed. Zo kan op basis van de situatie van hun woning een inschatting worden gemaakt. Hierbij is voorlichting echter andermaal van belang.

Als huurders zouden drie van de deelnemers (*Meneer A*, *mevrouw A* en *mevrouw B*) kiezen voor veiligheid boven andere zaken zoals energiezuinigheid of nieuwe badkamers of keukens. *Mevrouw C* kiest echter voor energiezuinigheid; 'vanuit maatschappelijk oogpunt', omdat ze dit belangrijk vindt. *Meneer A* zijn badkamer had wat hem betreft niet vervangen hoeven worden. Hij was inderdaad niet erg mooi meer, maar aan de rand in de nieuwe heeft hij al een paar keer zijn teen flink gestoten. *Mevrouw A* vindt dat haar badkamer ook niet meer de mooiste was, maar een hele nieuwe had ook niet gehoeven.

Meneer A vindt dat de bestuurder(s) van woningcorporaties meer feeling moeten hebben met wat er in de wijken gebeurt. Ze moeten naar de mensen toe. Ze moeten praten met de mensen en zelf zien wat er gebeurt. Een verantwoordelijke houding en realiteit zijn belangrijk bij het maken van keuzes. *Mevrouw A* sluit zich hierbij aan. Ze vinden beide dat als het de woningcorporatie niet moet verbazen als er een dode valt en dat er dan een rechtzaak volgt tegen Talis, omdat ze verantwoordelijk zijn. Aansprakelijkheid voor gedane zaken is erg belangrijk en Talis moet deze verantwoordelijkheid nemen. Anders gaat het ten koste van het vertrouwen van huurders. Hierop begint *mevrouw B* een verhaal over een goedbedoelde, maar jammerlijk verlopen bijeenkomst in haar buurt. Deze was goed georganiseerd en het was een leuke bijeenkomst. Bij de praatjes bleek volgens haar alleen dat er bij de medewerkers van Talis niet voldoende kennis was van de wijk waarin deze plaatsvond. Dat vindt ze geen vertrouwen wekken voor een goede samenwerking met Talis.

Binnen de veiligheidsvormen zijn de deelnemers het ermee eens dat constructieve veiligheid het belangrijkste is als bestuurder. Er moet door bestuurders ook constant een dialoog worden gevoerd over de kwaliteit van complexen. *Mevrouw B* vindt dat de stevigheid van de galerij in haar complex in de gaten gehouden moet worden. Ze weet dat hier volgend jaar naar gekeken zal gaan worden, maar geeft de constructie nog maximaal 10 jaar. Ze vermoedt zelf dat er inmiddels sprake is van betonrot. Volgens alle deelnemers moet veiligheid ook worden gezien per generatie. Verschillende generaties hebben andere eisen aan hun woning en welk veiligheidsniveau ze willen. Oudere generaties vinden veiligheid belangrijk en daar moet Talis rekening mee houden. Daarnaast hebben huurders zelf de verantwoordelijkheid om veilig met hun woning om te gaan. Volgens *mevrouw B* geeft het hebben van een intercom, zelfs in gebouwen met één bouwlaag een veilig gevoel.

De deelnemers zijn het met elkaar eens dat asbestvrije woningen niet hoeven en niet nodig zijn; asbestveilige woningen zijn 'goed genoeg'. Desgevraagd geeft *mevrouw A* aan dat ze altijd rekening houdt met risico's. Als er in het nieuws staat dat er ergens een balkon van een gebouw afvalt houden zij en *meneer A* daar rekening mee. Ze denken dat de kans dat dit gebeurt ook elders aanwezig is. *Mevrouw B* vult aan dat er in haar complex recent zware betonnen platen op de galerij zijn geplaatst, waarvan ze twijfelt of de constructie deze aan kan. *Meneer A* denkt dat deze niet zijn gemaakt om aan te vullen met beton en dat dit toch gedaan wordt. 'En als er één roestende schroef knapt heb je een probleem'.

Daarna vraagt Sander naar het wonen in uiterwaarden. Dit levert een prachtig uitzicht op in de natuur en de rivier en je woont heerlijk ruimtelijk. Echter, de kans is dat het af en toe onderloopt. Alleen *mevrouw C* geeft aan dit risico te willen nemen voor de mooie omgeving. *Meneer A* zou dan liever in het bos wonen.

Bij de afsluitende ronde wordt gevraagd naar een laatste advies dat de deelnemers zouden willen meegeven aan Talis. Iedereen vindt dat voorlichting en informatievoorziening essentieel is. Per complex moet worden verteld wat er gaat gebeuren bij onderhoud. Dit zorgt voor meer vertrouwen van de bewoners in Talis. De communicatie moet goed worden voorbereid en moet eerlijk, open en transparant gebeuren. *Mevrouw A* heeft bij een gemeente gewerkt en zegt te weten dat er soms expres iets wordt achter gehouden. Dit vindt ze een slechte zaak; Talis wekt juist vertrouwen met openheid. Als laatste vraagt Ira naar de TalisThuis. Drie van de vier geven aan deze te lezen voor nieuws en updates. *Meneer A* waardeert het dat Talis daarin eerlijk is en dat er af en toe ook negatief nieuws in staat. *Mevrouw B* vond het leuk dat er vroeger wel eens kortingsbonnen in zaten en zou dat graag weer zien terugkomen.

Einde bijeenkomst. Gasten worden bedankt en VVV-bonnen worden uitgedeeld.

Iedereen keert huiswaarts.